

BAŞKENT
ÜNİVERSİTESİ

BÜGAM
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
Göç Araştırmaları Merkezi

IJHM

INTERNATIONAL JOURNAL OF
HUMAN MOBILITY

İNSAN HAREKETLİLİĞİ
ULUSLARARASI DERGİSİ

CİLT 5 SAYI 2 (2025): KASIM

VOLUME 5 ISSUE 2 (2025): NOVEMBER

E-ISSN | 2792-0461

BAŞKENT
ÜNİVERSİTESİ

BÜGAM
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
Göç Araştırmaları Merkezi

I J H M

INTERNATIONAL JOURNAL OF HUMAN MOBILITY
İNSAN HAREKETLİLİĞİ ULUSLARARASI DERGİSİ

CİLT | VOLUME: 5 SAYI | ISSUE: 2 KASIM 2025 E-ISSN | 2792-0461

İMTİYAZ SAHİBİ | OWNER

Başkent Üniversitesi Eğitim Koordinatörü

Prof. Dr. Mehmet Abdülkadir Varoğlu (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

YAYIN KURULU

BAŞ EDITÖR | EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

EDİTÖRLER | EDITORS

Doç. Dr. Günnur Ertong Attar (Mersin Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Haluk Karadağ (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Ela Gökalp Aras (Swedish Research Institute in İstanbul, Türkiye)

Dr. Murat Koçanlı (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

DİL EDITÖRLERİ | LANGUAGE EDITORS

Dr. Dursun Ayan (Türkçe) (Sosyoloji Derneği, Türkiye)

TASARIM | DESIGN

Dr. Banu Erşanlı Taş (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

DİZGİ | TYPOGRAPHIC/LAYOUT

Anıl Bozkurtoğlu (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

İLETİŞİM

Bağlıca Kampüsü Fatih Sultan Mahallesi Üniversite Caddesi No:42/1 TR 06790 Etimesgut Ankara

+90 312 246 6666 | webmaster@baskent.edu.tr

DANIşMA KURULU | ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Aleksandra Ålund (Linköping University, İsveç)

Prof. Dr. şebnem Akçapar (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. İsmail Aydıngün (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Nuray Bayraktar (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Michael Burawoy (Berkeley University of California, ABD)

Prof. Dr. Menderes Çınar (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Münire Arzu İçağasioğlu Çoban (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Saniye Dedeoğlu (Abdullah Gül Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Murat Erdoğan (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Adnan Gümüş (Çukurova Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Elli Heikkilä (Migration Institute of Finland, Finlandiya)

Prof. Dr. Ahmet İçduygu (Koç Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ayhan Kaya (Bilgi Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Mehmet Ali Kirman (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Birsen şahin Kütük (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ayşegül Özbakır (Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Saime Özçürümez (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Wendy Pojmann (Siena College, ABD)

Prof. Dr. Jan Rath (University of Amsterdam, Hollanda)

Prof. Dr. Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. İbrahim Sirkeci (University of Salford, İngiltere)

Prof. Dr. Helga Rittersberger-Tılıç (ODTÜ, Türkiye)

Prof. Dr. Deniz Sert (Özyeğin Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ulaş Sunata (Bahçeşehir Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Tülay Uğuzman (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Abdülkadir Varoğlu (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Özcan Yağcı (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Gözde İnal Cavlan (Dünya Barış Üniversitesi)
Doç. Dr. Bezen Balamir Coşkun (TED Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Emel Coşkun (Düzce Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Esra Dik (Mersin Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Erhan Kurtarır (Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Eugenia Markova (Brighton University, İngiltere)
Doç. Dr. Adam Mrozowicki (University of Wroclaw, Polonya)
Doç. Dr. Deniz Örucü (University of Nottingham, UK)
Doç. Dr. Anna Paraskevopoulou (Anglia Ruskin University, İngiltere)
Doç. Dr. Ali Zafer Sağıroğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Mary Boatemaa Setrana (Director of the Centre for Migration Studies, University of Ghana)
Doç. Dr. A. Didem Danış Şenyüz (Galatasaray Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Burcu Şimşek (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Gül İnce Beqo (University of Bari, İtalya)
Dr. Turan Cavlan (Akdeniz Karpaz Üniversitesi)
Dr. Bilge Çakır (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Görkem Dağdelen (Temple University, ABD)
Dr. Erdem Damar (Başkent Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Zeynep Şahin Mencütek (Bonn International Centre Conversion, Almanya)
Dr. Osman Özarıslan (Başkent Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Neva Öztürk (Ankara Üniversitesi , Türkiye)
Dr. Susan Rottmann (Özyeğin Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Fethiye Tilbe (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Besim Can Zırh (ODTÜ, Türkiye)
Aydoğın Asar (Uluslararası Göç Entegrasyonu Sınır Yönetimi Araştırmaları Merkezi)
Arzu Fırlarer (Başkent Üniversitesi, Türkiye)
Ertan Karabıyık (Kalkınma Atölyesi, Türkiye)

EDİTÖRLER KURULUDAN

Göç olgusunun küresel ölçekte dönüşmeye devam ettiği bir dönemde, uluslararası hareketliliğe ilişkin tartışmalar hem siyasal hem toplumsal hem de mekânsal düzlemlerde daha karmaşık bir görünüm kazanmaktadır. Bu nedenle İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi (International Journal of Human Mobility, IJHM), çağdaş insan hareketliliğini çok boyutlu, disiplinlerarası ve bağlamsal bir bakışla ele alan çalışmaların üretildiği kritik bir akademik platform olarak önemini artırmaktadır. Dergimizin Kasım 2025 sayısı, göçün hukuki boyutlarından sosyo-mekânsal pratiklerine, eğitimden kültürel dönüşümlere kadar genişleyen temalar üzerinden insan hareketliliğinin güncel dinamiklerini tartışmaya açmaktadır. Bu sayıdaki çalışmalar, hem Türkiye bağlamını derinlemesine analiz etmekte hem de göç araştırmalarını küresel karşılaştırmalar ve yenilikçi teorik yaklaşımlar üzerinden genişletmektedir.

Bu sayının ilk araştırma makalesi olan **“Geçicilik, Göç ve Barınma: Ankara Önder Mahallesi’nde Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Nüfus İçin Mekânsal Öneriler”**, geçici koruma altındaki nüfusun kentle kurduğu ilişkiyi mekânsal pratikler üzerinden okumaktadır. Önder Mahallesi’nin tarihsel bağlamdan günümüze uzanan dönüşümü, öğrencilerin ürettiği mimari projelerle birlikte yeniden değerlendirilmiştir. Çalışma, kentsel mekânın yalnızca bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda kültürel kimliklerin yeniden üretildiği ve sosyal dayanışma ağlarının kurulduğu bir alan olduğunu göstermektedir. Mülteci kamplarından kent içi yerleşimlere kadar uzanan karşılaştırmalı tartışmalar, mekânın “geçicilik” ve “kalıcılık” arasında gidip gelen çok katmanlı karakterini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle makale, mekânsal planlama ve mimari tasarımın insani yönlerini merkeze alarak göç çalışmalarına özgün bir katkı sunmaktadır.

Alp Aslan’ın **“Geri Kabul Anlaşmaları ve Nitelikli Göç Politikalarına Hukuki ve Sosyolojik Bakış”** başlıklı makalesi, uluslararası göç yönetiminde giderek belirleyici hale gelen geri kabul mekanizmalarını hukuki çerçevede yeniden tartışmaya açmaktadır. Geri kabul anlaşmalarının pratik sonuçlarını, devletlerin nitelikli göç politikalarıyla kesişim noktasında değerlendiren çalışma, uluslararası hukukun sınırları ile devlet egemenliği arasındaki gerilimleri görünür kılmaktadır.

Kemal İnal’ın katkısı olan **“İslam’ın Seküler Ahlak Anlayışına Çevirisi Üzerine Bir Tartışma: Almanya’daki İslami Din Ders Kitapları Örneği”**, göçün eğitim, din ve kültür arasında yarattığı kesişimsel alanları mercek altına almaktadır. Almanya’daki İslami din ders kitaplarının seküler ahlak normlarına uyarlanma biçimleri, ulus-ötesi kimliklerin nasıl dönüştüğünü göstermektedir. Makale, göç bağlamında din eğitiminin hem kültürel korunma hem de yeni toplumsal normlara uyum açısından nasıl yeniden yapılandığına ışık tutmaktadır. Kültürel çeviri pratiklerine odaklanan bu çalışma, diaspora topluluklarının kimlik müzakerelerine dair önemli bir katkı sunmaktadır.

Benzer şekilde, Alper Soylu’nun **“Uzun Dönem İkamet İzni Sahibinin Çalışma Hakkı: Süresiz Çalışma İzni Şartının Hukuken Gerekliliği”** başlıklı makalesi, yabancılar hukuku açısından kritik bir mesele olan çalışma hakkını normatif ve karşılaştırmalı bir zeminde analiz etmektedir. Uzun dönem ikamet hakkı ile çalışma hakkı

arasındaki bağ, Avrupa Birliği mevzuatı, Türkiye'nin hukuki düzenlemeleri ve uluslararası yükümlölükler üzerinden incelenmektedir. Çalışma, hukuki statü tartışmalarının göçmenlerin toplumsal bütünleşmesi üzerindeki doğrudan etkilerini ortaya koymakta ve politika yapıcılara somut öneriler sunmaktadır.

Bu sayının dikkat çeken bir diğer çalışması olan Murat Demir'in “**Savaş ve Zorunlu Göçün Gölgesinde Eğitim: Gazze ve Suriye’de Hak İhlalleri**” başlıklı makalesi, çatışma bölgelerinde eğitime erişim sorunlarını kapsamlı biçimde ele almaktadır. Gazze ve Suriye örneklerinden yola çıkan çalışma, uluslararası insancıl hukuk, çocuk hakları ve eğitim politikaları çerçevesinde derin bir analiz sunmaktadır. Çatışma koşullarının eğitime erişimi nasıl kesintiye uğrattığı, zorunlu göçle birleştğinde hangi yapısal eşitsizlikleri derinleştirdiği ve mülteci çocukların çok katmanlı kırılganlıkları makalenin merkezinde yer almaktadır.

Bu araştırma, savaşın nesiller arası etkilerine ve eğitim sistemlerinin bu krizlere nasıl yanıt verebileceğine ilişkin önemli bulgular ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, uluslararası toplumun sorumluluklarını ve eğitim hakkının evrensel niteliğini hatırlatmaktadır.

Kasım 2025 sayısının bütününe bakıldığında, sunulan çalışmaların IJHM'nin disiplinlerarası perspektifini güçlendirdiği görülmektedir. Göç, hukuki statülerden mekânsal pratiklere, kimlik müzakerelerinden sosyal politikalara kadar birçok alanla etkileşim içinde olan dinamik bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sayıda yer alan makaleler hem ampirik veriye dayanan kapsamlı analizler sunmakta hem de kavramsal tartışmalara eleştirel bir katkı yapmaktadır.

Dergimizin misyonu doğrultusunda, göçün hem yerel bağlamlarda hem de küresel ölçekte nasıl deneyimlendiğine dair çok yönlü bir çerçeve sunmaya devam ediyoruz. IJHM, Türkiye’de ve uluslararası alanda göç araştırmalarına katkı sunmayı sürdürecektir; eleştirel, etik duyarlılığı yüksek ve disiplinler arası yöntemlerle zenginleşen bilimsel çalışmaları desteklemeye kararlıdır.

Bu sayının hazırlanmasında emeği geçen tüm yazarlara, titiz değerlendirmeleriyle süreci şekillendiren hakemlere ve dergimize katkı sunan tüm paydaşlara en içten teşekkürlerimizi sunarız. İnsan hareketliliği alanındaki akademik tartışmaların daha da derinleşmesini ve bu sayıda yer alan çalışmaların hem teorik üretime hem de uygulamalı politikalara ışık tutmasını diliyoruz.

Editör Kurulu
Kasım 2025

FROM THE EDITORIAL BOARD

In a period when the phenomenon of migration continues to evolve on a global scale, discussions surrounding international mobility have become increasingly complex across political, social, and spatial dimensions. For this reason, the International Journal of Human Mobility (IJHM) has strengthened its significance as a critical academic platform that produces multidimensional, interdisciplinary, and context-driven analyses of contemporary human mobility. The November 2025 issue of our journal opens an in-depth discussion on the current dynamics of human movement, ranging from the legal dimensions of migration to socio-spatial practices, and from education to broader cultural transformations. The studies presented in this issue offer thorough analyses of the Turkish context while simultaneously expanding migration research through global comparisons and innovative theoretical perspectives.

The opening research article of this issue, **“Temporality, Migration, and Housing: Spatial Proposals for the Syrian Population Under Temporary Protection in the Önder Neighborhood of Ankara,”** examines the relationship of populations under temporary protection with the urban environment through spatial practices. The transformation of the Önder Neighborhood from its historical roots to the present day is reassessed through architectural studio projects produced by students. The study demonstrates that urban space is not merely a site of settlement, but also a domain where cultural identities are reproduced and networks of social solidarity are formed. Through comparative discussions ranging from refugee camps to inner-city migrant settlements, the article illuminates the multilayered character of space situated between “temporariness” and “permanence.” In this respect, the study makes a distinctive contribution to migration scholarship by centering the human dimensions of spatial planning and architectural design.

Alp Aslan’s article, **“A Legal and Sociological Perspective on Readmission Agreements and Qualified Migration Policies,”** revisits the increasingly influential role of readmission mechanisms within international migration governance from a legal standpoint. By examining the practical consequences of these agreements at the intersection of state sovereignty and qualified migration policies, the study reveals the tensions that arise between the boundaries of international law and the prerogatives of nation-states.

Kemal İnal’s article, **“A Debate on the Translation of Islam into Secular Morality: The Example of Islamic Religious Textbooks in Germany,”** explores the intersections of migration with education, religion, and culture. The study analyzes how Islamic religious textbooks in Germany are adapted to secular moral norms and demonstrates how transnational identities are reshaped through this process. By focusing on practices of cultural translation, the article offers an important contribution to the ongoing debates surrounding identity negotiation within diaspora communities, illuminating the ways in which religious education is reconfigured both as a mechanism for cultural preservation and as a tool for adaptation to new societal norms.

Similarly, Alper Soylu’s contribution, **“The Right to Work of Long-Term Residence Permit Holders: A Legal Evaluation of the Necessity of the Permanent Work Permit Requirement,”** analyzes the right to work—a

critically important issue within the field of foreigner and migration law—through normative and comparative perspectives. The article examines the relationship between long-term residence rights and labor market access within the frameworks of European Union legislation, Türkiye’s legal regulations, and international obligations. By doing so, the study highlights the direct effects of legal status debates on migrants’ social integration and provides concrete recommendations for policymakers.

Another noteworthy contribution in this issue is Murat Demir’s article, **“Education in the Shadow of War and Forced Migration: Rights Violations in Gaza and Syria,”** which provides a comprehensive examination of access to education in conflict zones. Drawing upon the cases of Gaza and Syria, the study offers an in-depth analysis within the frameworks of international humanitarian law, children’s rights, and education policy. It scrutinizes how conflict disrupts access to education, how forced displacement exacerbates structural inequalities, and how refugee children experience multilayered vulnerabilities.

This research presents significant findings on the intergenerational impacts of war and the capacity of education systems to respond to such crises. It simultaneously underscores the responsibilities of the international community and reaffirms the universal nature of the right to education.

Taken together, the studies featured in the November 2025 issue illustrate the strength of IJHM’s interdisciplinary approach. Migration emerges as a dynamic phenomenon that interacts with numerous domains—from legal status to spatial practices, and from identity negotiations to social policies. The contributions in this issue offer both empirically grounded analyses and critical conceptual discussions.

In line with the mission of our journal, we continue to provide a multifaceted framework for understanding how migration is experienced in both local and global contexts. IJHM remains committed to supporting scholarly work that enriches migration research through rigorous analysis, ethical sensitivity, and interdisciplinary methods.

We would like to extend our sincere gratitude to all authors, peer reviewers, and contributors who played a role in preparing this issue. We hope that the studies published here further deepen academic debates in the field of human mobility and shed light on both theoretical advancements and applied policy processes.

**By the Editorial Board
November 2025**

Araştırma Makalesi / Research Article

Geçicilik, Göç ve Barınma: Ankara Önder Mahallesi'nde Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Nüfus İçin Mekânsal Öneriler

Temporality, Migration and Housing: Spatial Proposals for the Syrian Population Under Temporary Protection in the Önder Neighborhood of Ankara

Adile Nuray Bayraktar, Cemre Önertürk, Mediha Ölmez Gültek, Elif Nur Bek,

Almina Gürel, Şeyda Hatipoğlu 159-192

Araştırma Makalesi / Research Article

Geri Kabul Anlaşmaları ve Nitelikli Göç Politikalarına Hukuki ve Sosyolojik Bakış

A Legal and Sociological Perspective on Readmission Agreements and Qualified Migration Policies

Alp Aslan 193-224

Research Article / Araştırma Makalesi

A Debate on the Translation of Islam into Secular Morality- The Example of Islamic Re-ligious Textbooks in Germany

İslam'ın Seküler Ahlak Anlayışına Çevirisi Üzerine Bir Tartışma - Almanya'daki İslami Din Ders Kitapları Örneği

Kemal İnal..... 225-242

Araştırma Makalesi / Research Article

Uzun Dönem İkamet İzni Sahibinin Çalışma Hakkı: Süresiz Çalışma İzni Şartının Hukuken Gerekliliği Üzerine Bir Değerlendirme

The Right to Work of Long-Term Residence Permit Holders: A Legal Evaluation of the Necessity of the Permanent Work Permit Requirement

Alper Soylu 243-273

Araştırma Makalesi / Research Article

Savaş ve Zorunlu Göçün Gölgesinde Eğitim: Gazze ve Suriye'de Hak İhlalleri

Education in the Shadow of War and Forced Migration: Rights Violations in Gaza and Syria

Murat Demir 274-303

*Araştırma Makalesi***Geçicilik, Göç ve Barınma: Ankara Önder Mahallesi’nde Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Nüfus İçin Mekânsal Öneriler¹**

**Adile Nuray BAYRAKTAR², Cemre ÖNERTÜRK³, Mediha ÖLMEZ GÜLTEK⁴, Elif Nur BEK⁵,
Almina GÜREL⁶, Şeyda HATİPOĞLU⁷**

Öz

Son yıllarda tüm Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de “göç” ve “göçmenlik” tartışmaları en önemli gündem başlıklarından birisini oluşturmaktadır. Ülkemizde çoğunlukla siyasi, hukuki ve sosyolojik açıdan yapılan bu tartışmalar içinde göç eden nüfusun barınma ihtiyaçlarına ve yerleşim alanlarına ilişkin mekânsal konuların yer almaması önemli bir eksikliktir. Tartışmalarda yer bulamayan bu konular sonuçta göç eden nüfusun yaşadıkları kentlerde; uyumsuzluk, suç, dışlanma gibi olumsuz başlıklarla anılır olmasına yol açmaktadır.

Bu makale; Ankara Önder Mahallesi’nde hukuki açıdan “geçici koruma”⁸ altında yaşayan Suriyeli nüfusun barınma ve yerleşim sorunlarını çözecek alternatifler üretmeyi hedefleyen Atölye 1 mimari proje çalışmalarına odaklanmaktadır⁹. Makalede; göç, göçmenlik ve barınma konusu teorik tartışmalar ışığında yeniden yorumlanmış, Suriyeli nüfusun kentle ilişkilenmesini, kentlilerle bir arada yaşamasını, sosyal ve kültürel açıdan gelişmesini ve ekonomik açıdan güçlenmesini önceleyen öğrenci projeleri üzerinden konu derinleştirilmiştir. Üretilen projelerde “geçicilik” anlamsal olarak nüfusun kalıcı olmama hali olarak ele alınmış, yapısal olarak “geçicilik” üzerine yeni strüktürel çözümler geliştirilmesi önemli bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göç ve Göçmenlik, Göçmen Yerleşimleri, Suriyeli Nüfus, Ankara Önder Mahallesi, Atölye 1 Proje Çalışmaları.

1 Makale Geliş Tarihi: 08.08.2025, Makale Kabul Tarihi: 03.11.2025

2 Başkent Üniversitesi (Prof. Dr), Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, e-posta: nry.bayraktar@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6761-6879>

3 ODTÜ (doktora öğrencisi), Başkent Üniversitesi (Öğr. Gör.), Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, e-posta: cemreonerturk@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-6662-6952>

4 Başkent Üniversitesi (Dr.Öğr. Üyesi), Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, e-posta: medihagultek@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-6696-568X>

5 ODTÜ (doktora öğrencisi), Başkent Üniversitesi (Arş.Gör.), Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, e-posta: elifnurbek@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0009-0007-4336-1825>

6 Başkent Üniversitesi (yüksek lisans öğrencisi), Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, e-posta: alminagurel99@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0009-0007-7790-3565>

7 Başkent Üniversitesi (Y. Mimar), Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, e-posta: seydanhtp@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0009-0002-6893-825X>

8 Cenevre Sözleşmesine göre Türkiye’de mülteci sıfatı kazanılması için Batıdan gelinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Suriyeli nüfus mülteci sayılmamakta, geçici koruma altında sayılmaktadır.

9 Makaleye esas oluşturan çalışmalar Başkent Üniversitesi Mimarlık Bölümü Atölye 1 bünyesinde gerçekleştirilmiştir.

*Research Article***Temporality, Migration and Housing: Spatial Proposals for the Syrian Population Under Temporary Protection in the Önder Neighborhood of Ankara****Abstract**

In recent years, in Türkiye as elsewhere in the world, debates surrounding “migration” and “immigration” have become central to public discourse. However, within these discussions, largely framed through political, legal, and sociological lenses, the lack of spatial analyses concerning the housing needs and settlement patterns of migrant populations constitutes a significant gap. The omission of these spatial considerations ultimately contributes to the association of migrant communities with negative urban connotations such as disharmony, criminality, and exclusion.

This article examines the architectural projects produced in Studio 1, which aim to develop alternatives addressing the housing and settlement challenges faced by the Syrian population living under legal “temporary protection” in Ankara’s Önder neighborhood. Reinterpreting the issues of migration, immigration, and housing through relevant theoretical debates, the article analyzes student projects that foreground the Syrian population’s relationship to the city, their coexistence with local residents, and their social, cultural, and economic empowerment. Within these projects, “temporality” is conceptualized as the condition of non-permanence experienced by the population, and the need to formulate new spatial and structural strategies that respond to this temporality is articulated as a central design concern.

Keywords: Migration and Immigration, Immigrant Settlements, Syrian Population, Önder Neighborhood, Atölye 1 Project Studies

Teorik Çerçeve: Göçmen Yerleşimleri Üzerine

Ankara Önder Mahallesi'nde geçici koruma altında yaşayan Suriyeli nüfusun mekânsal sorunlarını çözmeye çalışan Atölye 1 mimari proje çalışmalarının gerçekleştirilme sürecinde öncelikle ilgili mevzuattaki göçmen ve zorunlu göç, mülteci ve sığınmacı tanımlarının ortaya konulmasına gerek duyulmuştur.

Göçmen: “Kendi yurdunu bırakıp, yerleşmek üzere başka bir ülkeye göçen (kimse, aile ya da topluluk)” olarak tanımlanmaktadır. Göçmen kavramının; serbest göçmen, iskanlı göçmen, münferit göçmen ve toplu göçmen olmak üzere dört farklı türü açıklanmıştır¹⁰. Ancak Suriye özelinde Türkiye'ye yönelen nüfus hareketi, kişilerin kendi iradeleriyle değil, savaş ve şiddet koşulları nedeniyle yer değiştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle söz konusu hareket, uluslararası literatürde “zorunlu göç (forced displacement)” olarak sınıflandırılmakta, Avrupa Komisyonu'nun ilgili dokümanlarında da Türkiye'deki Suriyeli nüfus bu kategori içerisinde değerlendirilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2024)¹¹.

Mülteci: Birleşmiş Milletler 'in tanımı ile mülteci, “ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönmeyen veya dönmek istemeyen kişidir.”¹²

Sığınmacı: “Siyasal nedenlerle ülkesinden kaçıp ya da ayrılıp bir başka ülkeye sığınan kimse” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre “sığınmacı”, mülteci olmak amacıyla uluslararası koruma başvurusu yapan ancak henüz başvurusu karara bağlanmamış olan kişiler için kullanılan bir kavramdır¹³.

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş sonrası ülkemize gelen Suriyeli nüfusun uluslararası hukuk açısından geçici koruma statüsü: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun “Geçici Koruma” başlıklı 91. maddesine göre; “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir.” “Bu statü, ülkemize kitlesel olarak gelen ve üç uluslararası koruma türü kapsamına da giremeyen yabancılara uygulanmaktadır¹⁴.” şeklinde açıklanmaktadır.

Türkiye, özellikle erken Cumhuriyet döneminde ve 1960'lı ve 1990'lı yıllarda çeşitli gruplar için göç hedefli bir ülke olmuştur. Ancak 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş, “yaklaşık 3,2 milyon kayıtlı Suriyelinin” (UNHCR

10 <https://languages.oup.com/google-dictionary-t>

11 2024 yılında Suriye'de gerçekleşen rejim değişikliği sonrasında, Suriyeli nüfusun bir kısmı ülkelerine geri dönmüş olup, dönüş süreci hâlen devam etmektedir.

12 <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gocmen#>:

13 <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr>

14 <https://sen.av.tr/tr/makale/suriyeliler-mul-teci-mi-ge-cici-korunan-mi>

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2024) ülkelerini terk ederek Türkiye sınırları içerisinde yaşamlarını sürdürmelerine ve bu yoğun nüfusun temel barınma gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yirminci yüzyıldan itibaren ülkemizde göç politikaları genellikle makro ölçekte ele alınmış olup, kabul edilebilir mekânsal çözümlerden ziyade, nüfusun farklı bölgelere dengeli dağılımına yönelik stratejiler üzerine temellendirilmiştir. 2011 yılı sonrasında yaşanan kitlesel ve ani göç hareketleri sonucunda, ilk aşamada sınır kentlerinde kurulan geçici barınma alanlarında imkânlar oldukça yetersiz kalmıştır. Bu durum, yaşam koşullarının olumsuzlaşmasına ve Türkiye'nin geçici koruma statüsündeki nüfusa yönelik planlı bir yerleştirme stratejisinin bulunmamasına bağlı olarak, Suriyelilerin büyük bir bölümünün kendi olanaklarıyla kentlerde yaşamayı tercih etmelerine yol açmıştır. Suriyeli nüfusun yerleşim tercihleri, ülke, kent ve mahalle ölçeklerinde şekillenen çok katmanlı bir süreç olarak analiz edilmektedir: Türkiye'ye yöneliş, savaşın itici gücü ve açık kapı politikasıyla başlamış; zamanla yasal statü, ekonomik fırsatlar, sosyal ağlar ve mekânsal koşullar gibi dinamiklerle yeniden biçimlenmiştir. Suriyeli nüfusun yerleşim tercihleri; demografik, sosyokültürel, ekonomik, mekânsal olanaklar ve kamusal hizmetler ile bireysel özellikler çerçevesinde şekillenirken, kent ölçeğinde sosyal ağlar, hemşehri varlığı, nüfusun yapısı, uygun konut ve iş olanakları ve eğitim gibi faktörler belirleyici olmaktadır (Demirtaş, 2023). Bu yerel ve bireysel etkenler, yerleşim kararlarının geçici ya da kalıcı yaşam kurma beklentileriyle, sosyal sermaye, kentsel dönüşüm ve sivil toplum desteği gibi unsurların da etkisiyle, bağlamsal ve çok katmanlı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Kahraman, 2022). Bununla birlikte, ikamet edilen konutlar sıklıkla hem malzeme ve inşaat kalitesi hem de bağlamla kurdukları ilişki ve sundukları olanaklar açısından ideal standartların oldukça altında bulunmaktadır. Karasu ve Aksungur (2022), göç eden nüfus için konut sorununu şu şekilde ifade etmektedir.

“Konut hem göçmenlerin günlük yaşamlarının idamesi bakımından vazgeçilmez bir ihtiyaç hem de uyum sürecinin sağlıklı işlemesi için önemli bir araçtır... Depo, ardiye veya hayvan barınakları göçmenlere kiralanmakta ve çoğu zaman artan kira bedelleri nedeniyle birden fazla aile aynı konutta yaşamak zorunda kalmaktadır. Suriyeli göçmenlerin belirli bölgelerde yoğunlaştığı ve kendi gettolarını oluşturdukları gözlemlenmektedir. Gettolaşma, uyum sürecini olumsuz etkilemekte olup, mekânsal olarak ayrışan göçmenler giderek kendi içlerine kapanma riskiyle karşı karşıyadır” (Karasu & Aksungur, 2022, s.2027).

Mevcut konjonktürde, göç eden nüfusa yönelik yeni yaşam alanlarının kavramsal çerçevesi, derinlemesine bir sosyo-kültürel ve yapısal çözümlemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu analitik süreç, bu nüfusun kendine özgü, özel ve kamusal mekân pratiklerini, kentsel dokuyla kurdukları etkileşim dinamiklerini ve barınma gereksinimlerine yönelik özgün çözüm arayışlarını sistematik bir biçimde tespit etmeyi amaçlamalıdır. Elde edilen bu ampirik bulgular ışığında şekillenecek mekânsal nitelikler, potansiyel mimari yaklaşımların kendiliğinden evrimleşmesine olanak tanıyacaktır. Ne var ki, Suriyeli nüfusun büyük bir çoğunluğunun kentlerde mevcut alanlara yerleşmiş oldukları göz önüne alındığında, bu nüfusun kendine özgü ihtiyaçlarına yönelik, detaylı mekânsal araştırmalar

neticesinde inşa edilmiş nitelikli barınma alanlarının henüz tanımlanmamış olduğu aşıkardır. Farklı tarihsel dönemlere ve çeşitli etnik gruplara ait yerleşkelere yönelik olarak ulusal ve uluslararası literatürde mekânsal analizler mevcut olsa dahi, bu çalışmaların önemli bir bölümü, mevcut yapı stokuna yerleşme veya belirli müdahalelerle mevcut yapıların dönüştürülmesi örnekleri üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla, baştan sona göç eden nüfusu hedef alarak tasarlanmış ve inşa edilmiş bir yerleşkeye dair mekânsal öneri ve mimari senaryo örneklerine Türkiye bağlamında henüz rastlanamamaktadır.

Bu noktada, geçici koruma altındaki Suriyeli nüfus için önerilecek yaşam alanları için planlanarak hayata geçirilen yerleşkelere bakılması önemli bulunmuştur. Bu nüfusa dair mekânsal değerlendirmeler literatürde ağırlıklı olarak ‘mülteci kampları’ üzerinden yapılmaktadır. 2011 yılı sonrası Suriyeli nüfusun önemli duraklarından biri olan Ürdün’deki Zaatarı (2012), Emirati-Jordanian (2013) ve Azraq (2014) Kampları, kentsel ölçekte incelenebilecek önemli mülteci yerleşkeleri olarak değerlendirilmektedir. Dalal (2020), bu üç kamp üzerine yapılan incelemede, tartışmayı alanın büyüklüğü, birimlerin karakteri, program çeşitliliği gibi karşılaştırmalardan ziyade, temel olarak düzen kavramı üzerinden ilerletmektedir. Mülteci kamplarının mekânsal düzeni, standartlaşmaya dayalı insani yardım anlayışı ile mültecilerin sosyal ve kültürel mekân kullanımları arasında bir gerilimle şekillenmektedir. Planlama, görünüşte kabul edilir olsa da mülteciler üzerinde denetim kurmanın bir aracına dönüşmekte; barınma birimleri bu planlamada sıklıkla göz ardı edilmektedir. Mülteci yerleşkelerinin olabildiğince sistematik, formel ve kontrol edilebilir olmasını bir gereklilik olarak sunan yaklaşım, Zaatarı Kampını diğerlerine kıyasla sorunlu ve deneysel olarak nitelendirmektedir (Şekil 1). Başlangıçta son derece formel, tekdüze, sınırları ve aksları belirgin, ‘tepeden inme’ bir yaklaşımla kurgulanan bu kampın ve birbirinin aynısı olan barınma birimlerinin zamanla ‘tabandan gelen’ bir yaklaşımla dönüştürülmüş olması, güvenli ve rahat müdahale edilebilir bir yerleşimin gerekliliği üzerine, güç hiyerarşisinin değişimi ve kontrol mekânizmasının zayıflığı olarak yorumlanmıştır (Dalal, 2013, 2014, 2018, 2020). Oysa ki, buradan barınma eyleminin mekânsal karakterine dair çıkarılması gereken temel sonuç, UNHCR Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan acil durum yönetmeliği (UNHCR, 2016) doğrultusunda oluşturulan barınma birimleri (konteynerler ve çadırlar) ve kamp ölçeğinde kullanıcı ihtiyaçlarını ve sosyal ve kültürel girdileri dikkate almayan tek tipçi bir anlayışın hâkim olmasının getireceği kaçınılmaz adapte etme isteğidir. Öyle ki, kolektif karar alma ve söz söyleme imkânları kısıtlanmış bireyler, karar verme yetilerini ‘mesken tutma arayışı’ ve ‘mekânı dönüştürme’ eylemleri aracılığıyla hayata geçirmektedirler. İçinde bulundukları yapıları zamanla şekillendiren mülteciler, hem kültürlerinin getirdiği yaşam biçimlerinin bir uzantısını oluşturmaya çalışarak izole olmakta ve karşılaşma alanlarını alışkanlıklarına göre düzenlemekte, hem de aslında kampın keskin ve tanımlı izgara planının zamanla daha az belirgin ve okunamaz hale gelmeye başlamasıyla, otoritenin zayıflamasından ziyade mekânsal eylemler üzerinden, yere dair bir aidiyet kurma çabası içine girmektedirler. AlWaer vd. (2023), Zaatarı Kampındaki bu dönüşümü üst ölçekten değil, insan ölçeğinden ele alarak; iklim koşullarına duyarlı müdahalelerle başlayan sürecin, konteyner ve çadır birimlerinden hibrit yapılara evrildiğini, bu hibrit yapıların zamanla çeşitlenip çoğalarak karmaşık kültürel kümelenmelere dönüştüğünü

ve böylece gündelik yaşamın mülteciler tarafından yeniden şekillendirildiği bir “yer-yaratma” (*placemaking*) eylemini ortaya koyduğunu ifade etmektedirler. Aynı çalışmada, Tigran ve Oldenburg’a atıfla ele alınan “üçüncül mekân” (*third place*) kavramı da öne çıkmaktadır: Sosyal yapı yalnızca birimlerin ve kümelerin dönüşümüyle sınırlı kalmayıp; kafe, büfe, berber gibi üçüncül mekânların yerleştiği sokaklar ve ara mekânlar aracılığıyla, kentsel ölçekte karşılaşma ve buluşma alanları üzerinden de kurgulanmaktadır (AlWaer vd., 2023, s. 135). Bu şekilde askeri düzen, mültecilerin “yaşanmış deneyimleri” ve “sosyal ve kültürel altyapıları” doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş, planlamada öngörülmeven kamusal ticari bir sokak tanımlanmıştır. Mültecilerin eylem ve alışkanlıklarını takip ederek şekillenen bu yapılaşmayı anlamak, Avrupa’da mülteciler için inşa edilen yeni yapıların yine ‘tepeden inme’ bir kurguyla tasarlandıkları gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu tür yerleşimlerin ortaya çıkardığı önemli bir soru ise kampların “kent” olma niteliğinin nasıl ele alındığıdır (Herz, 2014). Yönetimlerin bu kampların kent olmadığını kesin bir biçimde tanımlamaları, temel olarak yerleşkede bütüncül bir altyapı sistemi ve temel yapıların olmayışına dayanmaktadır. Ancak Herz’in, David Harvey’e dayandırdığı kent olmanın özüne dair yaklaşımını takip ederek, arzuları doğrultusunda bulundukları yeri, geldikleri toprakların yerel özelliklerine paralel olarak tasarlayan mültecilerin ürettikleri mekânlar, tam da “kentsel” kavramına uymaktadır; öyle ki bu format, uygun koşullar sağlandığında her an terk edilmeye de müsait bir eşikte durmaktadır (Herz, 2014, s. 389). İşte bu eşik, göç eden nüfus için kurgulanacak herhangi bir yerleşim alanına dair, ölçek ve boyuttan bağımsız olarak, çok önemli olan “bir aradalığı” vurgulamaktadır; “geçicilik-kalıcılık hali (*between the temporality and the permanence*)” (Herz, 2014, s. 387).

Şekil 1.

Zaatari Kampı (AlWaer vd., 2023, s.135)

Bu bir aradalığı Sahravi Kampları üzerinden iki yönlü olarak okumak mümkündür (Şekil 2). Geçici olarak tasarlanan kampların uzun yıllar içinde yarı kalıcı hale gelmesi, mimarlık ve planlamanın siyasi bir çözümün yerine geçmesi olarak değerlendirilmektedir. Kalıcılık sadece olumsuz bir sonuç olmadığı gibi, geçicilik de yalnızca teknik bir boyut değildir. Batı Sahra ve Fas arasındaki siyasi çıkmazda, kamplardaki yaşamın geçiciliği stratejik ve siyasi bir anlam taşımaktadır. Herz'e göre (2014) mimarlık, geçiciliği sergileyen bir alandır; çadırlar sadece işlevsel değil, aynı zamanda anavatana dönme isteğini simgelemektedir. Altyapının büyük bir kısmı geçicidir: Kampta mobil bir sistem tercih edilmekte, elektrik şebekesi yerine güneş panelleri ve araç aküleri kullanılmakta, su ise kamyonlarla taşınmaktadır. Bu mimari tercihler, kaynak yetersizliğiyle ilişkili olsa dahi, anavatana dönme isteğinin sembolik karşılıklarıdır. Dolayısıyla bu kalıcılık ve geçicilik arasında durma hali, fiziksel olarak yerinden edilen nüfusun sosyal ve kültürel bağlarını ve devamlılıklarını mekân aracılığıyla kurma isteklerinin ürettiği kentsel karakter kadar, yapılaşma girişimlerinin değişken senaryoların da önünü açacak bir kurguda olması eğiliminin altını çizmektedir (Herz, 2014, s. 365–391).

Şekil 2.

Tindouf'taki Sahravi Kampı (By Jørn Sund-Henriksen- Self-photographed, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=16088333>)

Hiçliğin ortasında, yerleşik kent bağlantılarından ve ilişkilerinden yoksun olarak tasarlanıp konumlandırılan bu yerleşkelerin kopukluk sorunu, çok daha küçük ölçekli yerleşkelerde de gözlemlenebilmektedir. 2018 yılı sonrası Almanya'da, kamp formatını konuta dönüştürmeyi amaçlayan “entegrasyon merdiveni” projesi bu bağlamda önem taşımaktadır (Dalal, 2020, s. 204–207). Bu çok katlı, ortak alanlı, güvenli konutlar her ne kadar kamptan kent konutlarına bir geçiş gibi kurgulansa dahi, daha ziyade iki kavramın iç içe geçtiği bir tipoloji olarak işlemektedir. Konut olarak adlandırmaya başladığımız bu birimlerin, kamplardaki kültürel kodlara ve yaşam biçimlerine dair

eksikliklere ne kadar çözüm getirdiği tartışmalıdır. Konteyner ve çadırların yerini temeller üzerinde yükselen sözde ‘kalıcı’ yapılara bırakması, Daar vd. (2021)’nin ortaya attığı “mülteci mirası (*refugee heritage*)” kavramı ve yerel yaşam pratiklerine dair sürdürülebilirlik, kentle kurulması gereken çok yönlü ilişkilene biçimlerine, geleneksel kodlara dayanan özel-kamusal anlayışının yeniden tesis edilmesi beklentilerine dair sunulan önerinin yeniden düşünülmesini gerektirmektedir.

Çoğunlukla mülteci nüfus üzerinden geliştirilen teorik çerçeveye bağlı olarak ortaya çıkan en önemli bulgu, son derece formel, tekdüze, referanssız, çevresiyle ilişkisiz, sınırları belirgin ve “yukarıdan inme” bir şekilde oluşturulan kampların değişimidir. Bu değişimin en kritik itici gücünün, kolektif karar verme ve söz söyleme yolları tıkanmış olan mültecilerin bu yetilerini; “ait olma arayışı” ve “mekânı dönüştürme aracılığıyla” hayata geçirmeleri olduğu anlaşılmaktadır. İçinde bulundukları kampları zamanla şekillendiren mülteciler yeni “karşılaşma alanları” yaratmaya ve kampların tanımlı “ızgara (grid) kurgusunu” giderek daha az belirgin, okunamaz bir hale getirmeye başlamaktadırlar (Şekil 3).

Şekil 3.

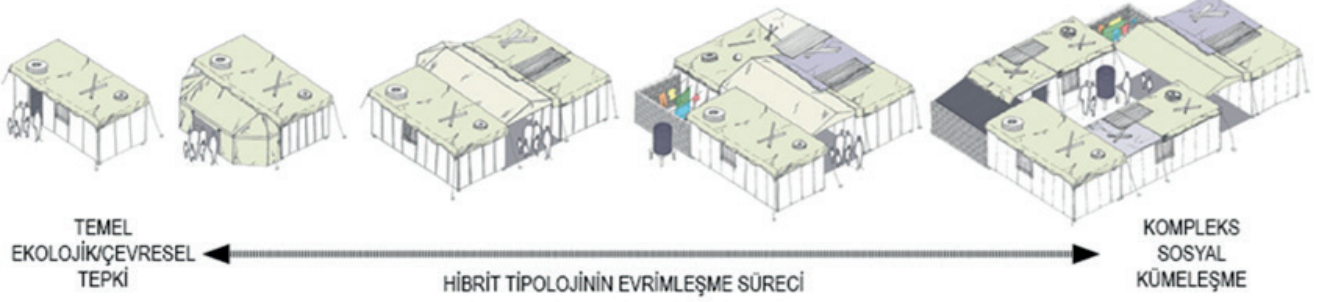
Tanımlı ızgara (grid) kurgusunun zamanla dönüşerek okunamaz hale gelmesi (Dala, 2020, s.200)

Bir diğer önemli bulgu da kentlere referans vermeden kurulan bu yerleşkelerin “kalıcı” olmamaları nedeniyle “kent “ ya da “kentsel oluşumlar” olarak adlandırılmalarının problemli olmasıdır. Bu durum, kalıcılık kavramının yalnızca zemindeki temeller ve altyapı sistemleriyle ilişkili anlaşılması konusunda soru işaretleri yaratırken “kalıcı geçicilik” kavramının altının çizilmesine yol açmaktadır. Kalıcı geçicilik, fiziksel olarak yerlerinden edilseler de kültürel bağlarını koruyan nüfusun, mekân yoluyla bu kültürü yeniden kurgulamaya çalıştıklarını ve bu eylemin taşıdığı “kentsellik” halini vurgulamaktadır. Bu sayede, mültecilerin de kültürel mirasa sahip olduklarını anlamamız, miras kavramını hegemonik olmayan yaşam biçimleri ve kolektif hafıza üzerinden ele alarak yeniden düşünmemiz gerektiği ortaya çıkmaktadır (Şekil 4 ve Şekil 5).

Şekil 4.

Bir kalıcı geçicilik temsili olarak katmanlanarak dönüşen konaklama birimleri (AlWaer, vd., 2023)

Şekil 5.

Kültürel kodların tanımladığı yapı estetiğini takip ederek ihtiyaç doğrultusunda dönüşen barınma birimlerine bir örnek (Aksamija vd., 2021)

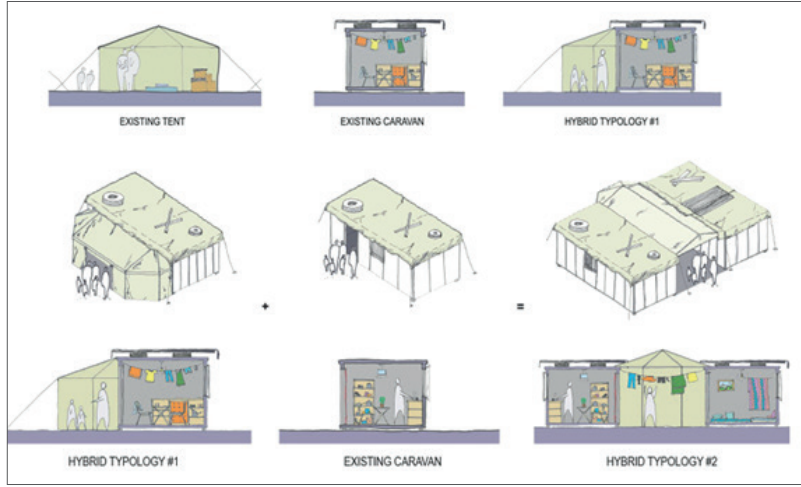

Daha alt ölçekte yapılan araştırmalar ise, mültecilerin kendilerine tahsis edilen birimleri “adapte etme, parçalarına ayırma, yeniden kurgulama” gibi yöntemlerle farklı şekillerde kullandıklarını, açıklıkları yeniden düzenleyerek sınırlar ve çatılar eklediklerini, dolayısıyla bir “mekânsal kimlik ve dışavurum arayışı” içinde olduklarını göstermektedir. Bu arayış yeni “hibrit birimleri” ortaya çıkarmıştır. Birimlerin aralarında, yaşamın akışı içinde, “üçüncül mekân” olarak tanımlanan ve kimi kullanımlar içeren buluşma alanları üreten mülteciler, bu şekilde akslar ve rotalar oluşturmaya başlamıştır. Zamanla kentsel ölçekte okunabilen “sokaklaşma ve avlulaşma” belirmiş, bu üçüncül mekânlar özel ve kamusal alanlar arasında sosyal bağların güçlendiği, süreç

içinde katmanlaşan odaklara dönüşmüştür. Bu şekilde, mekânsal açıdan oldukça önemli olmasına rağmen, mültecilerin rekreasyon, sosyalleşme ve bir araya gelme alanlarının ve bu alanların “katmanlı yapısının” neredeyse hiç tartışılmadığı anlaşılmış olup, bu durumun mimari tasarım sürecine önemli bir katkı sağlaması gerektiği öne çıkmaya başlamıştır (Şekil 6A ve 6B).

Şekil 6A.

Var olan birimlerin hibrit ünitelere dönüşmesi (AlWaer vd., 2023, s.130)

Şekil 6B.

İhtiyaca yönelik tanımlanan birincil ve ikincil sosyal sokaklar (AlWaer vd. 2023, s.130)

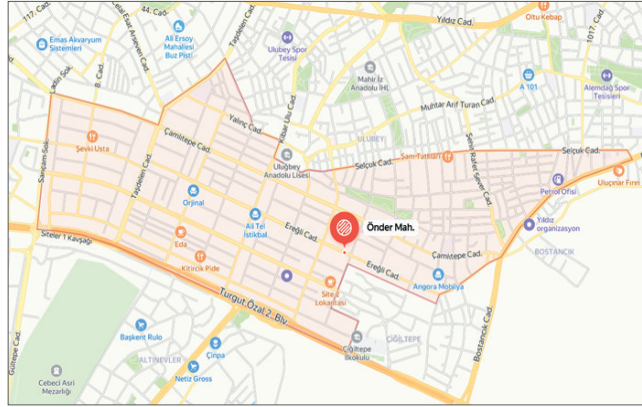
Bu değerlendirmeler, yerleşkelerin; ölçeğinden bağımsız olarak, tesis edilecek her türlü yapısal organizasyonun, geleneksel kamusal-özel alan deneyimlerinin yeniden üretilebildiği, mekânsal bir hiyerarşi dahilinde mimari kurgunun bütünleştirici ve ayrıştırıcı elemanlarının içsel olarak tanımlanabildiği, farklı ölçeklerde esnek bir mekânsallığa sahip bir nitelikte olması gerektiğini ortaya koymaktadır. 2011 yılı sonrasında Ankara Önder

Mahallesi'ne yerleşmeye başlayan Suriyeli nüfusun, "konut dış mekânlarına" yönelik gerçekleştirdikleri müdahaleler hem barınma koşullarını iyileştirme hem de bulundukları çevreyle bütünleşme ve sosyal uyum hedeflerini yansıtmaktadır. Suriyeli nüfus sosyal ve kültürel bir ifade ve mesken tutma biçimlerinin bir tezahürü olarak, zaman içerisinde bulundukları fiziksel çevreyi dönüştürmüştür (Günaydın Temel & Kahraman, 2019). Dolayısıyla, sıfırdan inşa edilen yerleşkelerde olduğu gibi, mevcut mahallelere yerleşen Suriyeli nüfus da benzer bir davranış sergileyerek, bulundukları yeri hızla "uyarlama" sürecine girmiştir. Sınırlı ve kısıtlı bir tasarımda dahi bir "icat etme" olgusunu beraberinde getiren tek tip ve katı barınma çözümleri; yerel bir dilin, malzeme kullanımının, iklimlendirme tekniklerinin ve/veya mevcut kaynakların yaratıcı bir biçimde kullanılması ve mekânın küçük müdahalelerle önemli ölçüde düzenlenmesi yoluyla "yaşamak için tasarlama" ihtiyacının altını çizmektedir (Aksamija vd., 2021). Bu bağlamda, geçicilik-kalıcılık diyalektiği de göz önünde bulundurularak, kullanıcılara hem mevcut zamana hem de geleceğe yönelik alternatif senaryolar sunabilme potansiyeli, temel bir tasarım prensibi olarak kabul edilmelidir.

Proje Çalışma Alanına Dair: Ankara Önder Mahallesi

Tarihi boyunca bağcılığa ve şarapçılığa büyük önem verilen Ankara, İ.Ö. 10.yy'a kadar uzanan bir bağcılık kültürü ile anılır. Ankara'nın özellikle şarapçılığa yönelik bağcılık kültürü tüm tarihsel dönemlerde, yaklaşık 2000 yıl boyunca, sürekli gelişerek devam etmiştir. Ankara'nın Türklerin egemenliğine girişinden sonra, şarap üretimine yönelik bağcılık; yavaş yavaş yerini sofralık, kurutmalık ve sıralık üzüm yetiştiriciliğine bırakmıştır. Bağa göçme geleneğinin yarattığı kültür; Ankaralı orta halli ve varlıklı Türk, Ermeni, Rum asıllı ailelerin yaşamlarında, 19.yy. ın son dönemi ile 20.yy. ın ilk döneminde özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 'Hisarda evin, bir de bağın yoksa Ankaralı değilsin' şeklinde ifade edilmiş, zenginlik göstergesi olarak kabul görmüştür. En görkemli dönemi 1892-1923 yılları arasında yaşanan "*bağ evi kültürü*", Ermenilerin 1915 yılındaki, Rumların 1923 yılındaki göçlerinden sonra anlamını önemli ölçüde yitirmekle birlikte, 1960'lı yıllara kadar Ankaralıların çok önem verdiği bir gelenek olarak yaşatılmıştır. Ancak Bağ evleri; 1965 yılında çıkarılan 'Kat Mülkiyeti Kanunu' ile hızlanan çarpık yapılaşmaya ve gecekondu işgaline direnememiş, Ankara'nın sosyal hayatına renk katmış olan bu evler, tek tek yok olmuş, geriye yalnızca o dönemi yaşayan az sayıdaki Ankaralının anıları kalmıştır (Çelik, 2014).

Çalışma alanı olarak belirlenen Önder Mahallesi, geçmişte bağcılık kültürünün, bu kültürden doğmuş bağların ve bağ evlerinin yoğun olarak bulunduğu bir bölgedir. Bölgede bağcılığın bitmesinin ardından kurulan Siteler, çevredeki kırsal kesimden çok sayıda kişinin Ankara'ya gelmesine yol açmış, bölge zaman içerisinde gecekondu alanı olarak gelişmiştir. Bu bölgede yaşayanların çoğunluğunu Kızılcahamam, Çamlıdere, Bolu, Düzce, Çankırı ve Yozgat gibi Ankara'ya yakın ilçelerden ve illerden gelen nüfus oluşturmaktadır. Hemşehrilik, akrabalık bağları ve sosyal ağlar mahalleye göçü ve yerleşim süreçlerini kolaylaştırmıştır (Şenyapılı, 2004). Ulubey Mahallesi'ne ve Alemdar Mahallesi'ne komşu olan Önder Mahallesi, Altındağ ilçe sınırları içindedir. Siteler'in hemen yanında yer alan mahalle kent merkezine 10 km uzaklıktadır. Mahallenin büyüklüğü 43 hektardır (Şekil 7 ve Şekil 8).

Şekil 7.*Önder Mahallesi yakın çevresi (Google Earth)***Şekil 8.***Önder Mahallesi ve Siteler (Google Earth)*

Önder Mahallesi'nde ilk dönem konut dokusu içinde gecekondü oranının toplam konutların yaklaşık yüzde 85'i olduğu bilinmektedir. Günümüzde görülen 3-4 katlı apartman konutlar ise ayrı bir doku oluşturmaktadır. Mahallede sınırlı sayıda bağcılık geleneğinden kaldığı düşünülen bahçeli 1-2 katlı evler de mevcuttur. Mevcut konutların niteliksiz fiziki yapısı 2013 yılında mahallenin kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmesine yol açmış ve Önder Mahallesi'nde ve Ulubey Mahallesi'nde büyük ölçekli yıkımlar gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında mahallenin toplam alanının yaklaşık üçte biri yıkılmış¹⁵, geride inşa edilmeyi bekleyen boş parseller kalmıştır. Bu parsellere sonrasında çok yüksek bloklar yapılmıştır. Önder Mahallesi'nde ve Ulubey Mahallesi'nde yaşanan dönüşüm, müteahhitler yoluyla ve parsel bazlı olarak devam etmektedir. Parsellerin bir kısmı, 2010 yılında onaylanan son imar planına uygun olarak yeşil alanlara dönüştürülmüştür.

¹⁵ 2013 yılında alınan kentsel dönüşüm kararının ardından Altındağ Belediyesi tarafından mahalle sınırları içerisindeki çok sayıda bina yıkılmış ve çok sayıda işyeri ve alışveriş kullanımını bünyesinde barındıran karma fonksiyonlu binanın temelleri atılmıştır. Bu karar, 2013-2017 yılları arasında nüfusu dokuz bin civarında olan Önder Mahallesi'nden altı bin kişinin çevre mahallelere taşınmasına sebep olmuştur (Günaydın Temel & Kahraman, 2019).

Mahallede yaşanan yıkımlardan etkilenen Türk ailelerin yakın veya uzak çeşitli mahallelere taşınmak zorunda kalmasıyla, Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK'in verilerinden anlaşıldığı üzere Türk nüfusun sayısı iyice azalmıştır¹⁶. Türk ailelerin 2013 yılında terk etmeye başladıkları evleri Suriyeli ailelere kiraya vermeleri Önder Mahallesi'nin ve çevredeki mahallelerin en fazla Suriyeli nüfusu barındırmasını beraberinde getirmiştir¹⁷. Suriyeli nüfus, 2015 yılına kadar yıkım kararı olan bu evlerde yaşamaya devam etmiştir. Mahallede yürütülen kentsel dönüşüm projelerinin yarattığı zaman-mekânsal boşluk, kamplarda yaşamak yerine kentlerde yaşamayı tercih eden Suriyeli nüfus için bir olanak olarak değerlendirilmiştir.

Suriyeli nüfusun sosyal olarak kendi alışkanlıklarını ve kültürlerini mahallede kümelenerek güvencesiz koşullar altında yeniden ürettikleri bilinmektedir. Önder Mahallesi'ni "Küçük Halep" olarak adlandırmaları da bunun en önemli göstergesidir. Mahallede Suriyeli esnaf sayısı da Suriyeli nüfus ile birlikte artmıştır. Mahallenin ana caddesi olan Selçuk Caddesi'nde neredeyse tüm işletmelerde Arapça tabelalar ve yazılar göze çarpmaktadır. Mahallede az da olsa Türk esnaf da bulunmaktadır.

Önder Mahallesi'nde yaşayan Suriyeli nüfus, sosyal yaşam anlamında içe kapalıdır. TEPAV'ın yaptığı görüşmelerde mahalle sınırları içerisinde yaşayan 17 kişinin 15'i iş ve yasal işlemler dışında mahallenin sınırları dışına çıkmayı tercih etmediklerini söylemişlerdir. Yine aynı kişiler, boş zamanlarını da mahalle sınırları içerisinde yaşayan diğer Suriyeli komşuları ile evlerinde geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Kadınların en önemli sosyal faaliyetleri ise, her hafta salı günleri mahalle sınırları içerisinde kurulan Halep Pazarı'na ve ilçe belediyesinin eğitim ve kültür evine gitmek şeklindedir (Günaydın Temel & Kahraman, 2019).

Atölye 1: Ankara Önder Mahallesi'nde Yaşayan Suriyeli Nüfus İçin Proje Çalışmaları

Atölye 1; tek yapı ölçeğinden başlayarak kentsel ölçeğe kadar tüm ölçeklerde kimi problemlerden hareketle mimari projeler üretmeyi öncelikle bir "mimari sorumluluk" olarak almakta, tasarım stüdyosu dersleri kapsamında bütüncül bir yaklaşımla verilen problem üzerine her ölçekte düşünmeyi, tartışmayı, "fikri düzeyde" ve "fiziki olarak" kimi alternatifler geliştirmeyi özellikle önemsemektedir. Bu kapsamda 2024-2025 Akademik Yılı Güz Döneminde Atölye 1 proje çalışmaları için "göç", "göçmenlik" ve "barınma" başlıkları çalışma konusu olarak belirlenmiştir. Atölye bünyesinde 2., 3. ve 4. Sınıfların bir arada ürettikleri projeler sınıf ölçeğinde konu ve yer açısından farklılaşmıştır. Buna göre; 4. Sınıf öğrencileri MİM491 Tasarım Stüdyosu VII/ Alternatif Bir Mahalle Merkezi, 3. Sınıf öğrencileri MİM391 Tasarım Stüdyosu V/ Barınma Ünitesi, 2. Sınıf öğrencileri MİM 291 Tasarım Stüdyosu I/Barınma Birimi proje çalışmaları yapmışlardır.

¹⁶ TÜİK (2021) verilerine göre Önder Mahallesi'nde ortalama aile büyüklüğü 2,97 kişidir. Nüfusun yaşı göz önüne alındığında, en büyük yaş grubu 60 yaş ve üzerindedir (Alshekh Fattouh, 2021).

¹⁷ Göç İdaresi Başkanlığı'nın 2025 yılı Eylül ayı verilerine göre geçici koruma altında bulunan Suriyeli nüfusun en çok yaşadığı 10. il Ankara'dır. Ankara'da geçici koruma statüsünde olan kayıtlı 72,610 Suriyeli bulunmaktadır. Bu sayı kentte yaşayan toplam kişi sayısının yüzde 1,22'sini oluşturmaktadır (T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2025).

Atölye 1 bünyesinde tüm sınıfların bir arada proje alanının potansiyellerini ve problemlerini tespit etmeleri önemli görülmüş, bunun için farklı aşamalarda farklı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Öncelikle proje çalışma alanı olarak belirlenmiş olan bölgeye bir gezi düzenlenmiş, gezi öncesinde öğrenciler çalışma alanları hakkında bilgilendirilmiş, yer okumaları; fiziksel, sosyal ve kültürel yapı hakkında araştırma yapmaları istenmiştir.

Alan gezisi sırasında yapılan ilk tespitlere göre Önder Mahallesi ile Siteler arasında kalan proje çalışma alanındaki yapılar kentsel dönüşüm kapsamında yıkılmıştır. Alan bu sebeple yıkılan bu yapıların yerine inşa edilen yüksek blokların dışında neredeyse boş bir durumda olup yakın çevrede ise yoğun bir yapılaşma vardır.

Bölgeye erişimin ve bölgeden kente erişimin toplu taşıma araçlarının sınırlılığı, mevcut hatların yetersizliği nedenleriyle oldukça güç olduğu anlaşılmıştır. Bölgenin kente dahil olamadığı, erkeklerin erişim kolaylığı nedeniyle Siteler’de çalıştıkları böylece neredeyse bütün zamanlarını bu bölgede geçirdikleri tespit edilmiştir. Siteler bu yanı sıra Suriyeli nüfusun kentle ilişkilenmesini zorlaştıran bir bariyer oluşturmaktadır. Bölgede bütüncül olmayan parçacıl yeşil alanlar göze çarpmaktadır. Bu alanlar potansiyel karşılaşma mekânları olmalarına karşın kullanılmayan, tekinsiz boşluklara dönüşmüştür. Alandaki en önemli tespit Suriyeli nüfusun mevcut yolları kullanmak yerine proje çalışma alanı içinde patikalar üreterek kendi dolaşım ağlarını oluşturmuş olmalarıdır.

Öte yandan; bölgede kültürlerarası bir ayrım olduğu, Türk nüfusun ve Suriyeli nüfusun etkileşim kuramadıkları görülmüştür¹⁸. Suriyeli nüfusun kendilerine görünmez, içe dönük bir yaşam kurdukları, kentsel yaşamdan uzak oldukları, aidiyet sorunu nedeniyle “bir arada kalma” halini tercih ettikleri, kendi kültürlerinde yer alan gündelik hayat rutinlerini ve ritüellerini burada tekrar etme arzusu duydukları ancak, buna uygun mekânların eksik olduğu tespit edilmiştir. Dahası yetersiz konut mekânları nedeniyle mahremiyet problemi yaşadıkları anlaşılmıştır. Kadınlar ve erkekler arasındaki “farklılık üzerine” bir yaşam/iletişim modelinin var olduğu, kadınların çoğunlukla evde oturdukları, kız çocuklarının erken yaşta evlendirildikleri ve erkek çocukların da ortaokul sonrası Siteler’de çalıştıkları tespit edilmiştir. Suriyeli nüfusun, farklı illere kayıtlı olmaları nedeniyle, sağlık hizmetlerinden dahi yararlanamadıkları anlaşılmış, kadınların da aynı nedenle belediyenin açtığı kurslara devam edemedikleri saptanmıştır.

Atölye 1 bünyesinde 2.,3. ve 4. Sınıf öğrencilerinin proje çalışmaları için belirlenen alanlar birbirleriyle ilişkilidir (Şekil 9). Ancak öğrencilerden alanlar arasında yapısal bir ilişki kurmaları beklenmemiş, yürütülen proje çalışmaları konu bağlamında ilişkilendirilmiştir. Söz konusu proje çalışma alanlarında öğrenciler tarafından geliştirilen proje önerilerinin bir yandan mahallede yaşayan nüfusun “sosyal”, “kültürel” ve “ekonomik” problemlerine çözüm üretecek bir yandan “katılımcı” süreçlerin örgütlendiği “mekânsal” çözümleri içerecek bir biçimde ele alınması özellikle önemsenmiştir.

¹⁸ Bölgede yer alan Nazife Hatun İlkokulu’nda okuyan 500 öğrenciden yalnızca 18’i Türk’tür. Türk nüfusun çocuklarını, Suriyeli çocuklar ile aynı ortamda okutmamak için, uzak bile olsa başka devlet okullarına ya da özel okullara gönderdikleri anlaşılmış, okulda Türkçe bilmeyen öğrenciler ile öğretmenler arasında iletişim problemleri yaşandığı, kimi sınıflarda çevirmenler olduğu ifade edilmiştir.

Şekil 9.*Önder Mahallesi proje çalışma alanları (Google Earth)***MİM491 Tasarım Stüdyosu VII/ Alternatif Bir Mahalle Merkezi**

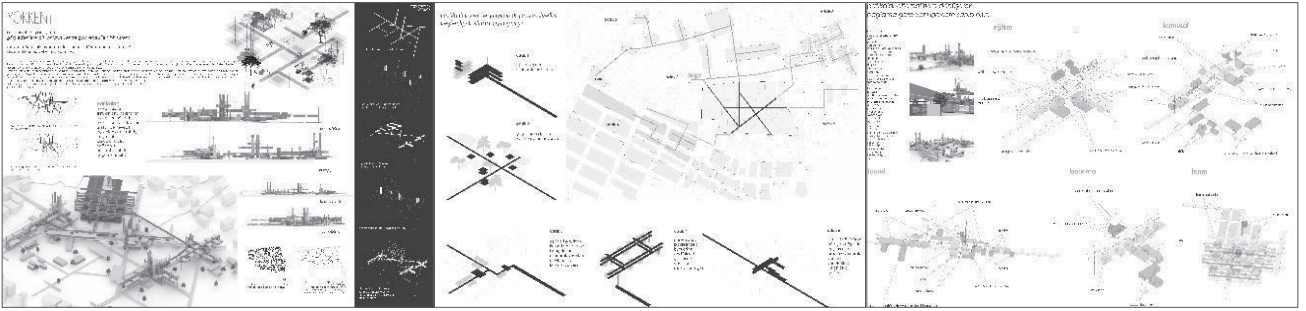
Proje konusu kapsamında Suriyeli nüfus için barınma ihtiyacının karşılanması yanı sıra; bu nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir mimari programın geliştirilmesi öngörülmüştür. Yapılan proje tartışmalarında özellikle “yerellik” ve “teknoloji” kavramları karşıt gibi gözüke de önemli iki başlık olarak belirlenmiş, bu karşıtlığın yeni alternatifler için heyecan verici araçlar olarak ele alınma olasılığı üzerinde durulmuştur. Bu şekilde önerilecek “mahalle merkezinin” kente dahil olabilmesi ya da kendi içinde çözümler üretebilme potansiyeline sahip olması öğrencilerin konuya yaklaşımlarına bağlı olarak farklılık göstermiş, nüfusun sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının kentin olanaklarıyla çözümleneceği varsayılmıştır. Esas olan Suriyeli nüfusun gelecek perspektiflerini oluşturacak senaryolar eşliğinde özgün projeler geliştirilmesidir.

Öğrenciler yerleşim dokusunu güçlendirecek ve kentsel etkileşimi artıracak yenilikçi mekânsal çözümler içeren birbirlerinden farklı senaryolar üreterek belirlenen sorunlara çözüm aramışlar ve Suriyeli nüfusu destekleyecek projeler geliştirmişlerdir. Öğrencilerin “aidiyet” kavramı öncelikli olmak üzere, “komşuluk”, “dayanışma”, “paylaşma” başlıklarını esas aldıkları, mekânsal bir kurgu oluştururken birlikte inşa etme deneyimi üzerinde durdukları gözlenmiştir. Bölgenin bağcılık geleneğini öne çıkaran, Suriyeli nüfusun doğal referanslardan hareket etmesi ve sınırların belirsizleşmesi ile kente, kentin rutinine dahil olma durumlarını organize etmeyi önemli bulan, kentle ve kentlilerle ilişkilenenin yeni yollarını arayan ya da tersine nüfusun geri döneceği kabulüyle içe dönük bir merkez öneren kimi öğrenci projeleri oldukça önemli bulunmuştur.

Yokkent Projesi: Alternatif bir yerleşim modeli öneren proje; mevcutta yerleşik bir düzeni olmayan Suriyeli nüfusun düzene mecbur edilmemesi gerektiği üzerinden “aidiyet” problemini önceleyerek, proje alanında tespit edilen “patikalar üzerinden kurgulanmıştır (Şekil 10). Bu sistemde patikalar; mekânlaşabilir, sirkülasyonu dağıtabilir, mekânları bölebilir, mekânları tanımlayabilir, sınırları belirleyebilir, açık alan oluşturabilir, çoğalabilir, parçalanabilir, değişebilir, hareket edebilir bir potansiyel olarak ele alınmıştır.

Şekil 10.

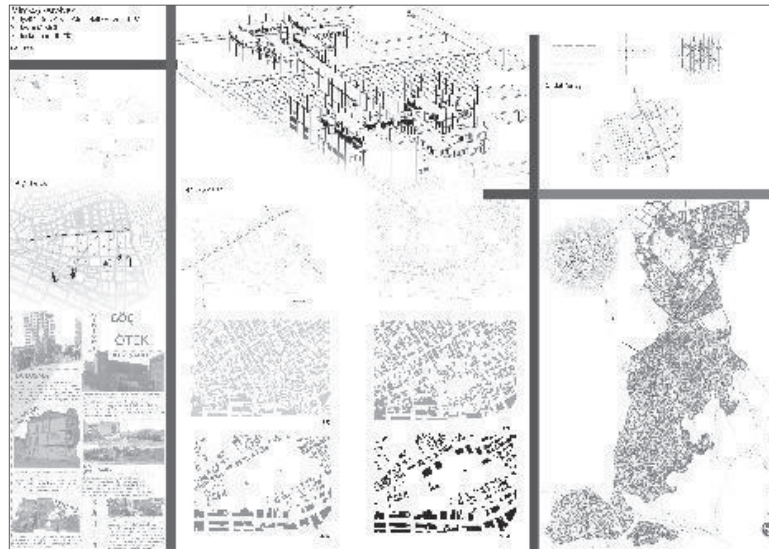
Özge Çakmak’a ait Yokkent Projesi

Kadın Kooperatifi: İz Projesi: Önder Mahallesi’nde geçmişte var olan bağıcılık geleneğinden yola çıkarak bir sistem kurgulayan projede bu sistem Suriyeli nüfusun fazla olduğu diğer bölgelerde de inşa edilebilecek, kentle ilişkiyi sağlayabilecek bir model olarak ele alınmıştır. Projede önerilen mekânsal düzen aracılığı ile kadınların, şarap üretimi üzerinden, meslek sahibi olabilmelerinin sağlanması amaçlanmıştır (Şekil 11).

Şekil 11.

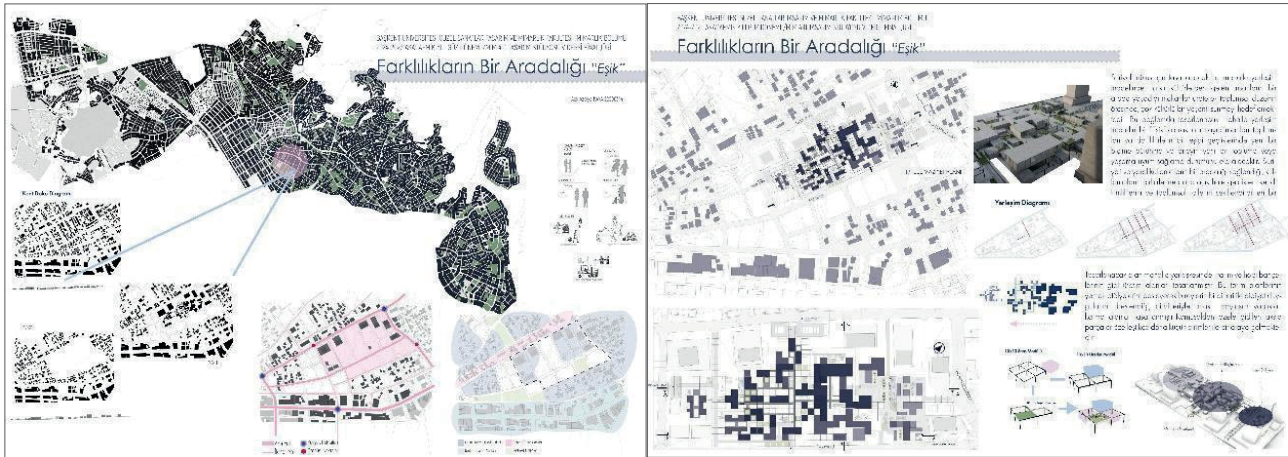
Sonay Seleş’e ait Kadın Kooperatifi İz Projesi

Farklılıkların Bir Aradalığı: Eşik Projesi: Projede; farklı kültürlerden gelen iki nüfusun bir arada yaşadığı mekânlar üreterek toplumsal düzenin ötesinde, çok kültürlü bir yaşam sunulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda tasarlanacak mahalle merkezi bir “eşik” olarak tanımlanmış, bireylerin, toplumun ya da fikirlerin bu eşiği geçtiklerinde yeni bir biçime bürünme ve yeni bir fikre, yeni bir bireye ve topluma dönüşme potansiyeli ele alınmıştır. Suriyeli ve Türk nüfusun bir aradalığının sağlandığı, birbirlerine daha açık hale geldikleri, kendi kimliklerini ve toplumsal rollerini şekillendirdikleri bir merkez düzenlenmesi projenin ana fikrini oluşturmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12.

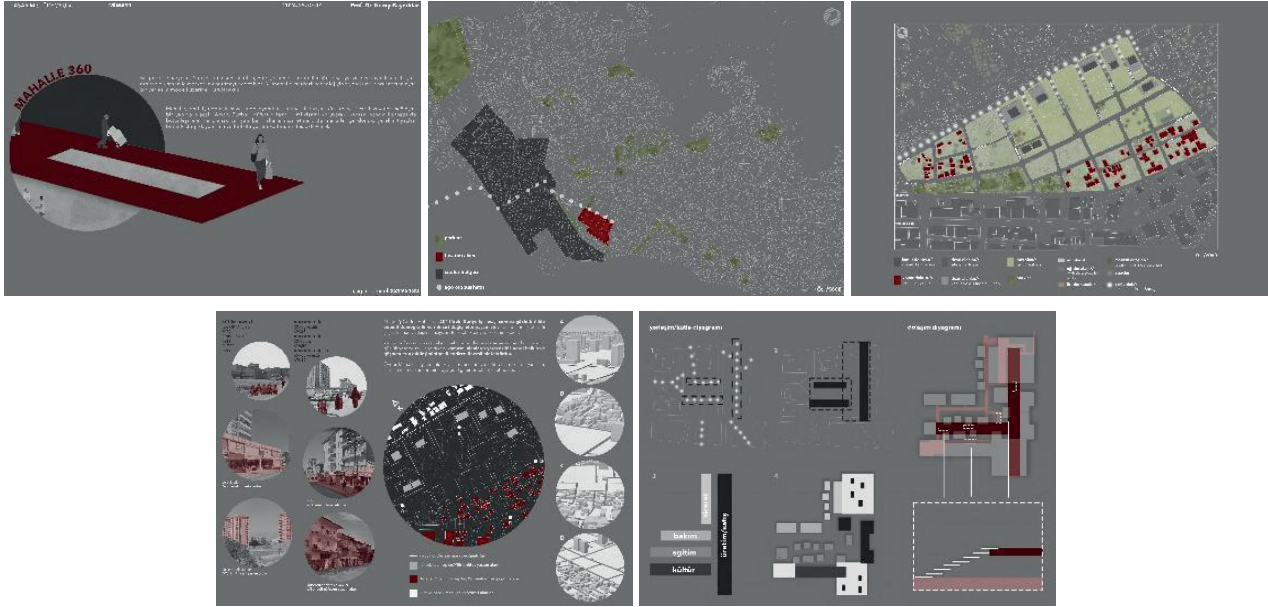
Aslı Azelya Kaya’ya ait Eşik Projesi

Mahalle 360 Projesi: Suriyeli nüfusun kendi içinde çözümler üretebileceği, dışarıya ve dış kaynaklara ihtiyacı azaltan bir mahalle merkezi oluşturmayı hedefleyen projede; bu merkezin, teknolojiyi ve yerel unsurları bir arada ele alan bir model olacağı öngörülmüştür. Merkez kendi içinde sosyal, kültürel ve ekonomik olanakları sağlayan bir yapıda olacaktır. Projede amaç, Suriyeli nüfusun kendi kimliklerini koruyarak, kentsel yaşamla bütünleşmelerine olanak tanıyan bir mahalle merkezi inşa etmektir. Merkez içe dönük, yerel ihtiyaçları bütünleştirip dayanışma ve birlikte yaşam kültürünü destekleyecek bir kurguda ele alınmıştır (Şekil 13).

Şekil 13.

Çağla Demirel'e ait Mahalle 360 Projesi

MİM391 Tasarım Stüdyosu V/ Barınma Ünitesi

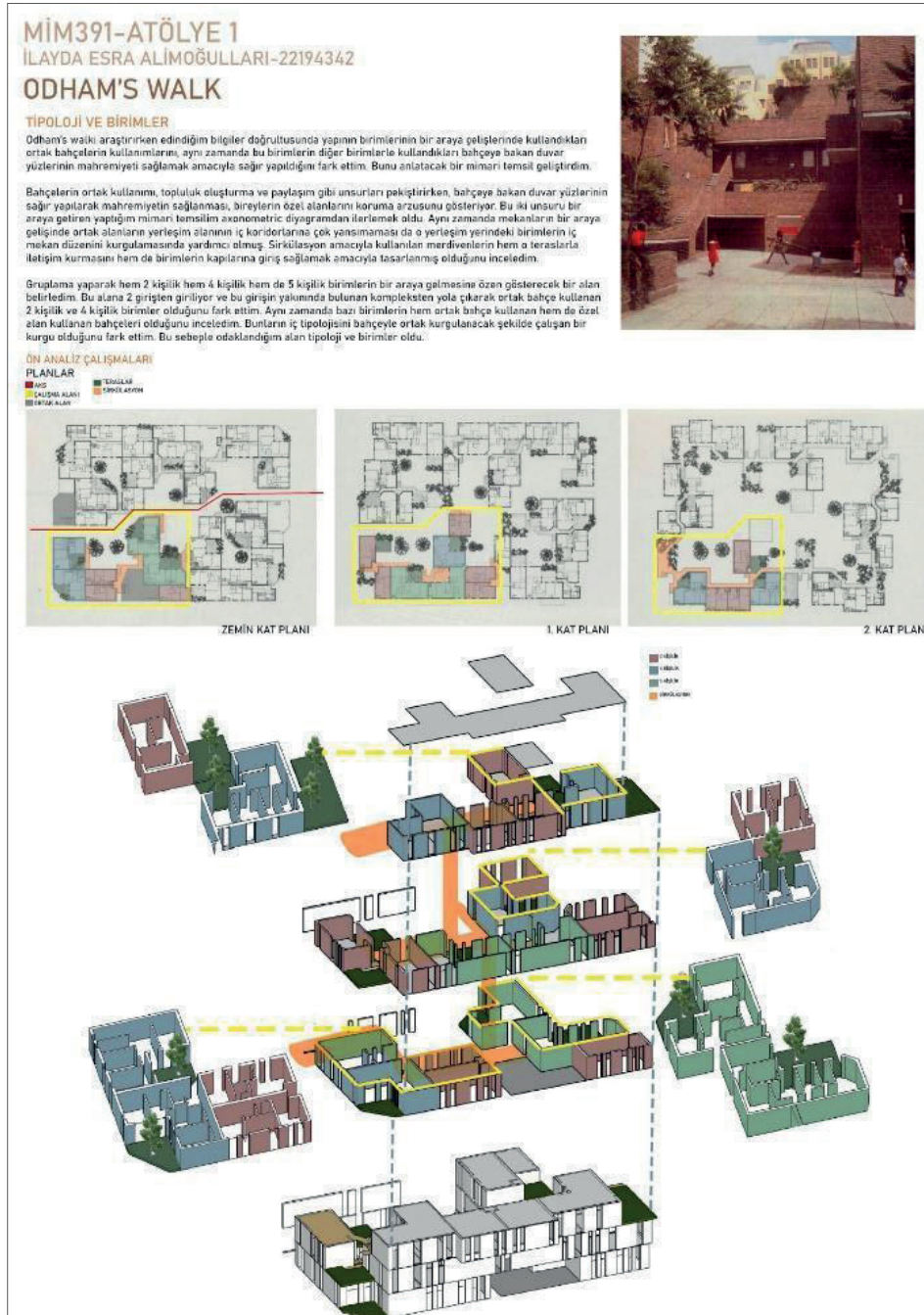
Proje konusu kapsamında Suriyeli nüfusun barınma ihtiyacını karşılayacak üniteler tasarlanması ve bu ünitelerin çoğulcu senaryolar eşliğinde, esnekliği önceleyen bir kurguda bir araya gelme biçimlerine dair öneriler geliştirilmesi, üretilen birimlerin “modüler”, “eklemlenebilir”, “taşınabilir”, “dönüştürülebilir” vb. olması geçicilik-kalıcılık üzerine alternatif ve özgün yaklaşımlar içermesi amaçlanmıştır. Bu şekilde özel, kamusal ve ara mekânların ilişkileri; kullanıcıların ihtiyaçları ve davranışları merkeze alınarak şekillendirilebilecektir. Dolaşımın yalnızca barınma üniteleri içinde ve arasında değil, ünitelerin fiziksel dokusunu oluşturan açık ve kapalı tüm alanlarda ve kentle temas kurulan noktalarda düşünülmesi, bireysel ve kolektif etkileşimleri destekleyen, geçirgen ve değişken bütüncül bir sistem oluşturulması beklenmiştir.

Proje çalışmalarına başlanmadan önce ilk olarak “ön proje” çalışması gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada öğrencilerden, 1979 yılında, Covent Garden’da, Donald Ball tarafından tasarlanmış olan Odham’s Walk projesini analiz ederek farklı sayıda kullanıcıya hitap eden çeşitli yaşam birimlerini ve bu birimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemeleri; farklı kotlar ve birimler arasında kurgulanan karmaşık dolaşım ağının, mekânsal deneyimi nasıl şekillendirdiğini analiz etmeleri ve yapının yeşil alanlarla olan etkileşimi ve dolu-boş ilişkileri üzerinden, mekânsal kompozisyonu daha iyi anlamaları beklenmiştir. İkinci aşamada ise öğrencilerden; yaptıkları tüm bu analizler sonucunda vurgulamak istedikleri, kritik ettikleri noktaları, kavramları ve ilişkilendirmeleri düşünerek, odaklandıkları alanlar üzerinden yapıyı yeniden temsil etmeleri istenmiştir. Ön proje kapsamında öğrencilerin yapıda yer alan tipolojilere ve bu tipolojilerin bir araya geliş biçimlerine, yapının yatay ve dikey sirkülasyon

kurgusuna, bağlam ile olan ilişkisine, yapının kentteki konumundan başlayarak birimlerin içine uzanan kullanıcı deneyimine ve mekân algısına, doluluk-boşluk ilişkilerine, teras-yeşil alan-özel alan kullanımlarının bir araya gelişine, kullanıcılar arasındaki etkileşime odaklandıkları görülmüştür (Şekil 14 ve Şekil 15).

Şekil 14.

İlayda Esra Alimoğulları'na ait yapıda yer alan birimleri ve ilişkileri inceleyen ön proje çalışması

Şekil 15.

Berfin Bozdağ'a ait kentsel ölçekten en küçük birime insan ölçeğinde yaklaşan ve mekânlardaki kullanıcı etkileşimini inceleyen ön proje çalışması

Ön proje çalışmasının ardından yapılan alan gezisi, proje konusuna dair araştırmalar ve proje alanına dair yer okumaları sonucunda yapılan tespitler öğrenciler için yol gösterici olmuş; bu tespitler, her bir öğrenci tarafından ayrı bir tasarım problemi olarak görülmüş, çeşitli konseptlere dönüştürülmüştür. Belirlenen “esik”,

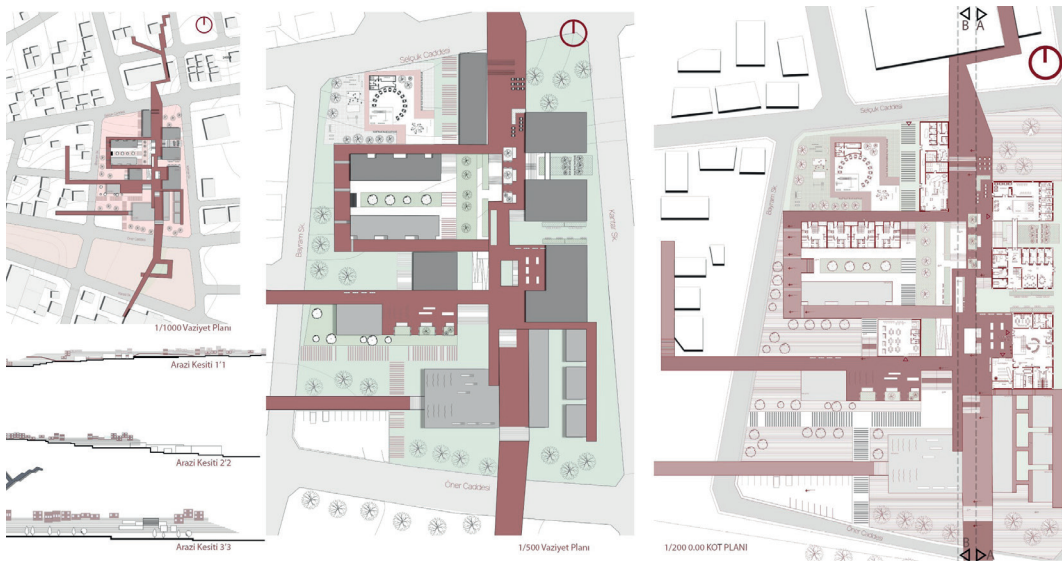
“köprü”, “bir-arada”, “labirent”, “müşterek”, “yatay komün”, “dinamik denge”, “parçadan bütüne”, “çift katlı yaşam”, “modüloasis”, “yapının simbiyotiği” ve “yeşil akış” gibi kavramlar ön projeden elde edilen kazanımlarla birleşerek tasarımlarda yer bulmuştur.

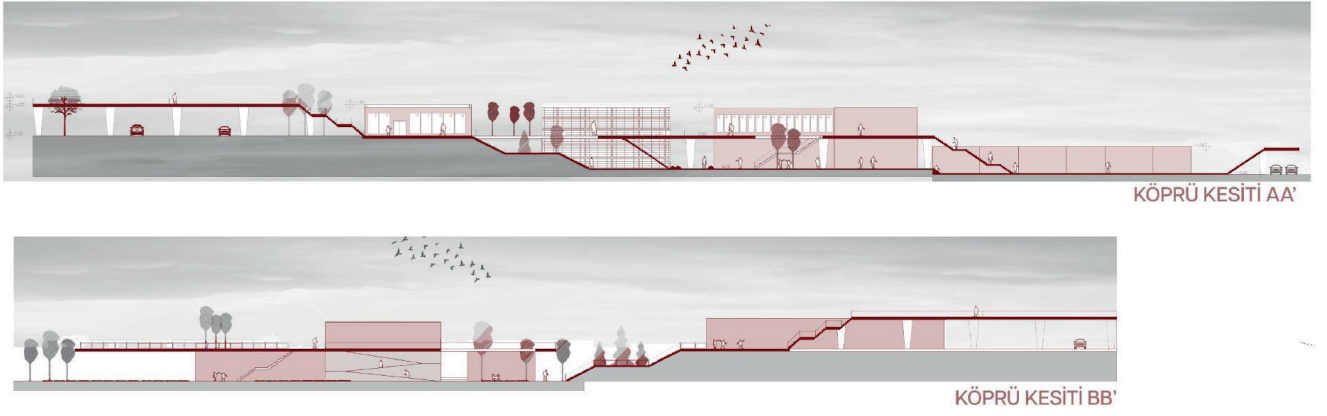
Bu kapsamda öğrencilerin barınma ünitesi konusuna genel yaklaşımı yerleşim dokusu oluşturmak, alana bir köprü görevi yükleyerek çeperlere bağlanmak, böylece kent ile bağ kurmak olmuştur. Çoğunluk öğrenci proje alanı içindeki yeşil potansiyelini koruyarak, nüfusun bu alanlar ile bağını güçlendirmek ve buluşma, bir arada olma, karşılaşma mekânları olarak düzenlemek gibi bir yaklaşım benimsemiştir. Suriyeli nüfusun kente dahil olmasını sağlayacak, kentte yer alan aktörler ile ilişkilendirmelerini arttıracak senaryolar üzerinde durulmuş, kimi ortak mekân, meydan önerileri geliştirilmiştir. Birden fazla ailenin aynı konutta yaşamak zorunda kaldığı durumlar için farklı kullanıcı sayılarına hitap edebilen modüler, esnek ve çeşitli tipolojileri içeren, nüfusun ritüellerine ve geleneksel konut kullanımlarına uygun barınma birimleri üretilmiştir. Geçici ve kalıcı barınma birimleri bazı projelerde bir arada kurgulanırken bazı projelerde birbirinden ayrılmıştır.

Köprü Projesi: Çalışma alanının, kuzeyinde bulunan konut bölgesi ile güneyinde bulunan Siteler arasında kalma durumundan yola çıkılarak, iki bölgeyi birleştirecek omurga işlevi gören bir köprü tasarlanmak istenen projede; geçicilik, göç ve barınma başlıkları çeşitli aksları birleştirerek ve tek bir dolaşım aksı tanımlanarak ele alınmaya çalışılmıştır. Köprü'nün hem üst hem de alt kotları kullanıma açık olup dolaşım birçok kotta düzenlenmiş, köprü bağlandığı birimlerle çeşitli ilişkiler kurmuştur. Konut bölgesinden Siteler'e kadar uzanan köprü, bu alandaki kullanıcıları kente, kentliyi ise alana dahil etmeyi hedeflemiş, iki bölgeyi birleştirerek yaşayan bir etkileşim ağı kurmayı amaçlamıştır (Şekil 16).

Şekil 16.

Ali Yiğit Ersoy'a ait Köprü Projesi

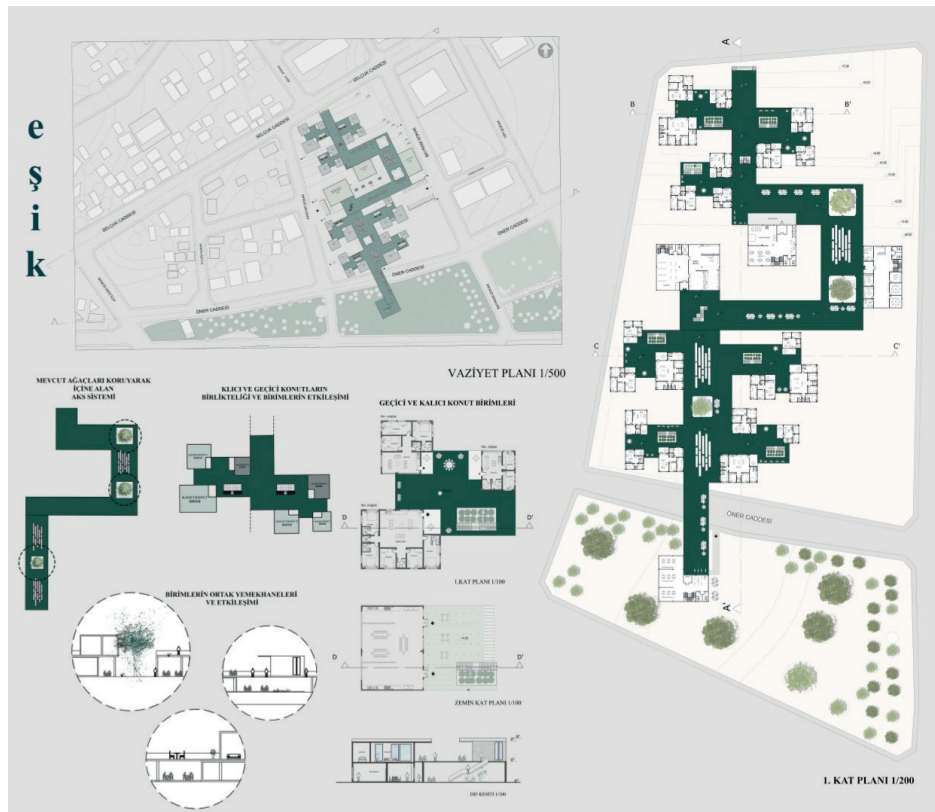

Eşik Projesi: Çalışma alanını Siteler ve konut dokusu arasında bir eşik olarak gören proje; yeni bir yaşam alanı ve iki kültürün birleşeceği bir kültürel değişim mekânı tanımlamayı amaçlamıştır. Projede; geçici ve kalıcı barınma birimlerini bir arada çözerek ve yemek mekânlarını ortaklaştırarak yemek kültürü aracılığı ile kullanıcılar arasında bağ kurulması hedeflenmiştir (Şekil 17).

Şekil 17.

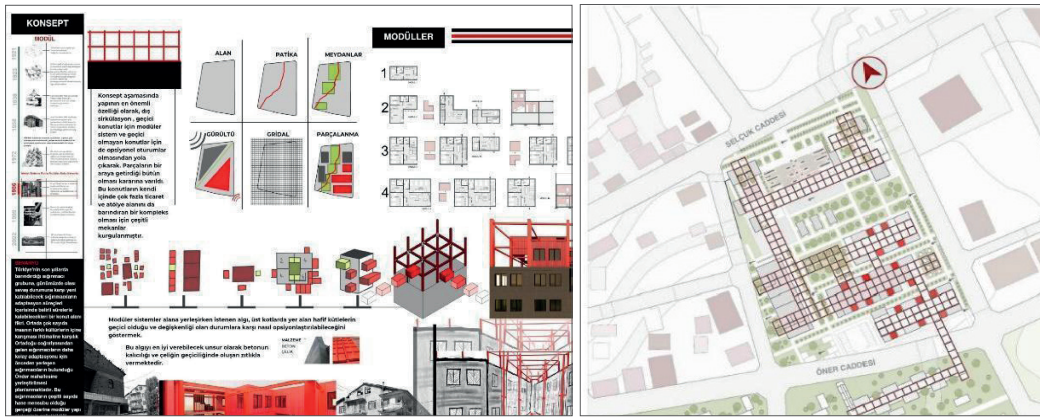
Tuğçe Özdemir'e ait Eşik Projesi

Parçadan Bütüne Projesi: Gridal düzende, kullanıcılar tarafından oluşturulmuş patikaları da dikkate alarak kullanıcılar arasındaki etkileşimi artıracak meydanlar oluşturmayı amaçlayan proje modüler bir sisteme sahiptir. Projede; kalıcı ve geçici birimleri birbirleri ile ilişkili şekilde çözen, esnek kullanıma uygun, parçalı konut birimlerinin birleşerek sosyal alanları oluşturduğu bir kurguyla Türk ve Suriyeli nüfus arasındaki ikili yapıyı, meydanlar ve sosyal mekânlar aracılığıyla birleştirmek hedeflenmiştir (Şekil 18).

Şekil 18.

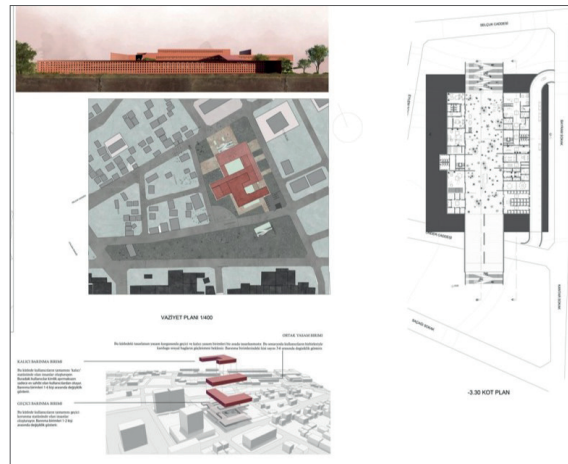
Burak Talha Alkış'a ait Parçadan Bütüne Projesi

Labirent Projesi: Proje, Suriyeli nüfusun güvenli, sürdürülebilir ve sosyal olarak destekleyici bir yaşam alanına kavuşmasını amaçlayan bir yerleşim düzenini temel almıştır. Labirent yapısı, mahremiyet ve güvenliği sağlarken, avlular ve yeşil sokaklar toplumsal etkileşimi teşvik etmektedir. Farklı büyüklükteki konut birimleri, çeşitli aile tiplerine uyum sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca, rezerv yeşil alanların projeye dahil edilmesi, zeminin boşaltılarak yeşil alanların yeniden kullanıma kazandırılması ve bu alanların etkileşimi artırması da projenin temel yaklaşımlarından olmuştur (Şekil 19).

Şekil 19.

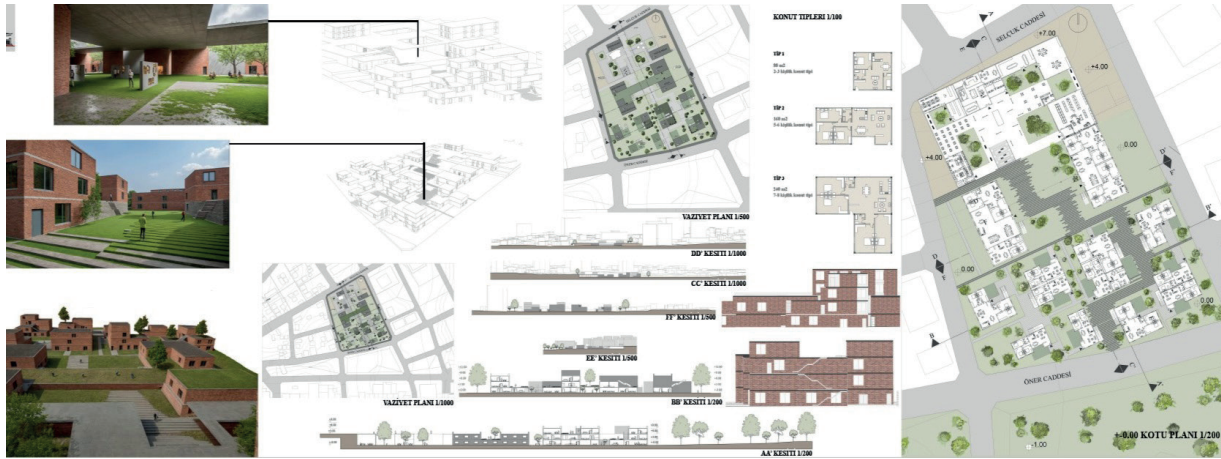
Doğa Berfin Terhan'a ait Labirent Projesi

Yeşil Akış Projesi: Kademeli bir sosyalleşme sunmak amacıyla ele alınan projede kademelenme kütlelerin ve yeşil alanların parçalanıp bütünleşmesiyle ifade edilmiştir. Yeşil alanlar parçalanırken kütlelerin bütünleştiği, yeşil alanlar bütünleşirken kütlelerin parçalandığı projede bu şekilde ters ama dengeli bir bağ kurulması amaçlanmıştır (Şekil 20).

Şekil 20.

Sina Duru Özcan'a ait Yeşil Akış Projesi

MİM 291 Tasarım Stüdyosu I/Barınma Birimi

Proje konusu kapsamında; yeni bir yerleşim modeli kurgulanması, hızlı şekilde üretilebilen, konforlu, ekonomik ve ekolojik barınma birimi önerilerinin geliştirilmesi, nüfusun demografik özellikleri, aile yapısı, alışkanlıkları, sosyal ve kültürel yapısı gibi verilerin esas alınarak yenilikçi projeler elde edilmesi hedeflenmiştir. Öğrencilerden, farklı büyüklükteki ailelerin, bir barınma biriminde her türlü ihtiyaçlarını karşılamalarına yönelik, sağlıklı, güvenli, alternatif mekânlar içeren; gelişebilir, değişebilir, açık ve kapalı alanları ile özgün barınma birimleri tasarımları beklenmiştir.

Suriyeli nüfusun kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklerinin ve fiziksel çevreyle ilişkili faktörlerin dikkate alınması, başarılı bir yeniden yerleştirme projesi için temel gerekliliklerdendir. Bu yaklaşımla öğrencilerin konut birimi tasarımına ortak yaklaşımları nüfusun geniş aile yapısı için kapalı, korunaklı bir mekân önerisi getirmek olmuştur. Öğrenciler birlikte üretimle bir yerleşim dokusu oluşturmayı hedeflemişler, bunun için; farklı sayıda kullanıcıya hitap eden çeşitli yaşam birimlerini ve bu birimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini sağlamak, farklı kotlar ve birimler arasında kurgulanan karmaşık dolaşım ağının, mekânsal deneyimi nasıl şekillendirdiğini analiz ederek, barınma birimini komşu birimler ile birlikte bir konut grubu olarak ele almak şeklinde bir yol izlemişlerdir. Projelerde öne çıkan yaklaşım Suriyeli nüfusun geniş ve kapalı aile yapısı için güncel bir öneri geliştirebilmek olmuş, birbirleriyle ilişkili barınma birimlerinin yanı sıra nüfusun birlikte üretim yapabileceği birimlerle ortak bir yaşam kurgulanması hedeflenmiştir.

NEST Projesi: Projede; yalnızca fiziksel bir mekân değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal iyileşmeye aracılık eden bir yeniden doğuş pratiği kurgulanması amaçlanmıştır. Çocuklar ve kadınlar için gündelik yaşamın sıradan eylemleri aracılığıyla sosyal bağların güçlendiği bu yapı çevre, toplumsal cinsiyetin mekânda temsili görünürlük kılma. Proje ile; zorlu yaşam koşulları altında kimliklerini ve varoluşlarını sürdürmeye çalışan kadınlar ve çocuklar için güvenli, onarıcı ve toplumsal dayanışmayı önceleyen bir barınma ve yaşam alanı düşünülmüştür. Bireylerin farklı yaşam öykülerinden doğan ortak ihtiyaçlar etrafında bir araya gelmesini, kolektif aidiyetin yeniden inşasını ve gündelik hayatın fiziksel mekânda yeniden kurgulanmasını hedefleyen proje kapsamında oyun, paylaşım ve üretim gibi sosyal etkileşim alanları yeşil dokuya entegre edilerek, nüfusun yeniden güven inşa edebileceği ve aidiyet hissini deneyimleyebileceği bir mikro-çevre yaratılmıştır (Şekil 21).

Şekil 21.

Batuhan Yaşar'a ait NEST Projesi

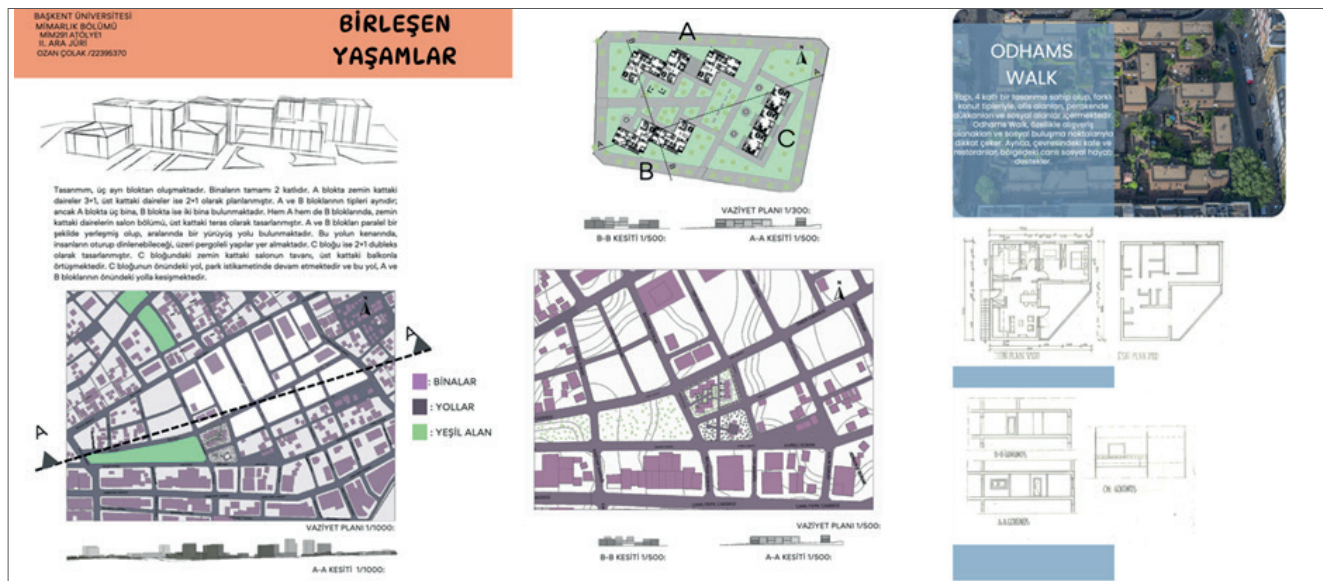

Birleşen Yaşamlar Projesi: Projede üç bloktan oluşan bir yapı kompleksi önerilmiştir. Bu kompleks içerisinde Suriyeli nüfusun farklı aile yapıları için farklı ölçeklerde birimler planlanmıştır. Bu birimlerin bloklara ait özelleşmeleri vaziyet planı ölçeğinde düşünülmüş alan üç bölgeye ayrılmıştır. Alanın yakınındaki parka cephe veren iki bölge konaklayan kişi sayısına göre özelleştirilmiş, konut bloklarına ayrılarak konutların parkla etkileşiminin artırılması hedeflenmiştir. Alanın doğusunda kalan üçüncü bölge konut birimlerinin ilişkileneceği

ortak alan olarak düşünülmüş, böylece blokların birbirleri ile olan etkileşimlerini sağlamak adına vaziyet planında ortak bir kullanım alanı elde edilmiştir. Bloklar içerisindeki birimler yan yana olup kot düzenlemeleri ile çatıların teras olarak kullanımı sağlanmış, blokların kendi içerisinde etkileşimin artırılması ve Suriyeli ailelerin sosyal yaşamlarının yapı kompleksi içerisinde güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Şekil 22).

Şekil 22.

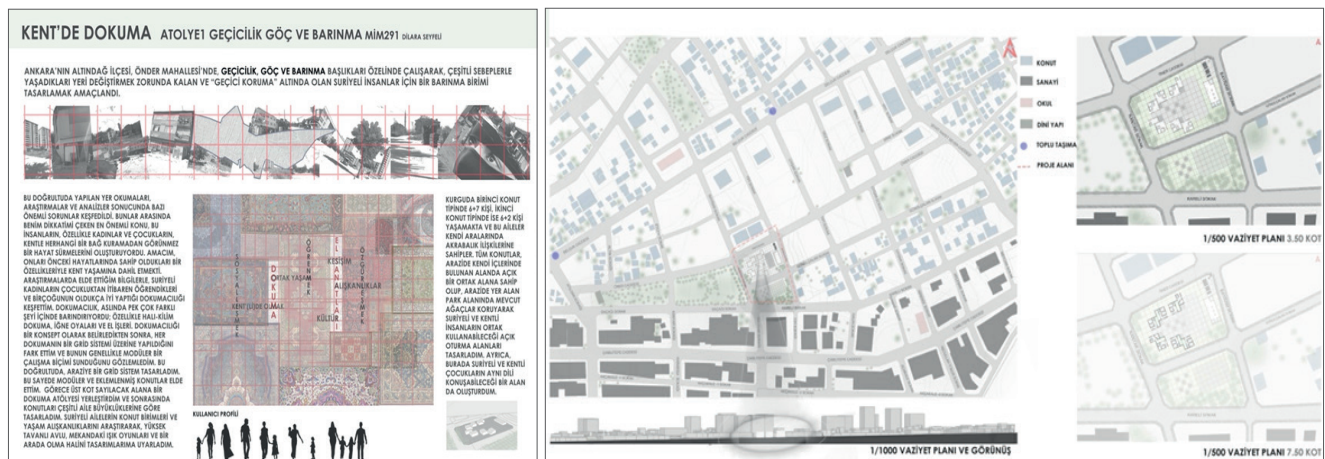
Ozan Çolak'a ait Birleşen Yaşamlar Projesi

Kent’de Dokuma Projesi: Projede Suriyeli kadınların ve çocukların kent yaşamı içerisinde görünmez olmaları problemi üzerinde durulmuştur. Bu problemin konut birimleri içerisinde çözülmesi, atölyeler ile pratik edilebilmesi ve gündelik yaşam içerisinde değerlendirilebilmesi için Suriye’de geleneksel olarak yapılan dokumacılık zanaatı mekânsal kurgu içerisine dahil edilmiştir. Kapsamlı bir şekilde ele alınan dokumacılık zanaatine, halı ve kilim dokuma, iğne oyları ve el işleri gibi geleneksel pratikler dahil edilmiş, kadınların ekonomik olarak özgürleşebilmeleri adına satış birimleri tasarlanması projenin ana kurgusunu oluşturmuştur. Modüler ve birbirlerine eklenilerek çalışacağı öngörülen konut birimleri; etkileşimin arttırılması, projenin temel fikri olan kültürel değerlerin açığa çıkarılması ve Suriyeli kadınların kentte var olabilmelerinin sağlanması için ortak mekânlarla birlikte ele alınmıştır (Şekil 23).

Şekil 23.

Dilara Seyfeli'ye ait Kent'de Dokuma Projesi

Sonuç

Makale kapsamında yapılan araştırmalar sonucunda Dünya genelinde g  , göçmenlik ve barınma sorununa ilişkin mekânsal değerlendirmelerin çoğunlukla “mülteci kamplarına” yönelik olduğu, bu değerlendirmelerin zorunlu olarak başka bir ülkenin sınırları içinde yaşamaya başlayan bu nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel yoksunluklarının ötesinde, mekânsal açıdan yaşanan problemleri de ortaya koyduğu anlaşılmıştır. Bu değerlendirmelerde bu makale açısından ortaya çıkan en önemli tespitlerden birisi mülteci nüfusun yaşadıkları kampları kendilerine ait kılma istekleri ve buna yönelik yaptıkları düzenlemelerdir. Gerek yer gerekse aidiyet tartışmaları açısından oldukça yol gösterici bir  er eve sunan bu durum; mülteci kamplarının üstten ele alışlarla tanımlanmasının kimi sorunlara yol a ıttıı vurgusunu içinde barındırmaktadır. Kampların insani ihtiyaçlardan uzak ve kurmaca bir düzenle el alınmış olmaları bir süre sonra mültecilerin barınma birimlerinden başlayarak yaşadıkları kampı kentsel ölçekte değiştirmeye başlamalarını, kendilerine ait kılmaya yönelik müdahalelerde bulunmalarını beraberinde getirmektedir. Bu sonuç ülkemizde “geçici koruma” statüsünde yaşayan Suriyeli nüfus için getirilecek mekânsal c z m önerilerinde dikkate alınması gereken bir gerçeklik olarak durmaktadır.

Öte yandan geçici koruma statüsünün kimi zaman kentsel bir yaşama karşılık gelmesi bu konuda yapılan tartışmalara “kentle ilişkilene” ve “kentlilerle ilişkilene” gibi yeni başlıklar eklenmesini zorunlu kılmaktadır. Kentte yaşayan ama kentle ve kentlilerle ilişki kura(a)mayan, kimi kentlerde nüfus yoğunluğu ve kendilerine tanınan olanaklar nedeniyle pek çok tepkiyle karşılaşan Suriyeli nüfusun tüm bu sorunlarla baş etmek zorunda oldukları açıktır. İçe kapalı bir yaşam süren bu nüfusa yönelik mekânsal arayışları içeren Atölye 1 proje çalışmaları iki açıdan oldukça önemli görülmektedir. Bunlardan ilki öğrencilerin bu gerçeklikle yüz yüze gelmesi ve bir farkındalık oluşmasıdır. İkincisi ise Suriyeli nüfus için kabul edilebilir, yaşanabilir, aidiyet duyabilecekleri mekânlar üretme çabasıdır. Öğrencilerin önerdikleri mekânsal çözümleri Suriyeli nüfusun barınma sorunlarını çözmenin ötesinde aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel bir dönüşüm yaratacak bir yaklaşımla ele almış olmaları ve kentle ve kentli ile yaşanan kopukluğu yaşam ve mekân üzerinden bağlama çabaları özellikle vurgulanmalıdır.

Suriyeli nüfusun birbirleri ve kentliler ile karşılaşma mekânlarının yetersiz olduğu tespiti projelerin “karşılaşma mekânları oluşturma” içeriklerini güçlendirmiş; yeşil alanların yeniden işlevlendirilmesiyle, etkileşimi artıran kamusal mekânlar tasarlanması ön plana çıkmıştır. Üretilen senaryolarda bu nüfusun kente “entegre” olması değil kentlilerle bir arada yaşaması öngörülmüş, bu doğrultuda etkileşimi artıracak mekânlar elde edilmesi özellikle amaçlanmıştır. Proje tartışmalarında gündeme gelen sosyal entegrasyon¹⁹, göç eden nüfusun kentli nüfusun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına uyum sağlayarak bu yapının bir parçası haline gelmesini hedefleyen tek yönlü bir süreci ifade etmekte, bu nüfusun kendi kimlikleri ve kültürel pratikleriyle kamusal yaşamda eşit biçimde yer alma imkânlarını sınırlamaktadır. Bu nedenle “bir arada yaşamak”, farklı toplulukların karşılıklı tanıma ve etkileşim yoluyla mekânı paylaşmalarını önceleyen daha kapsayıcı bir yaklaşım sunmakta ve sosyal entegrasyon kavramına alternatif bir model olarak önerilmektedir.

Atölye 1 proje çalışmaları kapsamında 2., 3.ve 4. Sınıfların konularına ve ölçeklerine bağlı olarak barınma birimlerinden başlayarak, barınma ünitelerine ve mahalle merkezine kadar Suriyeli nüfusun ekonomik, sosyal, kültürel özellikleri ve potansiyelleri dikkate alınmıştır. Barınma birimleri çözümlerinde aile yapısı, mahremiyet ve güvenlik ihtiyaçları ön planda tutulmuş, bu ihtiyaçlara yönelik projeler üretilmiştir. Barınma ünitelerinin tasarımında, esnekliği önceleyen bir kurguda bir araya gelme biçimlerine dair kapsayıcı öneriler geliştirmek, üretilen barınma birimlerinin geçicilik-kalıcılık üzerine alternatif oluşturmalarını sağlamak öncelikli olmuştur. Geçici ve kalıcı barınma birimlerinin birlikte ya da ayrı ayrı organize edilmesi, geçicilik başlığı altında modüler ve esnek tasarım stratejileriyle hareket edilmesi önem kazanmıştır. Mahalle merkezi tasarımında ise özel, kamusal ve ara mekânların Suriyeli nüfusun kentle ve kentlilerle ilişkilenemesini sağlayacak bir kurguda ele alınması, açık/kapalı tüm alanlarda ve kentle temas kurulan tüm noktalarda deneyim alanları oluşturulması, bireysel ve kolektif etkileşimleri destekleyen, bütüncül bir dolaşım sistemi elde edilmesi öncelenmiştir. Birlikte üretim mahalle

19 Kapsamlı bilgi için bakınız. Suriyelilerin sosyal entegrasyonu üzerine bir inceleme: Ankara'nın Altındağ ilçesi örneği, Esin İpek, Erkan Arslan, Ali Çiçek. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4349940>

merkezi için önemli bir hedef olmuş, kadınların ve çocukların kentte var olabilmeleri düşüncesi önemli bir girdi olarak projelerde yer almıştır. Öğrenciler, Suriyeli nüfusun sosyal ve kültürel yapılarından hareket etmeye çalışmışlar, deneyimleri ve becerileri üzerinden ekonomik çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Projelerde önerilen kimi atölyelerde hem kentlilerle buluşulabileceği hem üretim yapılabilmesi hem de deneyimler üzerinden eğitim ortamları yaratılabileceği öngörülmüştür. Böylece bir araya gelişlerin arka planı güçlendirilmiş, ortak alanlar kentlilerle ilişkilenecek birer araç olarak kabul edilmiştir.

Dönem sonunda elde edilen projeler kimi ortamlarda paylaşılmış²⁰, göç, göçmenlik ve barınma sorununa geçici koruma altındaki Suriyeli nüfus için üretilen mimari projeler üzerinden dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çalışma süreci her anlamda öğretici olmuş, dahası benzer çalışmaların çoğalması ve tartışma içeriklerinin politik olmaktan çok insani olması gereğini ortaya koymuştur.

Extended Summary

In recent years, forced migration, the condition of being a migrant, and the spatial arrangements designed for migrant populations have emerged as some of the most critical areas of concern, both globally and within the context of Türkiye. The challenges encountered by populations compelled to flee their homelands due to civil wars and to seek refuge in other countries have been the subject of intense cross-disciplinary debate. Among these challenges, “housing” has consistently surfaced as the most vital and urgent issue requiring resolution. In Türkiye, the housing needs of migrants have largely been addressed through the establishment of “camps” across various provinces. Beyond these camps, a portion of the migrant population strives to construct new lives within “cities,” relying on their own limited means. Yet in both contexts, migrants who have been forcibly displaced from their permanent homes inevitably face spatial, social, and economic hardships—conditions that can simultaneously be described as forms of isolation and exclusion. The intertwined issues of “place” and “belonging” experienced by migrants—those compelled to reside either in camps detached from the urban fabric or in neighborhoods that remain disconnected from the life of the city—have, in recent years, become the focus of extensive inquiry across numerous disciplines. Within this framework, Studio-1²¹, conceived as an architectural design studio, took these pressing issues as the basis for its exploration under the overarching theme of “Temporality, Migration, and Housing.” In this context, students developed architectural projects for the migrant population living under temporary protection in Ankara’s Önder neighborhood—the designated project site—in an effort to investigate potential design-based responses to these complex conditions.

20 Atölye 1 bünyesinde gerçekleştirilmiş olan çalışmanın süreci, yöntemi ve sonuç ürünleri Başkent Üniversitesi BÜGAM bünyesinde düzenlenen bir panelde paylaşılmış, Mimarlar Derneği 1927’de sergilenmiş ve İskenderiye’de düzenlenen IX. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (INCSOS) bünyesinde sunulmuştur.

21 Atölye 1 is a studio environment within the Department of Architecture at Başkent University, where the second-, third-, and fourth-year architectural design courses are conducted as part of a vertical studio structure.

Aim

The article titled “Temporality, Migration, and Housing,” first establishes a theoretical framework that grounds and re-contextualizes the student projects developed within Studio-1. Through this framework, the study re-examines these projects, seeking to articulate an architectural perspective on the economic, spatial, and social issues that, in Türkiye, are often discussed outside the disciplinary scope of architecture. By addressing these issues through design practice, the article aims to reposition them within the architectural discourse. Within Studio-1, the themes of temporality, migration, and housing were explored in relation to the Syrian population who were forced to leave their country as a result of the civil war that began in 2011. Students from different academic levels (second-, third-, and fourth-year) were assigned design projects aimed at developing innovative and alternative solutions to the housing and settlement challenges faced by this population. The design tasks encompassed the proposal of housing units, temporary shelter modules, and a neighborhood center that could be acceptable, livable, and capable of fostering a sense of belonging within the community. In addition to the architectural dimension, students were expected to engage with the social and economic difficulties experienced by the migrant population. The Önder neighborhood in Ankara, Türkiye—where the Syrian population living under legal “temporary protection” status has settled through their own means—was designated as the project site.

Research Questions

The article titled Temporality, Migration, and Housing primarily aimed to answer the following research questions through the architectural projects produced within Studio-1, which were re-evaluated within the established theoretical framework.

What kinds of challenges does the migrant population living in “camps” organized for migrants encounter? Within these camps, what forms of spatial or architectural modifications do inhabitants implement in response to their own needs?

Can these user-driven spatial and architectural adaptations provide references for the development of innovative and alternative housing units or settlement models?

To what extent can architectural interventions facilitate interaction and mutual integration between migrants—both those residing in camps and those who have settled in cities through their own means—and the urban environment and its inhabitants?

Finally, can architectural strategies contribute to resolving the social, spatial, and economic challenges faced by migrant populations living in cities using their own limited resources?

Literature Review

For the article titled “Temporality, Migration, and Housing,” indexes such as Scopus, Avery, Ebsco, and Architectural Periodics, determined by the ÜAK (University of Refugees), were searched. In addition to architectural literature, relevant indexes were searched, specifically on temporality, migration, and housing. Data from relevant legislation and reports from the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the European Commission, and the Republic of Türkiye were used. A significant base was created using resources from institutions such as the Ministry of Interior’s Directorate of Migration Management, and information on immigrant population rates was obtained from data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK). Publications and research on the Önder neighborhood in Ankara have revealed the region’s history and its spatial transformation over time. Various maps used in the article are Google Earth-based and derived from scientific academic articles.

Methodology

The article, titled “Temporality, Migration, and Housing,” positions itself at the intersection of sociology, psychology, urban planning, and architecture, weaving these disciplines together through a shared inquiry into the spatial and social dimensions of displacement. A comprehensive literature review was undertaken to construct the study’s theoretical framework and to address the research questions from a cross-disciplinary perspective. During the development of the student projects that form the core of the study, second-, third-, and fourth-year students were tasked with conducting project-based research focused on housing units, residential modules, and neighborhood centers. This process was supported by an extensive bibliography, designed to encourage theoretical engagement with both the overarching themes and the specific context of Ankara’s Önder neighborhood. A collective field study involving all students and faculty was carried out in the Önder neighborhood—home to a significant Syrian migrant population and designated as the project site. Within this framework, key spatial references were identified, on-site observations and interviews were conducted, and initial design concepts for housing and neighborhood-scale projects were developed in response to existing conditions. The project process was further refined through critical reviews by faculty members and complemented by lectures from invited experts who provided specialized insights into the subject matter. Within the scope of the article, the architectural projects produced in the studio were subsequently reexamined, foregrounding innovative and alternative design approaches to the economic, social, and spatial challenges faced by migrant populations. These projects also opened discussions on the intertwined notions of place and belonging, reframed through the lenses of temporality, migration, and housing.

Conclusion

The theoretical research presented in the article titled “Temporality, Migration, and Housing” reveals that migrant populations experience profound spatial deprivation, both within the confines of formal camps and in the urban areas where they have resettled through their own means. The attempts of camp residents to

transform their immediate environments, beginning with the modification of their housing units, and their desire to appropriate and personalize these spaces, provide a crucial reference for addressing the broader spatial challenges faced by migrant communities. Building upon this reference, the innovative and alternative architectural projects examined in the study illustrate the potential for developing viable and inclusive urban settlements—from individual dwellings to neighborhood centers—where the agency of the migrant population becomes a defining component of spatial production. Moreover, the findings indicate that the economic empowerment of migrant populations can be fostered by mobilizing their own capacities and resources. At the same time, the research demonstrates that spatial strategies can serve as effective means of addressing social challenges, underscoring the significance of creating shared public spaces that facilitate interaction between migrant communities, the city, and its inhabitants. Collectively, these insights offer an instructive framework for rethinking notions of place and belonging, highlighting that the superficial organization of migrant settlements often results in persistent and deeply rooted spatial and social problems.

Kaynakça

Aksamija, A., Majzoub, R., & Philippou, M. (Eds.). (2021). *Design to live: Everyday inventions from a refugee camp*. MIT Press.

Alshekh Fattouh S. (2021), *Kent mültecilerinin entegrasyon süreci: Ankara/Altındağ örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

AlWaer, H., Sibley, M., & Cooper, I. (2023). Design and use of space in refugee camps: A case study of a contested terrain. *Urban Design and Planning*, 176(3), 123–141. <https://doi.org/10.1680/jurdp.22.00068>

Avrupa Komisyonu. (2024). *Zorunlu göç: Mülteciler, sığınmacılar ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (IDP'ler)*. Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım Operasyonları Genel Müdürlüğü. https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/humanitarian-aid/forced-displacement_en

Çelik H. (2014), Ankara'nın anılarda yaşayan bağları ve bağ evi kültürü. *Türkiye Tohumcular Birliği (TÜRKTOB) Dergisi* 3(11), 5-49.

Daar, S., Hilal, S., & Petti, A. (2021). *Refugee heritage*. Art and Theory Publishing.

Dalal, A. (2020). The refugee camp as urban housing. *Housing Studies*, 37(2), 189–211. <https://doi.org/10.1080/02673037.2020.1782850>

Demirtaş, D. (2023). *Suriyeli mültecilerin yer seçimi ve yerleşim (kalıcılık) karar süreçlerini şekillendiren unsurların incelenmesi: Yenimahalle (Ankara) örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Google Earth. <https://earth.google.com/web/>

Günaydın Temel, D. & Kahraman, Z.E. (2019). Göçmen mahallelerinde konut dış mekânında uyarılma: 'Küçük Halep,' Önder Mahallesi, Ankara örneği," *Ankara Araştırmaları Dergisi* 7(2), 415-431. <https://doi.org/10.5505/jas.2019.74936>

Herz, M. (2014). Refugee camps of the Western Sahara. *Humanity Journal* 4(3), s. 365–391. <https://humanityjournal.org/wp-content/uploads/2014/06/4.3-Refugee-Camps-of-the-Western-Sahara.pdf>

Kahraman, E. (2022). Understanding location choice of Syrian refugees from country to neighbourhood level: Opportunities, restrictions and expectations. *Habitat International*, 125, 102597. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102597>

Karasu, M. A., & Aksungur, A. B. (2022). Göçmenlerin konut sorunu: Suriyeli göçmenler özelinde bir değerlendirme. *İdealkent*, 13(37), 2027–2050. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1108543>

Şenyapılı T. (2004). "Baraka" dan gecekonduya, Ankara'da kentsel mekânın dönüşümü 1923-1960, İletişim Yayınları 1051, Araştırma inceleme Dizisi 173, s.128.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2025). *Geçici koruma*. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

UNHCR Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2016). *Shelter design catalogue*. UNHCR. https://emergency.unhcr.org/sites/default/files/2024-01/unhcr_shelter_design_catalogue_january_2016.pdf

UNHCR Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2024). *Türkiye’deki mülteciler ve sığınmacılar*.
<https://www.unhcr.org/tr/kime-yardim-ediyoruz/tuerkiyedeki-muelteciler-ve-siginmacilar>
Wikimedia Commons. (n.d.). Erişim adresi: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=16088333%29>

*Araştırma Makalesi***Geri Kabul Anlaşmaları ve Nitelikli Göç Politikalarına
Hukuki ve Sosyolojik Bakış¹****Alp ASLAN²****Öz**

Göç yönetiminde geri kabul anlaşmaları ve nitelikli iş gücü göçü politikaları hukuki ve sosyolojik açılardan birlikte incelenmeyi gerektirmektedir. Geri kabul anlaşmalarının tanımı ve işleyişi, Almanya'nın Türkiye ve Kenya ile yaptığı anlaşmalar örneğinde olduğu gibi, düzensiz göçmenlerin geri gönderilmesi ve nitelikli iş gücü göçünün teşvik edilmesi boyutlarında somutlaşmaktadır. Öğretide insan hakları ve mülteci hukuku bağlamında geri göndermeme ilkesi ve sınır dışı yasağı gibi temel prensipler vurgulanmakta iken, sosyolojik açıdan da göçmenler arasında ortaya çıkan sınıflaşma, ırkçılık, beyin göçü ve entegrasyon sorunlar tartışılmaktadır. Bu kapsamda İngiltere'nin Ruanda planı, ABD-Meksika sınır politikaları, Avustralya'nın Pasifik modeli, Körfez ülkeleri ve Kanada örnekleri gibi uluslararası uygulamalar irdelendiğinde, günümüz göç stratejilerinin çok yönlü bir panoraması ortaya çıkmaktadır. Devletlerin istenmeyen göç akınlarını engelleme çabaları ile eş zamanlı yürüttükleri nitelikli göçmen çekme politikalarının doğurduğu etik ve toplumsal sorunlar ve muhtemel çözüm önerileri makalede hukuki ve sosyolojik boyutlarıyla incelenmektedir. Bu makale, devletlerin düzensiz göçü sınırlandırırken nitelikli göçmenlere alan açan politikalarının insan hakları ve sosyolojik etkilerini inceleyip çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Almanya'nın Türkiye ve Kenya ile yaptığı anlaşmalar vaka analizi olarak ele alınacak; ayrıca ABD, Birleşik Krallık, Avustralya ve Kanada örnekleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışma, güvenlik ile etik sorumluluk arasındaki dengenin nasıl kurulabileceğine dair kapsamlı bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Geri Kabul, Göç, Nitelikli Göç.

1 Makale Geliş Tarihi: 13.05.2025, Makale Kabul Tarihi: 24.10.2025

2 Bağımsız Araştırmacı, e-posta: 06ileri@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0234-5964

*Research Article***Abstract**

In migration governance, readmission agreements and skilled labor migration policies require joint examination from legal and sociological perspectives. The definition and functioning of readmission agreements, as exemplified by Germany's agreements with Turkey and Kenya, are concretized in the dimensions of returning irregular migrants and promoting the migration of skilled labor. While legal scholarship emphasizes fundamental principles such as the non-refoulement principle and the prohibition of deportation within the framework of human rights and refugee law, sociological analyses discuss issues such as class stratification among migrants, racism, brain drain, and integration challenges. In this context, a multifaceted panorama of contemporary migration strategies emerges when international practices such as the UK's Rwanda plan, US-Mexico border policies, Australia's Pacific model, and examples from Gulf countries and Canada are examined. The article investigates the ethical and social problems arising from states' simultaneous efforts to prevent undesired migration flows and attract skilled migrants, offering possible solutions through both legal and sociological lenses. This paper examines the human rights and sociological impacts of states' dual migration policies that restrict irregular migration while favoring skilled migrants, proposing possible solutions. Germany's agreements with Turkey and Kenya will serve as case studies, complemented by comparisons with the UK, USA, Australia, and Canada. The study aims to offer a comprehensive perspective on balancing security and ethical responsibility in migration governance.

Keywords: Migration, Readmission, Skilled Migration.

Giriş

Küresel ölçekte göç yönetimi, son yıllarda iki belirgin eksen etrafında şekillenmektedir: (1) İstenmeyen görülen düzensiz göçmen ve sığınmacıların geri kabul anlaşmaları ve benzeri düzenlemelerle iade edilmesi veya üçüncü ülkelere yönlendirilmesi; (2) Ekonomik kalkınma ve demografik ihtiyaçlar doğrultusunda nitelikli iş gücü göçünün teşvik edilerek istenen profildeki göçmenlerin ülkeye çekilmesi. Bir yandan ülkeler, sınırlarına ulaşan sığınmacıları ve düzensiz göçmenleri uzak tutmak veya geldikleri/üçüncü ülkelere geri göndermek için uluslararası anlaşmalar yaparken, diğer yandan sağlık, teknoloji, mühendislik gibi sektörlerde ihtiyaç duyulan kalifiye eleman açığını kapatmak için gelişmekte olan ülkelere beyin göçü çekmeye çalışmaktadır (OECD, 2024). Bu ikili yaklaşım, insan hakları hukuku açısından mülteci koruma ilkeleriyle gerilim yaratmakta ve sosyolojik açıdan göçmenler arasında yeni bir sınıfsal hiyerarşi ortaya çıkarmaktadır.

Aşağıda Almanya'nın göç politikasında geri kabul ve nitelikli iş gücü göçü alanındaki uygulamaları merkezde tutularak, dünya genelinde benzer politikalar incelenecektir. Almanya-Türkiye ve Almanya-Kenya örnekleriyle somutlaşan Alman yaklaşımı, İngiltere'nin Ruanda planı, ABD'nin Meksika sınırındaki uygulamaları, Avustralya'nın Pasifik adalarıyla yaptığı iltica yönlendirme anlaşmaları, Körfez ülkelerinin göçmen iş gücü stratejileri ve Kanada'nın nitelikli göçmen alımı politikaları ile birlikte değerlendirilecektir. Bu örnekler, uluslararası insan hakları ve mülteci hukuku (geri göndermeme ilkesi, toplu sınır dışı yasağı, bireysel değerlendirme yükümlülüğü gibi temel prensipler) ve sosyolojik boyutlar (toplumsal sınıflaşma, ırkçılık, beyin göçü, sömürü, entegrasyon sorunları, toplumsal algı) açısından analiz edilerek, günümüzde göç politikalarının kazandığı yönelimler, ortaya çıkardığı etik ve toplumsal sorunlar ve olası çözüm yolları kapsamlı bir perspektifle ortaya konulacaktır.

Toplumsal açıdan ise nitelikli göçün teşviki ile düzensiz göçün engellenmesi arasındaki ayrım, göçmenler arasında değere dayalı bir hiyerarşi algısı yaratabilir. Bu durum, göçmen kökenli toplulukların uyumu, toplumda yabancı karışıklığı ve beyin göçü nedeniyle kaynak ülkelerde yaşanan kayıp gibi sosyolojik sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkeler ihtiyaç duydukları kalifiye elemanları çekmek için kolaylaştırıcı politikalar uygularken, daha az nitelikli göçmenlere karşı sert sınır önlemleri almakta; bu da adalet ve eşitlik tartışmalarını körüklemektedir.

Bu makalenin amacı, devletlerin benimsediği bu ikili göç politikasının doğurduğu insan hakları ihlalleri ve sosyolojik etkilerini inceleyerek olası çözüm önerileri sunmaktır. Çalışma kapsamında öncelikle ilgili literatür taraması yapılarak kuramsal ve ampirik bulgular derlenecek, ardından normatif bir değerlendirme ile mevcut politikaların etik boyutu sorgulanacaktır. Almanya'nın Türkiye ve Kenya ile yaptığı anlaşmalar ayrıntılı bir vaka incelemesi olarak ele alınacak; böylece bir Avrupa Birliği ülkesi olarak Almanya'nın hem komşu bölgesinde (Türkiye örneği) hem de Afrika'da (Kenya örneği) uyguladığı stratejiler mercek altına alınacaktır. Ayrıca Birleşik Krallık, ABD, Avustralya ve Kanada gibi ülkelerin benzer biçimde düzensiz göçü kısıtlayıp yüksek nitelikli göçmenlere kapı aralama politikaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bu sayede, farklı ülkelerin deneyimleri ışığında,

göç yönetiminde güvenlik ile etik sorumluluk arasındaki dengenin nasıl sağlanabileceğine dair kapsamlı bir bakış açısı sunulması hedeflenmektedir.

Kavramsal Çerçeve: Geri Kabul ve Nitelikli İş Gücü Göçü

Geri kabul anlaşmaları, bir ülkenin kendi topraklarından gelen veya transit geçen düzensiz göçmenleri ve sığınmacıları, geldikleri ülkeye iade etmesini öngören ikili ya da çok taraflı mutabakatlardır. Bu anlaşmalar genellikle, göç veren ülkelerin vatandaşlarını veya topraklarından geçmiş üçüncü ülke vatandaşlarını geri almasını taahhüt etmesini içerir. (TBMM, 2016). Örneğin, Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasında Mart 2016'da imzalanan mutabakat, Türkiye'nin Yunanistan'a ulaşan tüm düzensiz göçmenleri geri kabul etmesini öngörmüş; buna karşılık AB, Türkiye'ye mali yardım, Türk vatandaşlarına yönelik vize serbestisi perspektifi ve belli sayıda Suriyeli mültecinin AB ülkelerine yasal yollardan yeniden yerleştirilmesi gibi teşvikler sunmuştur (AB Bakanlığı, 2016). Geri kabul mekanizmaları, "dışsallaştırma" (externalization) adı da verilen bir stratejiyle, göç ve iltica sorumluluklarının kaynak ve transit ülkelere kaydırılmasını sağlar. Ancak bu yaklaşım, geri göndermeme ilkesi (non-refoulement) başta olmak üzere uluslararası mülteci hukukunun temel ilkelerini zedeleme riskini beraberinde getirmektedir. Özellikle, sığınmacıların başvurularının bireysel değerlendirilmesi yükümlülüğünün yerini "güvenli üçüncü ülke" varsayımları aldığı anda, topluca geri gönderme yasağı fiilen ihlal edilebilmektedir.

Nitelikli iş gücü göçü politikaları, ülkelerin ekonomik ve demografik ihtiyaçlarına yönelik vasıflı yabancı işgücünü çekmek amacıyla uyguladığı göç programlarıdır. Örneğin Kanada ve Avustralya gibi ülkeler uzun yıllardır puan tabanlı seçme sistemleriyle eğitimli ve deneyimli göçmenleri ülkeye kazandırırken, Almanya gibi Avrupa ülkeleri de son dönemde benzer şekilde nitelikli göçmen alımını artırmaya yönelik yasal düzenlemeler yapmaktadır. Bu politikaların arkasında, yaşlanan nüfus, düşük doğum oranları ve belirli sektörlerde vasıflı eleman açığı gibi faktörler bulunmaktadır. Kanada örneğinde, 2023 yılında ülkeye kabul edilen yaklaşık 472 bin yeni göçmenin %58'inin ekonomik (nitelikli) göçmen kategorisinde olması, bu tür programların kapsamını göstermektedir. Nitelikli göçü teşvik eden ülkeler, bir yandan ekonomilerini desteklemeyi ve yenilikçiliği artırmayı hedeflerken, diğer yandan bu durum gelişmekte olan ülkeler açısından beyin göçü olgusunu derinleştirmekte ve küresel eşitsizlikleri gündeme getirmektedir (MPI, 2025). Beyin göçü, vasıflı ve eğitimli işgücünün kendi ülkesinden ayrılarak daha gelişmiş ülkelere yerleşmesi sonucunda, kaynak ülkede nitelikli eleman açığı oluşması olarak tanımlanır. Özellikle sağlık ve teknoloji sektörlerinde, Afrika ve Asya ülkelerinden Kuzey Amerika, Avrupa veya Körfez ülkelerine yaşanan yoğun göç, kaynak ülkelerde ciddi uzman eksikliklerine yol açmaktadır.

Bu kavramsal çerçevede, geri kabul anlaşmaları ile nitelikli iş gücü göçü politikalarının çoğu zaman aynı devletlerin göç stratejisinin iki yüzünü oluşturduğu görülür: İstenmeyen göçmen kategorisi (düzensiz, sığınmacı) mümkünse uzak tutulacak veya geri gönderilecek, istenen göçmen kategorisi (vasıflı, eğitimli) ise cezbedilecek ve kabul edilecektir. Aşağıda bu alanda başı çeken Almanya'nın politikaları ile diğer ülkelerin benzer uygulamaları ele alınarak, bu ikili stratejinin somut örnekleri ve sonuçları ortaya konulacaktır.

Almanya'nın Göç Stratejisi: Geri Kabul Anlaşmaları ve Nitelikli İş Gücü İhtiyacı

Genel Olarak: Almanya, uzun yıllar kendini bir göç ülkesi olarak tanımlamakta tereddüt etse de günümüzde hem sığınmacı hareketliliğinde hem de nitelikli göçmen çekmede Avrupa'nın merkezinde bulunmaktadır. 2015 yılındaki "Mülteci Krizi" sırasında Almanya bir milyona yakın sığınmacıya kapılarını açarak insani bir tutum sergilemiş, ancak bu gelişme ülke içinde siyasi kutuplaşmayı artırmış ve entegrasyon kapasitesine ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir (Janning, 2016). Krizin ardından Almanya ve AB, düzensiz göçü kontrol altına almak amacıyla Türkiye ile yakın işbirliğine gitmiş; Mart 2016 tarihli AB-Türkiye Bildirisi, bu çabanın temelini oluşturmuştur. Almanya'nın girişimi ve liderliğiyle hayata geçen bu anlaşma, Ege Denizi üzerinden gelişen kontrolsüz göç akınını yavaşlatmış ancak aynı zamanda Yunan adalarında sıkışan sığınmacıların kötü koşullarda bekletilmesi ve Türkiye'nin "güvenli ülke" olup olmadığı tartışmaları nedeniyle eleştirilmiştir (İKV, 2016).

Son yıllarda Almanya, düzensiz göçle mücadeleyi sürdürürken bir yandan da hızla yaşlanan nüfusunun yarattığı işgücü açığını kapatmak üzere nitelikli göçmen çekme politikalarına ağırlık vermiştir. Federal hükümet 2020'de yürürlüğe giren Fachkräfteeinwanderungsgesetz (Nitelikli İş Gücü Göçü Yasası) ile AB dışından vasıflı elemanların Almanya'ya gelişini kolaylaştırmış; 2023 ve 2024'te ise bu politikayı pekiştirmek üzere çok sayıda ülkeyle ikili işgücü anlaşmaları imzalamaya başlamıştır. Bu anlaşmalar, ilgili ülkelerden Almanya'ya yasal yollardan nitelikli işgücü getirilmesini hedeflerken, aynı zamanda o ülkelerin vatandaşlarından düzensiz yollarla Almanya'ya gelenlerin de hızlı biçimde geri kabulünü içermektedir. Böylece Almanya, kalkınmakta olan ülkelerle "kazan-kazan" söylemiyle anılan bir göç diplomasisi yürütmektedir: İşgücü açığı bulunan sektörlerine genç ve eğitimli insan kaynağı sağlarken, partner ülkelere de istihdam ve eğitim fırsatları sunmakta; buna karşılık partner ülke, Almanya'nın geri göndermek istediği kendi vatandaşlarını sorunsuz kabul etmeyi taahhüt etmektedir (EC, 2025). Almanya İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, 2022 sonundan itibaren Hindistan, Gürcistan, Fas, Özbekistan, Kırgızistan, Moldova, Filipinler, Kolombiya, Gana ve Kenya gibi ülkelerle bu tür işbirliği süreçleri başlatılmış; ilk somut anlaşmalar Hindistan (2022) ve Gürcistan'la (2023) imzalanmıştır. 2024 yılı itibarıyla Almanya'nın hedefi, her yıl en az 400.000 nitelikli göçmen çekebilmek ve bu sayede emekliliğe ayrılan nüfusun yarattığı boşluğu doldurabilmektir. Almanya (Eski) Başbakanı Olaf Scholz, ülkenin "önümüzdeki yıllar ve on yıllar boyunca" sürececek işgücü sıkıntısını vurgulayarak, kontrollü nitelikli göçün ekonomik geleceğin garantisi olduğunu belirtmiştir (AA, 2024). Ancak Almanya'nın bu stratejisinin diğer yüzünde, sığınma hakkı arayanların Avrupa'ya erişimini kısıtlamak için sınır kontrollerini artırma ve üçüncü ülkelerle geri kabul anlaşmalarına bel bağlama politikası durmaktadır. Örneğin 2016 AB-Türkiye mutabakatı sonrasında, Almanya hükümeti Türkiye'yi güvenli üçüncü ülke olarak kabul edip Yunanistan'a ulaşan Suriyeli dışındaki milletlerden sığınmacıların (Afgan, Iraklı vb.) Türkiye'ye iadesini desteklemiştir. Yine 2023'de Almanya içinde iltica başvurusu reddedilenlerin ve suç işleyen yabancıların sınır dışı edilmesini hızlandırmaya yönelik yasal düzenlemeler gündeme gelmiştir. Bu denge arayışı, Almanya özelinde "liberal ekonomik göç politikası" ile "katı iltica politikası"nın bir arada yürütülmeye çalışıldığını göstermektedir (AP, 2023).

Almanya-Türkiye: AB Geri Kabul Mutabakatı ve Sığınmacı İşbirliği

Almanya-Türkiye ilişkisi, göç alanında hem tarihi emek göçü deneyimleriyle hem de güncel sığınmacı krizi bağlamındaki işbirliğiyle dikkat çekicidir. 1960'larda başlayan Türk "Gastarbeiter" (misafir işçi) göçü, nitelikli olmasa da Almanya'nın ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamış; ancak entegrasyon sorunları ve toplumsal uyum açısından derslerle dolu bir miras bırakmıştır. Günümüzde Almanya, Türkiye kökenli milyonlarca göçmen nüfusa ev sahipliği yaparken, bu topluluk içinde sosyo-ekonomik farklılaşmalar ve ayrımcılık deneyimleri hala tartışılmaktadır. Bu tarihsel arka plan, iki ülke arasında göç alanındaki işbirliğinin önemini artırmış ve 2010'larda patlak veren Suriye iç savaşının tetiklediği sığınmacı akını, Almanya-Türkiye ilişkisini yeni bir çerçevede sınamıştır. 2015'te Avrupa'ya yönelen kitlesel sığınmacı hareketi karşısında, Almanya Başbakanı Angela Merkel liderliğinde AB, Türkiye ile yakın temasa geçerek Mart 2016'da bir AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması ve Göç Mutabakatı tesis edilmiştir. Bu anlaşmaya göre, 18 Mart 2016 tarihi itibarıyla Türkiye üzerinden Yunan adalarına geçen tüm düzensiz göçmenler Türkiye'ye geri gönderilecek; bunun karşılığında her bir Suriyeli geri gönderilen için Türkiye'deki kamplardan bir Suriyeli mülteci AB ülkelerine yasal yolla yerleştirilecekti. Ayrıca AB, Türkiye'ye mülteciler için kullanılmak üzere 3+3 milyar avro mali destek sağlayacak, Türk vatandaşlarına AB vizesiz seyahat konusunda ilerleme kaydedilecek ve durma noktasına gelen AB-Türkiye katılım müzakereleri canlandırılacaktı. Bu mutabakat, Almanya tarafından sığınmacı krizine pratik bir çözüm ve insan kaçakçılığına darbe olarak sunulurken, insan hakları kuruluşları tarafından ise "tehlikeli bir emsal" olarak nitelendirilmişti. Zira mutabakat, AB'nin kendi topraklarına ulaşan insanların iltica başvurularını tekil değerlendirme yapmaksızın, Türkiye'yi "güvenli üçüncü ülke" varsayarak iade etmesine olanak tanıyan bir yaklaşımı teşvik ediyordu. Oysa geri göndermeme ilkesi, her bir sığınmacının durumunun bireysel olarak incelenmesini ve güvenli olmadığı sürece hiçbir yere iade edilmemesini gerektirmektedir. Human Rights Watch bu anlaşmanın, "iltica talep etme hakkının özünü tehlikeye attığını" ve Yunan adalarında insanlık dışı koşullarda yığılmalara yol açtığını vurgulamıştır. Gerçekten de anlaşma sonrası Yunanistan, Türkiye'yi güvenli kabul ederek binlerce başvuruyu hızlıca reddetmiş, ancak fiili iade süreçleri hukuki itirazlar nedeniyle yavaş ilerlemiş; bu süreçte Midilli (Lesbos) adasındaki Moria kampı gibi yerlerde binlerce insan uzun süre kötü barınma koşullarında mahsur kalmıştır (HRW, 2016).

Hukuki açıdan bakıldığında, Türkiye'nin 1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi'ni coğrafi sınırlama ile uygulaması (sadece Avrupa'dan gelenlere mülteci statüsü tanınması), Türkiye'yi birçok sığınmacı için "güvenli ülke" olmaktan çıkarmaktadır. Nitekim Suriyeliler Türkiye'de ancak geçici koruma statüsü alabilmekte, Iraklı, Afgan gibi uyruklar ise bu korumadan dahi yararlanamamaktadır (RI, 2018). Bu durum, AB-Türkiye mutabakatının uluslararası hukuka uygunluğunu tartışmalı hale getirmiştir. Nitekim Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü (UNHCR) ve çeşitli insan hakları örgütleri, Türkiye'ye iade edilen sığınmacıların oradan kendi ülkelerine zorla gönderilme (zincirleme refoulement) riskine dikkat çekmiştir. Toplu sınır dışı yasağı (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 4 No'lu Protokol) da bu süreçte gündeme gelmiş; gelen her sığınmacının durumunun bireysel incelenmesi gerekirken, "geldiği ülke güvenlidir" genellemesiyle topluca geri göndermelerin planlanması eleştirilmiştir (UNHCR, 2016).

Bütün bu eleştirilere rağmen, AB-Türkiye anlaşması hem Almanya hem de diğer AB ülkeleri tarafından, düzensiz göçü kontrol altına alan bir başarı olarak savunulmuştur. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Ege Denizi'nden Yunanistan'a geçenlerin sayısı belirgin biçimde azalmış; AB vaat ettiği mali yardımları kısmen de olsa Türkiye'ye aktarmıştır. Ancak anlaşmanın diğer vaatleri (vize serbestisi, yeni yerleştirme programları gibi) tam manasıyla gerçekleşmemiş, bu durum Türkiye tarafında hayal kırıklığı yaratmıştır. Sonuç olarak Almanya-Türkiye örneği, geri kabul anlaşmalarının bir prototipi haline gelmiştir: Bir tarafta göçmen akınını durdurmak isteyen zengin bir ülke veya blok, diğer tarafta bu göçmenlere ev sahipliği yapmayı kabul eden ama karşılığında maddi/politik tavizler bekleyen bir ülke. Bu model, insan hakları hukuku açısından ne kadar sürdürülebilir ve meşru olduğu tartışmalı olsa da sonraki yıllarda İngiltere gibi ülkelerin Ruanda ile benzeri planlar yapmasına esin kaynağı olmuştur.

Almanya-Kenya: Nitelikli işgücü anlaşması ve geri gönderme koşulu

Almanya'nın göç politikasında dikkat çeken yeniliklerden biri, Kenya ile Eylül 2024'te imzaladığı nitelikli iş gücü göçü anlaşmasıdır. Bu anlaşma, Almanya'nın Afrika'da artan nüfusa ve genç işgücüne sahip ülkelerle kontrollü göç ortaklıkları kurma stratejisinin bir parçasıdır (Kaltner, 2024). Kenya Devlet Başkanı William Ruto'nun Berlin ziyareti sırasında imzalanan mutabakat, iki temel unsuru bir araya getirmektedir: (1) Kenya'dan Almanya'ya nitelikli işgücünün (özellikle bilişim teknolojileri gibi alanlarda eğitilmiş gençlerin) yasal yollarla gelmesini kolaylaştırmak; (2) Düzensiz yollarla Almanya'ya gelen Kenyalı göçmenlerin hızlıca Kenya'ya geri gönderilmesini sağlamak. Almanya İçişleri Bakanı Nancy Faeser ile Kenya Başbakan Yardımcısı Musalia Mudavadi'nin imzaladığı anlaşma, Almanya'daki işgücü açığını doldurmak için Kenya'nın genç ve eğitilmiş nüfus potansiyelini harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Dönemin Şansölyesi Olaf Scholz, imza töreninde yaptığı açıklamada bu işbirliğinin Almanya'nın kronikleşen nitelikli eleman sıkıntısına çözüm olacağını ve ülkenin "önümüzdeki yıllarda her yıl yüz binlerce nitelikli göçmene ihtiyaç duyduğunu" vurgulamıştır. Nitekim uzmanlar, Almanya gibi bir ekonominin yılda yaklaşık 400 bin nitelikli göçmen alması gerektiğini belirtmektedir (Ekonomim, 2024).

Anlaşmanın ikinci boyutu olan geri kabul tarafı ise, Kenya'nın kendi vatandaşlarını geri almaya kolaylık sağlamasıdır. Bu kapsamda Kenya, kimlik tespiti için biyometrik veri paylaşımına onay vermiş, süresi dolmuş Kenyalı pasaport ve kimlik belgelerini geçerli seyahat belgesi olarak kabul etmeyi taahhüt etmiştir. Böylece Almanya'da bulunan ve kalma hakkı olmayan az sayıdaki Kenyalının ülkelerine dönüşü hızlandırılabilir. Almanya-Kenya anlaşması, insan hakları hukuku açısından bakıldığında, iltica veya sığınmacı geri gönderme gibi hassas bir meselede büyük bir risk barındırmamaktadır. Zira Almanya'ya düzensiz gelen Kenyalıların kendi anavatanlarına iadesi, geri göndermeme ilkesi ihlaline yol açmaz; Kenya, Kenyalı vatandaşlar için güvenli sayılan kendi ülkeleridir. Bu nedenle uluslararası hukuk bağlamında tartışmalı olan, sığınmacıların üçüncü ülkelere gönderilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Veriler, Kenya'dan Almanya'ya düzensiz göçün oldukça sınırlı olduğunu (2024'ün ilk 8 ayında sadece 225 Kenyalı iltica başvurusu yapmıştır) göstermektedir. Dolayısıyla

anlaşmanın geri gönderme boyutunun pratik etkisi semboliktir. Esas amaç, Kenya kaynaklı nitelikli insan gücünü Almanya'ya çekmektir. Scholz özellikle Kenya'nın güçlü olduğu bilişim teknolojileri (IT) sektöründeki uzmanlara atıf yaparak, bu alandaki genç yeteneklerin Almanya'ya gelmesinin bir kazan-kazan fırsatı olduğunu belirtmiştir. Kenya Cumhurbaşkanı Ruto da ülkesinin genç ve dinamik nüfusunu vurgulayarak, anlaşmanın Kenya'nın "büyük insan potansiyelini" değerlendireceğini ve "beyin göçü konusunda endişe duymadıklarını" ifade etmiştir. Ruto ayrıca Alman şirketlerini Kenya'da yatırım yapmaya ve Kenyalıları yerinde istihdam etmeye davet ederek, işbirliğinin çift yönlü olacağını vurgulamıştır (KDS, 2024). Kenya yönetimi beyin göçü endişesi taşımadığını belirtse de halihazırda Kenya'da özellikle sağlık sektöründe ciddi bir uzman göçü yaşanmaktadır. Örneğin Kenya Sağlık Bakanlığı verilerine göre her yıl 4.000'e yakın doktor ve hemşire daha iyi ücret ve çalışma koşulları için yurtdışına göç etmektedir. Bir 2023 raporunda, sağlık çalışanlarının %64'ünün fırsat bulsa ülkeyi terk etmek istediği saptanmıştır (TGH, 2023). Bu gerçekler, Kenya gibi ülkelerde nitelikli işgücü göçünün çift taraflı bir kılıç olabileceğini göstermektedir: Göç eden bireyler ve hedef ülke kazançlı çıkarken, kaynak ülke kritik alanlarda yetişmiş insan gücünü kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır. Almanya-Kenya anlaşması özelinde, bilişim gibi alanlarda işsiz veya yeterince fırsat bulamamış gençler Almanya'ya giderek bireysel kazanç sağlayacak ve Almanya'nın işgücü ihtiyacını giderecektir. Kenya ise kısa vadede işsizliğini bir nebze rahatlatıp belki döviz girdisi (havale) kazanacak olsa da uzun vadede kendi kalkınması için ihtiyaç duyduğu yetenekli genç nüfusunun bir kısmını kaybedebilir. Bu nedenle Ruto her ne kadar "beyin göçü endişemiz yok" dese de uzmanlar hükümetlerin bu tür anlaşmalar yaparken göçmen gönderen sektörlerde dengeyi gözetmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Almanya-Kenya örneği ayrıca, göçmenlerin sınıfsal ve niteliksel olarak kategorilere ayrıldığı küresel eğilimin somut bir yansımasıdır. Almanya, Kenya ile anlaşarak nitelikli ve genç işgücünü seçip alma hakkını kazanırken, vasıfsız veya iltica amacıyla gelecek Kenyalılara kapısını kapatmış olmaktadır. Bu, "arzu edilen göçmen" ile "arzu edilmeyen göçmen" ayrımının resmi politika düzeyinde kurumsallaşmasına işaret eder. Sonraki başlıkta ele alınacak İngiltere-Ruanda planı ve benzeri uygulamalar da bu ayrımın farklı boyutlarını ortaya koyacaktır.

İngiltere-Ruanda Planı: Sığınmacıların Üçüncü Ülkeye Yönlendirilmesi

Avrupa'daki en tartışmalı dışsallaştırma politikalarından biri, Birleşik Krallık hükümetinin 2022 yılında duyurduğu Ruanda planıdır. Bu plan, İngiltere'ye düzensiz yollardan (örneğin Manş Denizi'ni küçük botlarla geçerek) ulaşan sığınmacıların iltica başvurularının İngiltere'de incelenmemesi; bunun yerine bu kişilerin on binlerce kilometre uzaktaki Ruanda'ya gönderilerek orada iltica işlemlerinin yapılması ve mülteci statüsü kazanmaları halinde Ruanda'da kalmalarını öngörmektedir (UKHO, 2022). Nisan 2022'de İngiltere ve Ruanda hükümetleri arasında imzalanan Mutabakat Zaptı ile duyurulan plan, ilk günden itibaren hem hukuki hem de ahlaki açılardan yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. İngiliz hükümeti, bu adımın caydırıcılık amacı güttüğünü, insan kaçakçılarının yönettiği tehlikeli bot yolculuklarını durdurmak için sığınmacılara "Birleşik Krallık'a gelseniz bile burada kalamayacaksınız" mesajı vermeyi hedeflediğini savunmuştur. Nitekim 2022 ve 2023 yıllarında İngiliz makamları, Ruanda'ya

gönderilmesi planlanan bazı sığınmacıları seçmiş, ancak ilk uçuşlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin tedbir kararlarıyla durdurulmuştur (LoC, 2022).

İnsan hakları hukuku perspektifinden bakıldığında, Ruanda planının ciddi sorunlar barındırdığı açıktır. Her şeyden önce, geri göndermeme ilkesi gereği İngiltere'nin koruma arayan kişileri güvenli olmayan bir ülkeye gönderme yasağı vardır. Ruanda'nın güvenli bir sığınma ülkesi olup olmadığı meselesi, planın yargıya taşınmasında kritik rol oynamıştır. Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi (Supreme Court), Kasım 2023'te verdiği tarihi kararda Ruanda planını oybirliğiyle hukuka aykırı bulmuş ve Ruanda'nın bu amaçla “güvenli üçüncü ülke” sayılamayacağına hükmetmiştir. Mahkeme, Ruanda'ya gönderilen sığınmacıların oradan kendi ülkelerine geri yollanma riski bulunduğuna, Ruanda'nın iltica sistemindeki yapısal sorunlar nedeniyle mültecilerin refoulement (geri itilme) tehlikesiyle karşı karşıya kalacağına dair güçlü kanıtlar olduğuna dikkat çekmiştir (HRW, 2023). Nitekim Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) mahkemeye sunduğu raporda, Ruanda'da sığınmacılar için bağımsız bir hukuki inceleme mekanizması bulunmadığını, özellikle Afganistan, Suriye, Yemen gibi ülkelerden gelenlerin neredeyse %100 oranında reddedildiğini ve geçmişte Ruanda'nın sığınmacıları gizlice ülkelerine geri gönderdiğine dair en az 100 vaka tespit edildiğini bildirmiştir. Tüm bu bulgular, İngiltere'nin planının hem uluslararası mülteci hukukunu (1951 Cenevre Sözleşmesi, İşkenceye Karşı Sözleşme gibi) hem de iç hukukunu ihlal edeceğini göstermiştir. Yüksek Mahkeme kararı sonrasında İngiliz hükümeti planı uygulayabilmek için hukuku değiştirme ve Ruanda'nın güvenli olduğunu kanunen “tescilleme” yoluna gideceğini belirtse de bu durum uluslararası yükümlülüklerden kaçınma girişimi olarak değerlendirilmektedir.

Sosyolojik ve politik açıdan, Ruanda planı Britanya kamuoyunda ve uluslararası arenada keskin görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Planın destekçileri (özellikle göç karşıtı siyasi gruplar), ülkeye kaçak yollarla girenlerin pahalı otel konaklamalarında bekletilmesini önleyeceğini, devletin bakmak zorunda olduğu sığınmacı sayısını azaltacağını ve yasa dışı göçmenlere güçlü bir mesaj vereceğini iddia etmektedir. Buna karşılık eleştiriler, planı “yeni bir insansızlaştırma ve sömürgeleştirme biçimi” olarak tanımlamaktadır. Özellikle Ruanda'nın seçilmiş olması, tarihsel olarak güçlü ve zengin bir ülkenin, sığınmacıları Afrika'daki daha fakir bir ülkeye taşıma yaklaşımı nedeniyle, ahlaki bir sorun olarak görülmektedir. Bazı yorumcular, bunun bir tür “müşterek yerinden etme” olduğunu, varlıklı ülkelerin kendi sorumluluklarını finansal güçleriyle başka yerlere devrettiğini vurgulamıştır (Savanta, 2022). Irkçılık tartışmaları da bu bağlamda önem kazanmaktadır: Ruanda planı kapsamında gönderilmek istenen sığınmacıların çoğu Orta Doğu ve Afrika kökenliydi ve dolayısıyla planın altında yatan motivasyonun “beyaz olmayan göçmenleri uzak tutma” arzusu olabileceği eleştirileri yapılmıştır. İngiltere'de anketler, kamuoyunun bir kesiminin sert önlemleri desteklediğini, diğer kesiminin ise ülkenin mülteci koruma geleneğine ters düştüğü için utanç duyduğunu göstermektedir. Toplumsal algı, hükümetin medya kampanyalarıyla da şekillenmektedir: Kanal geçişlerini durdurma söylemi (“Stop the Boats”) ile Ruanda'ya gönderme tehdidi, sığınmacıların “hak etmeyen ekonomik göçmenler” olarak damgalanmasıyla el ele gitmektedir (Verfassungsblog, 2022). Bu durum,

toplumsal kutuplaşmayı artırdığı gibi, ülkedeki etnik azınlıklara yönelik genel önyargıları da pekiştirebilir. Son olarak, Ruanda planı fiilen uygulanamadan yargı engeline takılmış olsa da Avrupa’da Danimarka gibi bazı ülkelerin benzer üçüncü ülke planlarını tartışmaya açması bakımından emsal teşkil etme potansiyeli taşımış, fakat Yüksek Mahkeme kararı bu yöndeki teşebbüsleri de frenlemiştir.

ABD-Meksika Sınır Politikaları: Dışsallaştırma ve Geri İtme

Amerika Birleşik Devletleri, güney sınırında karşı karşıya olduğu yoğun düzensiz göç hareketine karşı son yıllarda sert ve yenilikçi politikalar uygulamış; bir anlamda Avrupa’nın denizaşırı bir karşılığı olarak sınırın ötesinde tutma stratejisine yönelmiştir. ABD-Meksika sınır politikaları, özellikle Orta Amerika ülkelerinden (Honduras, Guatemala, El Salvador gibi) kaçan on binlerce kişinin ABD’ye sığınma talebiyle gelmeye çalışması sonucu gündemin üst sıralarına yerleşmiştir. Bu bağlamda ABD’nin izlediği iki ana politika dikkat çekmektedir: (1) “Meksika’da Kal” programı olarak bilinen Mülteci Koruma Protokolleri (MPP) (AA, 2021); (2) COVID-19 pandemisi döneminde başlatılıp 2023’e dek uygulanan Title 42 hızlı sınır dışı politikası (ET, 2022).

Mülteci Koruma Protokolleri (MPP), 2019 yılında Trump yönetimi tarafından yürürlüğe konmuş ve ABD’ye güney sınırından ulaşan sığınmacıların (özellikle Orta Amerikalı aileler ve bireyler) iltica mahkemesi duruşmalarını beklemek üzere Meksika’ya geri gönderilmelerini öngörmüştür. Bu program çerçevesinde on binlerce sığınmacı, aylarca Meksika’nın kuzeyindeki sınır kentlerinde derme çatma kamplarda veya güvensiz koşullarda yaşamak zorunda kalmış; kartellerin ve çetelerin hedefi olmuş; avukatlara ve adil yargı sürecine erişimde büyük engellerle karşılaşmıştır. İnsan hakları örgütleri, MPP uygulaması sırasında sığınmacıların Meksika’da en az 1.500’den fazla saldırı, tecavüz, adam kaçırma gibi vakaya maruz kaldığını belgeleyerek, ABD’yi fiilen bu insan hakları ihlallerine zemin hazırlamakla suçlamıştır (HRF, 2019). MPP politikası hukuken de eleştirilmiştir; zira ABD iltica kanunlarına göre bir kişi sınırdan koruma talep ettiğinde, “güvenli üçüncü ülke” anlaşması olmadıkça, talebi ABD topraklarında değerlendirilmelidir. Oysa Meksika ile ABD arasında resmi bir güvenli üçüncü ülke anlaşması yokken, sığınmacıların Meksika’ya gönderilmesi tartışmalı bir adım olmuştur. Biden yönetimi 2021’de MPP’yi kaldırsa da Texas gibi bazı eyaletlerin açtığı davalar ve mahkeme kararlarıyla program bir süre daha uygulanmış, nihayet 2022’de tamamen sonlandırılmıştır (AMC, 2025).

Title 42 politikası ise, Mart 2020’de COVID-19 salgını bahane edilerek başlatılan ve normal koşullarda yasal hakkı olan sığınmacıların dahi sınırdan geri çevrilmesini mümkün kılan istisnai bir uygulamadır. 1893 tarihli Halk Sağlığı Yasası’nın 42. bölümünden adını alan bu politika, Trump yönetiminin göç danışmanı Stephen Miller tarafından gündeme getirilmiş ve Amerikan Hastalık Kontrol Merkezi’ne (CDC) salgın gerekçesiyle sınırdan geçenlerin topluca geri çevrilmesini öngören bir karar aldırtılmıştır (AO, 2022). Title 42 emri, ABD sınır muhafızlarına yakaladıkları göçmenleri ve sığınmacıları derhal Meksika’ya veya geldikleri ülkeye “hiçbir iltica işlemi başlatmadan” iade etme yetkisi vermiştir. Sonuç olarak milyonlarca kişi, ABD’ye sığınma talebi bile sunamadan sınır dışı edilmiştir.

İnsan Hakları İzleme Örgütü bu politikayı “hukuka aykırı ve maruz kalanların insan haklarını ihlal edici” olarak nitelendirmiştir (HRW, 2021). Zira hem ABD yasaları hem de mülteci sözleşmesi, sınırda dahi olsalar mülteci statüsü talep eden kişilere en azından temel bir değerlendirme yapılmasını zorunlu kılar. Title 42 ise bu süreci tamamen devre dışı bırakarak, geri göndermeme ilkesini açıkça ihlal etmiştir. Nitekim ABD’li yargıçlar da Title 42’nin kaldırılması yönünde kararlar vermiş; ancak nihai olarak Mayıs 2023’te Biden yönetimi salgının sona erdiğini ilan ederek bu uygulamayı yürürlükten kaldırmıştır (Sullivan, 2022).

ABD’nin Meksika ile işbirliği yalnızca bu iki uygulamayla sınırlı kalmamıştır. Trump yönetimi 2019’da Meksika hükûmetine sert ekonomik yaptırımlar tehditleriyle, “Göçmen Koruma Anlaşması” adı altında Meksika’nın kendi güney sınırında önlem almasını dayatmıştır (Palmer ve ark., 2019). Meksika, ABD baskısıyla binlerce Ulusal Muhafız personelini Guatemala sınırına konuşlandırarak kuzeye doğru ilerleyen göçmen kabilelerini durdurmaya çalışmıştır. Ayrıca Trump yönetimi Guatemala, Honduras ve El Salvador ile de “Güvenli Üçüncü Ülke” benzeri anlaşmalar imzalamış; bu anlaşmalara göre Orta Amerikalı sığınmacıların ABD yerine bölgedeki ilk güvenli ülkede (fiiliyatta bu ülkelerin güvenli olmadığı çok açıktı) iltica etmeleri öngörülmüştür. Ancak bu anlaşmalar çok az sayıda kişiye uygulanabilmiş ve Biden yönetimi tarafından 2021’de feshedilmiştir (Ruwitch, 2021).

İnsan hakları hukuku açısından, ABD’nin sınır dışı ve geri itme politikalarının eleştirisi birkaç başlıkta toplanabilir: (i) Bireysel değerlendirme hakkının ihlali: Title 42 ve MPP gibi uygulamalar, sığınmacıların bireysel hikayelerinin dinlenmesini, zulüm görme risklerinin değerlendirilmesini engellemiştir. Bu ise hem 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne hem de ABD’nin kendi Mülteci Yasası’na aykırıdır. (ii) Refoulement (geri gönderme) riski: Meksika’ya gönderilen ya da oradan Honduras, Guatemala gibi yerlere sınır dışı edilen kişiler, geldikleri ülkelerde hayati tehlikeyle karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin ABD, Title 42 kapsamında Haitili sığınmacıları toplu halde Haiti’ye geri uçurmuş, ancak Haiti’de şiddet ve istikrarsızlık nedeniyle bu kişilerin can güvenliği tehlikeye atılmıştır. (iii) Toplu sınır dışı yasağı: Title 42, toplu ve hızlı sınır dışı anlamına geldiği için ve çoğunlukla herhangi bir resmi tebligat veya hukuki süreç işletilmediği için, toplu sınır dışı yasağının ruhuna aykırı bir durum oluşturmuştur. (iv) Kötü muamele ve aile ayrılıkları: Sınırdaki yaşanan sert uygulamalar sırasında, özellikle 2018’de uygulanan “sıfır tolerans” politikası ile yüzlerce çocuğun ailelerinden zorla ayrılması uluslararası çapta infiale yol açmış, bu uygulama ABD hükûmetince sonradan insanlık dışı bir uygulama olarak kabul edilmiştir.

Sosyolojik boyutta, ABD’nin güney sınır politikaları göçmenler ve toplum üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Göçü caydırmaya yönelik sert önlemler, Orta Amerikalı ve Meksikalı göçmenlerin “günah keçisi” haline getirilmesine katkı sağlamıştır. Kamu söyleminde yasa dışı sınır geçişi yapanlar sıklıkla “suçlu, çete üyesi, istilacı” gibi ırkçı imalarla anılmış, bu da ABD’de Latin Amerika kökenli topluluklara yönelik önyargıları körüklemiştir (Flores, 2021). Sınırdaki insani kriz görüntüleri (örneğin Teksas’ta köprü altında toplanan Haitili göçmenler veya Rio Grande’yi geçerken boğulan aileler) toplum vicdanında bölünmelere yol açmıştır. Bir kesim bu görüntüler karşısında daha

insani politikalar talep ederken, diğer kesim sınırların tamamen “mühürlenmesini” istemiştir (Hernandez ve ark. 2024). ABD toplumu geleneksel olarak yasal göçmenliğe (özellikle nitelikli iş gücü göçüne) daha sıcak bakarken, düzensiz göçe tepkili olagelmıştır. Bu ikili bakış, Amerikalı siyasetçilerin de diline yansır: Bir yandan “Yetenekli beyinleri ülkemize çekelim” derken, öte yandan “yanlış yollardan gelenleri geri itecek duvarlar örelim” mesajları verilir. Bu durum, göçmenlerin sınıfsal açıdan ayrıştırıldığı algısını güçlendirmektedir (PRC, 2024). Nitekim ABD, yüksek vasıflı göçmenler için Green Card piyangosu, H-1B vizesi gibi yollarla cazip fırsatlar sunarken; tarım, inşaat, hizmet sektöründe emeğe ihtiyaç duyduğunda ise Latin Amerika’dan gelen kayıt dışı işgücüne büyük ölçüde bel bağlamakta ama resmi söylemde bu kesimi yasa dışı ilan etmektedir (NAE, 2019). Sonuçta, ABD-Meksika sınır politikaları, bir tarafta Meksika’da veya kendi ülkelerinde mahsur kalan on binlerce umutsuz sığınmacı, diğer tarafta içeride kutuplaşmış bir kamuoyu bırakan, insan hakları açısından sorunlu ve toplumsal olarak yaralayıcı bir tablo sergilemektedir.

Avustralya ve Pasifik Çözümü: İlticanın Açık Denizlere Taşınması

Göçmenleri topraklarından uzak tutma stratejisinin en katı ve uzun soluklu uygulamalarından biri, Avustralya’nın “Pasifik Çözümü” olarak adlandırılan politikasıdır. Coğrafi izolasyonu ve okyanuslarla çevrili olması nedeniyle tek başına kıta devlet niteliği taşıyan Avustralya, özellikle 1990’ların sonundan itibaren tekneyle ülkeye ulaşmaya çalışan sığınmacıları engellemek için offshore (deniz aşırı) iltica işlemleri sistemini devreye sokmuştur. Bu politikanın temelinde, Avustralya’ya tekneyle gelen hiç kimsenin –mülteci olarak tanınsa bile– Avustralya’ya yerleştirilmeyeceği kuralı yatmaktadır. Bunun yerine sığınmacılar, iltica başvurularını işlemek üzere üçüncü ülkelere gönderilmiş; başvuruları kabul edilirse de ya bulundukları üçüncü ülkede kalmaları ya da başka bir yerleşik ülkeye (örneğin ABD, Kanada gibi) yeniden yerleştirilmeleri öngörülmüştür (NIJC, 2021).

İlk olarak 2001’de (Tampa gemisi krizi sonrasında) uygulanan Pasifik Çözümü, 2008’de bir süreliğine kaldırılmışsa da 2012-2013’te yeniden ve daha sert şekilde yürürlüğe konmuştur. Avustralya, küçük Pasifik ada ülkeleri olan Nauru ve Papua Yeni Gine (PNG) ile yaptığı anlaşmalarla, tekne sığınmacılarını buralarda kurulan gözaltı ve işlem merkezlerinde tutmaya başlamıştır. Manus Adası (PNG) ve Nauru’daki bu kamplar, bir nevi Avustralya adına çalışan offshore sığınmacı depoları haline gelmiştir. Avustralya hükümeti bu politikasını, “insan kaçakçılarının iş modelini bozmak” ve tehlikeli deniz yolculuklarında can kayıplarını önlemek şeklinde gerekçelendirmiştir. Gerçekten de 2013’ten sonra Avustralya karasularına ulaşan tekne sayısı dramatik biçimde düşmüştür. Ancak bunun bedeli, yüzlerce insanın yıllarca bu adalarda belirsizlik içinde, zor koşullar altında tutulması olmuştur (NIJC, 2021).

İnsan hakları boyutuyla, Avustralya’nın offshore işleme rejimi çok sert eleştirilere hedef olmuştur. Birleşmiş Milletler ve uluslararası insan hakları örgütleri, Nauru ve Manus kamplarındaki koşulları “işkence ve zulüm seviyesinde” olarak tanımlamıştır. Kalabalık koğuşlar, intihar ve kendine zarar vakalarının yaygınlığı, yeterli sağlık

hizmetine erişememe, çocukların psikolojik travmaları, cinsel şiddet iddiaları raporlanmıştır. 2016'da Papua Yeni Gine (PNG) Yüksek Mahkemesi, Manus Adası'ndaki sığınmacı gözetli merkezinin anayasaya aykırı olduğuna hükmetmiş ve kapatılmasını talep etmiştir. Avustralya hükümeti, yüksek mahkeme kararına uyarak Manus'u kapatsa da sığınmacıların çoğunu Nauru'ya veya ABD'ye yapılan özel bir anlaşma kapsamında Amerika'ya göndermiştir. (Alnt, 2016)

Uluslararası hukuk açısından en temel sorun, Avustralya'nın bu sistemiyle mülteci koruma yükümlülüklerini "taşeronlaştırması" olmuştur. İltica başvurularının değerlendirilmesi sorumluluğunu fiilen Nauru ve PNG'ye devreden Avustralya, böylece kendi sorumluluğundan kaçtığını düşünmüştür. Ancak BM İnsan Hakları Komitesi, 2022 yılında Avustralya'yı offshore merkezlerde tutulan sığınmacıların maruz kaldığı keyfi alıkoyma ve kötü muameleden dolayı sorumlu tutmuş; "offshore kamplar, taraf devlet (Avustralya) için insan haklarından muaf alanlar değildir" diyerek Avustralya'nın uluslararası hukuku ihlal ettiğini belirtmiştir (UNHCR, 2025). Özellikle geri göndermeme ilkesi yönünden bakıldığında, Avustralya doğrudan sığınmacıları menşe ülkelere zorla geri göndermemiş olsa da Nauru/PNG gibi ülkelerde korumasız bırakarak dolaylı refoulement riskine yol açmıştır. Ayrıca Avustralya deniz kuvvetlerinin açık denizde yakaladığı tekneleri Endonezya sularına geri itmesi veya sığınmacıları cankurtaran sallarına bindirip geldikleri yöne geri itmesi gibi uygulamalar da raporlanmış; bunlar açık bir şekilde toplu geri çevirme eylemleri olarak kınanmıştır.

Avustralya'nın bu politikası, birçok gözlemci tarafından "kriminal caydırıcılık" olarak adlandırılmıştır: Bu yöntemde, "belirli bir gruba öylesine acı verici muamelelerde bulunulmalıdır ki, başkaları aynı yolu denemeye cesaret edemesin" esası geçerlidir. The Guardian gazetesinin sızdırdığı "Nauru Files" (Nauru Belgeleri), küçük çocukların dahi kendini öldürme girişiminde bulunduğunu, gardiyanların taciz ve kötü muamele vakalarını ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Bütün bunlar, Avustralya gibi demokratik bir ülkenin uluslararası hukuku nasıl zorladığının sembolü haline gelmiştir (Farrell ve ark. 2016).

Sosyolojik açıdan, Avustralya'nın sert göç politikaları ülke içinde zaman zaman destek bulmuş, zaman zaman tepki çekmiştir. 2001'de başlayan ilk Pasifik Çözümü dönemi, 11 Eylül saldırılarıyla aynı zamana denk geldiği için, kamuoyunda bir "güvenlik" algısıyla desteklenmişti. Politikacıların tekneyle gelen sığınmacıları "illegal" ve "potansiyel tehlike" olarak etiketlemesi, özellikle Orta Doğulu ve Güney Asyalı mültecileri ötekileştiren bir siyasi dil yaratmıştır (HRW, 2002). Bu durum, Avustralya toplumunda Asya-Pasifik göçmenlerine yönelik daha genel bir ırkçılık tarihine de yaslanır (örneğin "Beyaz Avustralya Politikası" geçmişi) (NmoA, n.d.). Bununla birlikte, yıllar içinde offshore kamplardan gelen haberler Avustralya kamu vicdanını da sarsmış; kiliseler, sivil toplum ve bazı muhalefet partileri bu uygulamanın son bulması için kampanyalar yürütmüştür. "Nauru'daki Çocukları Serbest Bırakın" (#BringThemHere) kampanyası sonucu hükümet 2018'de kamplardaki tüm çocukları ülkede veya başka yerlere tahliye etmek zorunda kalmıştır (ASRC, n.d.).

Avustralya örneği, küresel olarak zengin ülkelerin göçmenleri adeta sınıfsal bir ayrışmaya tabi tuttuğu argümanını destekler niteliktedir. Avustralya, bir yandan dünyanın en kapsamlı nitelikli göç programlarından birini işletip her yıl on binlerce vasıflı göçmeni ve yatırımcıyı ülkeye çekerken, diğer yandan savaştan veya zulümden kaçan ve varını yoğunu riske atıp tekneyle gelen insanlara sıfır hoşgörü göstermiştir. Bu ikili standart, istenen ve istenmeyen göçmen ayrımının en uç örneklerinden birini teşkil eder. Son dönemde Avrupa’da tartışılan Ruanda gibi planların da esin kaynağı Avustralya modeli olmuştur. Nitekim PRIO adlı araştırma enstitüsünün analizine göre, Avustralya modeli, mülteci hukukunun en temel ilkesi olan geri göndermeme ilkesinin ihlali pahasına sığınmacıları uzak tutmayı başardığı için bazı AB ülkelerince örnek alınmak istenmiş; ancak bu yaklaşım küresel sığınmacı koruma rejimini zayıflatan bir eğilimin habercisidir (Akal, 2022).

Körfez Ülkeleri: Göçmen İş Gücü Stratejileri ve Kafala Sistemi

Orta Doğu’daki Körfez monarşileri (özellikle Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Umman), göç ve işgücü politikaları açısından benzersiz bir model sunmaktadır. Bu ülkeler muazzam petrol ve gaz zenginlikleri sayesinde hızlı bir ekonomik büyüme yaşarken, kendi nüfusları az ve işgücü ihtiyaçları çok fazladır. Bu nedenle on yıllardır milyonlarca yabancı işçiyi bünyelerinde barındırmakta ve ekonomilerinin belkemiğini bu göçmen işgücü oluşturmaktadır. Örneğin Birleşik Arap Emirlikleri’nde toplam nüfusun yaklaşık %90’ı yabancılardan oluşur; Katar’da bu oran %85 civarındadır. Ancak Körfez ülkelerinin göçmen işçi rejimi, *geçici* ve *ayrık* bir yapıdadır: Göçmenler bu ülkelere genellikle aileleri olmaksızın gelir, belirli süreli iş sözleşmeleriyle çalışır ve sonra ülkelere geri dönerler. Vatandaşlık edinme veya kalıcı yerleşme hakları neredeyse hiç yoktur (Vora ve Koch, 2015).

Bu sistemin yasal çerçevesini, Kafala (kefalet) sistemi adı verilen uygulama oluşturur. Kafala sistemi, bir göçmen işçinin o ülkedeki bir yerel sponsor (kafeel) tarafından gözetim ve kefalet altına alınmasını şart koşar. İşçi, ülkeye girişinden itibaren bu sponsora (genellikle işvereni olur) bağlıdır; iş veya işveren değiştirmesi, ülkeyi terk etmesi ancak sponsorun izniyle mümkündür. Uygulamada bu, işverenlerin göçmen işçiler üzerinde neredeyse tam bir kontrol sağlaması anlamına gelir. Göçmen işçilerin pasaportlarına el konulması, özgürce konut değiştirememesi, sendikalaşma haklarının olmaması gibi sonuçlar doğurur. *Council on Foreign Relations* tarafından hazırlanan bir raporda, kafala sisteminin düzenleme ve koruma eksikliği nedeniyle “*düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve işçilerin istismarı*” ile sonuçlandığı; sistemde ırksal ve cinsel ayrımcılığın da yaygın olduğu belirtilmektedir (CFR, 2021). Gerçekten de Güney Asya’dan (Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal) ve Afrika’dan (Etiyopya, Kenya, Uganda vs.) gelen işçiler, çoğu zaman kendi ülkelerindeki fırsat yokluğu ve ailelerine para gönderme zorunluluğu nedeniyle, Körfez’de ağır şartları kabul etmektedir. İşverenlerin elindeki güç, kimi zaman modern kölelik benzeri durumlara yol açmaktadır. Özellikle ev içi hizmetlerde çalışan kadınlar ve inşaat işçileri, uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, bazen de dayak veya cinsel istismar gibi vakalarla gündeme gelmiştir (ILO, 2015).

Körfez ülkelerinin bu göçmen işgücü stratejisi, insan hakları hukuku bakımından ele alındığında genellikle *işçi hakları ve temel insan hakları ihlalleri* merceğinden incelenmeyi gerekli kılar. Örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Katar'ı 2022 Dünya Kupası öncesinde işçi haklarını ihlal ettiği (özellikle sıcaklık altında korumasız çalışma, pasaportlara el koyma, ücretlerin aylarca ödenmemesi vb.) gerekçesiyle yoğun baskı altına almış; bunun sonucu olarak Katar bazı reformlar yapmıştır. 2020'de Katar, kafala sisteminde işveren izni olmadan iş değiştirebilme ve sektöre göre asgari ücret uygulaması gibi yenilikleri duyurmuştur (ILO, 2020). BAE de benzer şekilde yüksek vasıflı yabancılar için *"altın vize"* gibi uzun dönemli oturma imkânı tanıyan uygulamalar getirerek, klasik kafala sistemini bir miktar esnetmiştir. Ancak sahada, özellikle vasıfsız işçiler için sömürü düzeni büyük ölçüde sürmektedir (MR, Mart 2022). İnsan hakları örgütleri, Körfez'deki göçmen işçilerin maruz kaldığı durumu *"insanlık dışı çalışma ve barınma koşulları, hukuki korunaksızlık, ayrımcılık"* başlıkları altında eleştirmektedir. Bu ülkeler, 1990 tarihli *Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Sözleşmesi* gibi temel uluslararası enstrümanlara taraf değildir. Dolayısıyla hesap verebilirlik mekanizmaları zayıftır (ILO, 2017).

Sosyolojik açıdan, Körfez'de toplumsal sınıflaşma ve ırk temelli hiyerarşi olgusunu net biçimde görmek mümkündür. Bu ülkelerde vatandaşlar, devletin petrol gelirleri sayesinde geniş refah imkanlarına (ücretsiz eğitim, sağlık, kamu istihdamı, sübvansiyonlar vb.) sahip küçük bir elit kesim oluşturur. Yabancı işgücü ise hem sayıca vatandaşlardan katbekat fazladır hem de toplumda *geçici alt sınıf* konumundadır. Göçmenler genellikle iş güvencesi olmayan, siyasal haklardan yoksun, yerel toplumla etkileşimi sınırlı bir yaşam sürerler (MR, Mayıs 2022). *Entegrasyon sorunları* buralarda bilerek tasarlanmış bir ayrılık olarak karşımıza çıkar: Göçmenlerin yerel halka karışması, kalıcı olması istenmez, bu yüzden dil öğrenme, kültürel alışveriş gibi entegrasyon süreçleri de teşvik edilmez. Bu durum, şehirlerin fiziksel mekanlarında da yansıma bulur; örneğin Körfez şehirlerinde lüks semtlerle işçi kampları keskin şekilde ayrılmıştır (MR, Mart 2021).

İrkçilik meselesi de Körfez'de kendine özgü bir biçimde tezahür eder. İşçi göçmenlerin büyük çoğunluğu Güney Asyalı veya Afrikalı olduğundan, bu gruplara yönelik toplumsal önyargılar yaygındır. Örneğin Arap Yarımadası'nda daha koyu tenli, fakir ülkelerden gelen kişilere karşı *"aşağılayıcı"* tavırlar olağan sayılabilmektedir. Kafala sistemi altında yaşanan istismarların da bu ırksal hiyerarşi zemininde göz ardı edilmesi kolaylaşır (MR, Şubat 2022). Öte yandan, Körfez ülkeleri son yıllarda teknoloji, finans, yükseköğrenim gibi alanlarda yetenekli yabancıları çekmeye de çalışmaktadır. Bu amaçla Batı ülkelerinden veya Hindistan gibi yerlerden nitelikli profesyoneller getirilmekte, onlara daha ayrıcalıklı şartlar sunulmaktadır (yüksek maaş, iyi konut, bazı durumlarda uzun dönem oturma izni gibi) (MR, Ocak 2023). Bu da aslında *göçmenler arasında da bir tabakalaşma* yaratarak, beyaz yakalı expat kesimi ile mavi yakalı işçi kesimi arasındaki uçurumu derinleştirmektedir. Örneğin Dubai'de bir yanda uluslararası şirketlerde çalışan, lüks sitelerde yaşayan beyaz yakalı göçmenler, diğer yanda sıcak altında yol yapan, servis işlerinde çalışan işçiler tamamen farklı dünyalar içinde var olmaktadır.

Körfez modeli, *kalıcı göçmen yerleşiminin olmadığı, demografik yapının devamlı dışarıdan işgücü ile beslendiği* bir nevi modern kölelik düzeni olarak da eleştirilmektedir (MR, Şubat 2021). Bu ülkelerin vatandaşları açısından bakıldığında, ucuz yabancı işgücü varlığı bir refah ve konfor unsuru olduğundan, toplumsal tepki de sınırlı kalmaktadır. Fakat 2020’de patlak veren COVID-19 salgını sırasında yabancı işçilerin sefaleti göz önüne serilmiş; karantina dönemlerinde işsiz kalan binlerce işçi ülkelerine gönderilmiş veya kamplarda yiyecek yardımıyla ayakta kalmıştır. Bu olaylar, sistemin sürdürülebilirliğine dair soru işaretleri doğurmuştur. Yine de kısa vadede, Körfez ülkelerinin vatandaşlık vermeme ve geçici işçi çalıştırma stratejisinde köklü bir değişiklik beklenmemektedir. Göçmen haklarına ilişkin reformlar ise büyük ölçüde uluslararası imaj kaygısıyla ve sınırlı düzeyde yapılmaktadır (örneğin Katar’ın Dünya Kupası sürecinde bazı iş yasalarını değiştirmesi gibi) (HRW, 2021).

Kanada: Nitelikli Göçmen Alımı ve Beyin Göçü Politikası

Kanada, geleneksel göç ülkelerinden biri olarak, göç politikasını bir *ulus inşası ve ekonomik büyüme* aracı haline getirmiştir. Ülke, coğrafi konumu gereği düzensiz kitlesel göçe daha az maruz kalırken (güneyinde ABD olması ve okyanuslarla çevrili olması nedeniyle), planlı ve seçici göç alımında dünyanın önde gelen ülkelerindendir. Özellikle nitelikli göçmen alımı, Kanada’nın göç politikasının omurgasını oluşturur. 1967’de dünyada ilk kez puan sistemine dayalı göçmen seçme mekanizmasını uygulayan Kanada, başvuru sahiplerinin eğitim, dil becerisi, iş deneyimi, yaş gibi kriterlerine göre objektif bir puanlama yaparak, belirli bir eşiğin üzerindekiilere göçmenlik vermeye başladı. Bu model zamanla gelişerek günümüzde Express Entry adını alan ve çevrimiçi başvuru/havuz sistemine dayalı oldukça sofistike bir hale bürünmüştür (Reitz, 2009).

Kanada hükümetinin 2023’te açıkladığı 2023-2025 Göçmenlik Seviyeleri Planı, her yıl kademeli artışla 2025’te 500 bine yakın yeni göçmeni daimi oturma sahibi yapma hedefini ortaya koymuştur. 2023 yılında Kanada yaklaşık 472 bin kalıcı göçmen kabul ederek tarihi bir rekora imza atmıştır (WSJ, 13 Ocak 2024). Bu yeni gelenlerin büyük çoğunluğu ekonomik kategoridedir (yani nitelikli işgücü, yatırımcı, girişimci veya belirli sektör işçileri). Bunun yanı sıra Kanada, her yıl on binlerce mülteciyi yeniden yerleştirme programıyla kabul etmekte ve aile birleşimi yoluyla göçmen almaktadır. Kanada’nın yaklaşımı, göçü sadece tolere edilecek bir olgu değil, ülkenin ulusal çıkarlarıyla uyumlu bir fırsat olarak çerçeveler. Nitekim resmi söylemde, göçmenlerin ekonomiye katkısı, yaşlanan nüfus sorununa çare oluşu, kültürel çeşitliliğin zenginlik kattığı vurguları öne çıkar. Örneğin 2021 itibarıyla Kanada nüfusunun %23’ü ülke dışında doğmuş birinci nesil göçmenlerden oluşmaktaydı. Hükümet raporları, göçmenlerin Kanada’nın iş gücüne ve yenilik kapasitesine yaptığı katkıları sık sık rakamlarla ortaya koymaktadır (örn. son dönemde Kanada’da işgücü artışının %98’inin net uluslararası göçten kaynaklandığı gibi veriler) (OECD, 2020).

Kanada’nın nitelikli göç politikasının insan hakları hukuku açısından fazla bir tartışma yaratmadığı söylenebilir, zira bu politika genel olarak insanların haklarını kısıtlamaktan ziyade onlara yeni fırsatlar sunmaktadır. Bununla birlikte,

Kanada'nın ABD ile 2002'den beri yürürlükte olan Güvenli Üçüncü Ülke Anlaşması zaman zaman eleştirilmiştir. Bu anlaşma gereği, ABD üzerinden Kanada sınırına gelen sığınmacıların başvurusu kabul edilmemekte, ABD'ye geri gönderilmektedir (ve tersi). Trump döneminde ABD'nin sığınmacılara muamelesi kötüleşince, Kanada'daki insan hakları savunucuları ABD'yi güvenli üçüncü ülke saymanın *non-refoulement* ilkesine aykırı sonuçlara yol açtığını savunarak hükümete baskı yapmıştır. 2020'de Kanada Federal Mahkemesi, ABD'ye iadenin bazı durumlarda sığınmacıları hapse atılma riskiyle karşı karşıya bıraktığı gerekçesiyle anlaşmanın Anayasa'ya aykırı olduğunu söylemiş ancak temyiz süreçleri sonunda 2023'te Kanada Yüksek Mahkemesi anlaşmayı hukuka uygun bulmuştur. Bu tartışma, Kanada'nın genel cömert göç politikasında az sayıda pürüzden birisidir (CCR, 2023).

Sosyolojik açıdan, Kanada'nın yüksek göç alımı hem fırsatlar hem de bazı sınamalar yaratmaktadır. Bir tarafta, dünyada giderek artan yabancı düşmanlığına kıyasla Kanada toplumunun görece daha kapsayıcı ve çokkültürcü bir tutum sergilediği belirtilmektedir. Kanada'nın resmen "*çok kültürlülük*" siyasetini benimsemiş olması, farklı etnik ve dini grupların bir arada barış içinde yaşamasını destekleyen politikalar yürütmesi, görece başarılı bir entegrasyon modeli olarak övülür (GoC, 2022). Örneğin yeni gelen göçmenlere dil kursları, mesleki eğitim, çocuk bakım desteği gibi kapsamlı yerleşim hizmetleri sunulur; ayrımcılıkla mücadele için hukuki mekanizmalar mevcuttur. Federal Göç Bakanlığı her yıl entegrasyon ve anti-ırkçılık girişimlerine ciddi bütçeler ayırdığını açıklamaktadır. Bu politikalar sayesinde Kanada, eğitilmiş ve yetenekli insanların gözünde cazip bir hedef ülke haline gelmiştir. Araştırmalar, Kanada'yı seçen nitelikli göçmenlerin motivasyonları arasında *yüksek yaşam standartları, kalıcı oturma ve vatandaşlık yolunun erişilebilirliği ve toplumun görece hoşgörülü yapısı* gibi faktörlerin öne çıktığını göstermektedir (GoC, 2024).

Öte yandan, Kanada'nın bu parlak tablosunun arka planında beyin göçü ve iç beyin israfı diyebileceğimiz sorunlar da yok değildir. Gelişmekte olan ülkelere Kanada'ya yoğun göç, o ülkelerin kendi nitelikli kadrolarında boşluk yaratabilmektedir. Örneğin Kanada, son yıllarda Afrika ve Asya'dan binlerce hemşire, doktor ve diğer sağlık personelinin çekmiştir. Bu durum, göç veren ülkelere sağlık hizmetlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Kanada hükümeti, bu konuda duyarlılık gösterdiğini ve bazı durumlarda eğitim kontenjanları açarak denge sağlamaya çalıştığını belirtse de küresel açıdan bakıldığında Kanada gibi ülkeler küresel yetenek havuzundan aslan payını alan aktörlerdir. Dünya Bankası gibi kuruluşlar, gelişmiş ülkelerin bu beyin göçünden sorumlu olarak gelişmekte olan ülkelere telafi mekanizmaları düşünmesi gerektiğini tartışmaktadır (WB, 2023).

Ayrıca Kanada içinde, nitelikli göçmenlerin hepsi için başarı hikayesi de garanti değildir. Birçok göçmen, diplomalarının ve yeteneklerinin tam karşılığını iş piyasasında alamamakta, "*yabancı deneyimi ve eğitimi*" değersiz görülerek vasıflarının altında işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Meslek yeterliliklerinin tanınmasındaki bürokrasi (örneğin doktorların Kanada'da tekrar sınavlardan geçmesi zorunluluğu gibi) bazı göçmenleri taksi şoförü, kasiyer gibi alanlara itmiştir. Bu sorunları fark eden Kanada, son dönemde eyaletlerle

işbirliği içinde yabancı diplomaların tanınmasını hızlandırma ve özellikle sağlık sektöründe bürokrasiyi azaltma adımları atmaktadır. Örneğin British Columbia eyaleti, ABD’li doktor ve hemşirelerin lisanslarını hızlıca tanımak için programlar açıklamıştır (Giasanti, 2023).

Toplumsal algı bakımından, Kanada’da göçmenlik genelde olumlu bir olgu olarak görülse de son yıllarda yüksek göçmen alımının konut krizi ve maliyetler üzerindeki etkisi tartışılmaya başlanmıştır. Büyük şehirlerde artan ev kiralari ve yoğunlaşan talep, bazı kesimlerin “acaba çok mu göçmen alıyoruz” diye sorgulamasına yol açmıştır. Bu eleştiriler henüz ana akım siyaset tarafından güçlü biçimde sahiplenilmese de ileride popülist söylemlerin Kanada’da da yükselebileceğine dair işaretler vardır. Yine de 2023 itibarıyla yapılan anketler Kanadalıların çoğunluğunun mevcut yüksek göç kotasına destek verdiğini, ancak *yeni gelenlerin toplumumuza uyumu* konusunda kaygıların arttığını ortaya koymaktadır (EI, 2024).

Genel olarak Kanada örneği, nitelikli göç politikalarının hem hedef ülkede hem küresel ölçekte yaratabileceği etkileri gösterir. Hedef ülke (Kanada) kazançlı çıkmakta, yenilikçilik ve ekonomik büyüme ivmelenmektedir. Göçmenler bireysel düzeyde daha iyi fırsatlara kavuşmaktadır. Fakat kaynak ülkelerdeki *beyin göçü* sorununa dikkat edilmezse, küresel adaletsizlik derinleşebilir. Bu nedenle Kanada, göç politikasını uluslararası sorumlulukla dengelemeye çalışmakta; örneğin mülteci yerleştirmede dünya lideri rolleri üstlenerek bir nevi denge gözetmektedir. Son olarak, Kanada’nın başarılı entegrasyon politikaları, göçmenler için *aidiyet hissi* yaratmakta ve böylece göçün toplumsal barışa tehdit olmaktan ziyade bir değer yaratmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

İnsan Hakları Hukuku Açısından Değerlendirme

Yukarıda incelenen örnekler, uluslararası insan hakları ve mülteci hukukunun temel prensipleri bağlamında hem uyumlu hem de çatışmalı yönler barındırmaktadır. Özellikle geri göndermeme ilkesi (non-refoulement), tüm vakaların merkezinde tartışılan ana ilkedir. Bu ilke, 1951 Mülteci Sözleşmesi’nin 33. maddesiyle koruma altına alınmış olup, hiç kimsenin hayatının veya özgürlüğünün tehdit altında olduğu bir yere zorla gönderilememesini emreder. İngiltere-Ruanda planı, AB-Türkiye mutabakatı, ABD’nin Title 42 uygulaması ve Avustralya’nın offshore sistemi, farklı şekillerde bu ilkeyi zorlama potansiyeline sahiptir. İngiltere örneğinde Yüksek Mahkeme açıkça Ruanda planının *non-refoulement* ilkesine aykırı olduğuna hükmetmiştir. Çünkü Ruanda’da sığınmacıların koruma bulamayabileceği, oradan geldikleri tehlikeli ülkelere gönderilebilecekleri somut verilerle ortaya konmuştur. AB-Türkiye anlaşmasında da Türkiye’nin mülteci hukukundaki kısıtlamaları nedeniyle, oraya iade edilen bazı sığınmacıların yeterli korumadan mahrum kalabileceği eleştirisi yapılmıştır. Avustralya’nın Nauru ve PNG uygulamalarında, resmi olarak refoulement (menşe ülkeye geri gönderme) gerçekleşmese de sığınmacıların maruz kaldığı koşullar “*dolaylı refoulement*” şeklinde yorumlanmış; zira dayanılmaz şartlar altında bazı sığınmacılar kendi ülkelerine dönmeyi “gönüllü” olarak kabul etmişlerdir ki bu gönüllülüğün ne kadar gerçek

olduğu tartışmalıdır. ABD'nin Title 42 ile Meksika'ya veya El Salvador gibi yerlere yolladığı kişilerin bir kısmı da çeteler ve şiddet nedeniyle hayatlarını riske atmıştır; bu da dolaylı refoulement örnekleri sayılabilir.

Bir diğer önemli ilke, toplu sınır dışı yasağıdır. Bu ilke, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 4 No'lu Protokol başta olmak üzere, kişilerin durumları incelenmeden topluca sınır dışı edilmesini yasaklar. Gerek AB-Türkiye formülü gerek Title 42 uygulaması, teknik olarak her bir kişi için kısaca da olsa işlem öngörse de pratikte kategori bazlı dışlamalar yaptıkları için (örn. “şu ülke üzerinden gelen herkes reddedilir” yaklaşımı) bu yasağı ihlal ettikleri öne sürülmüştür. Mülteciler için bireysel değerlendirme yükümlülüğü, Avrupa Birliği iltica müktesebatında da vurgulanan (AB İltica Yöntemleri Direktifi, md. 8-9 vb.) bir zorunluluktur. Oysa İngiltere'nin Ruanda planı, kişinin hikayesine bakmaksızın –sadece nasıl geldiğine bakarak– onu başka bir ülkeye göndermeyi amaçladığı için bu yükümlülüğe ters düşmektedir. Keza AB-Türkiye mutabakatı sonrası Yunanistan, Türkiye'yi güvenli sayıp sığınmacıların *esas taleplerini dinlemeden* onları “kabul edilemez başvuru” sayarak reddetmeye başlamıştır ki, bu da bireysel incelemenin atlatılması anlamına gelmektedir (İH, 2025).

Mülteci hukukunun ötesinde, göçmen işçilerle ilgili insan hakları hukuku boyutu da gözden kaçırılmamalıdır. Körfez ülkelerindeki uygulamalar, Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmeleri (özellikle 29 ve 105 sayılı Zorla Çalıştırma Sözleşmeleri, 189 sayılı Ev İşçileri Sözleşmesi vb.) ile çelişen birçok unsura sahiptir. Örneğin pasaporta el koyma ve zorla çalıştırma vakaları, *zorla çalıştırmanın modern formları* olarak değerlendirilebilir. Barınma, sağlık, ücret gibi konulardaki ihlaller, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin ilgili hükümlerine aykırıdır. Ancak ne yazık ki bu ülkelerde hak arama mekanizmaları zayıf olduğundan, hukuki hesap sorulabilirlik pek gerçekleşmemektedir.

Kanada ve benzeri ülkelerin nitelikli göç politikaları ise, insan haklarına aykırılıktan ziyade, belki eşitlik ilkesi açısından tartışılabilir: Yani “herkes değil, sadece seçtiklerimiz gelebilir” anlayışı ne kadar adildir? Bu hukuki bir ihlal sayılmaz zira devletlerin göçmen kabulünde egemenlik hakları vardır; ancak küresel hakkaniyet yönünden sorgulanmalıdır. Öte yandan, Kanada'nın yüksek göç alımı politikası mülteci hukuku ile genelde uyum içindedir; hatta Kanada, mülteci yerleştirme konusunda övgü almaktadır (Vietnam teknesi mültecileri, Suriye mültecileri vs. örneklerinde olduğu gibi) (TCE, n.d.).

İnsan hakları hukuku perspektifinden baktığımızda, geri kabul ve dışsallaştırma politikaları, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini *yana kaydırma* çabası olarak görülmektedir (Kılınç, 2020). Bu çabalar kısa vadede ilgili devletin sorunlarını hafifletebilir gibi görünse de uzun vadede uluslararası koruma rejimini zayıflatmakta, *bir kişi dahi korunmasız kalmasın* diye inşa edilen hukuk mekanizmalarını aşındırmaktadır. Nitekim BM Mülteci Örgütü ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği gibi kurumlar, son dönemde zengin devletlerin sorumluluktan kaçma eğiliminden derin endişe duyduklarını defalarca dile getirmiştir (UNHCR, 2021). Bu hukuki değerlendirme,

konunun yalnızca bir boyutudur; diğer boyutu ise bu politikaların toplumlar ve göçmenler üzerindeki sosyolojik etkileridir.

Sosyolojik Açıdan Değerlendirme

Küresel göç politikalarının geri kabul ve nitelikli göç boyutlarını sosyolojik perspektifle incelediğimizde, karşımıza belirgin bazı temalar çıkmaktadır: Sınıflaşma, ırkçılık/yabancı düşmanlığı, beyin göçü ve sömürü, entegrasyon ve toplumsal algı. Yukarıda incelenen örnekler bu temaların her birini farklı biçimlerde yansıtmaktadır.

Göçmenlerin sınıfsal hiyerarşisi: Modern göç yönetimi, açıkça olmasa da fiilen bir sınıfsal ayrıştırma yaratmaktadır. Vasıflı, eğitilmiş, ekonomik açıdan faydalı görülen göçmenler “istenen” kabul edilip teşvik edilirken; vasıfsız, yoksul veya sığınmacı konumundaki göçmenler “yük” olarak görülüp engellenmektedir (Al Hashmi, 2025). Almanya’nın Kenya ile yaptığı anlaşma bu ayrımın net bir ifadesidir, nitelikli Kenyalılar davet edilirken, diğerleri için geri dönüş kolaylaştırılmaktadır. ABD’nin teknoloji uzmanlarına veya doktora mezunlarına sunduğu geniş imkanlar, ama güney sınırından gelen fakir köylülere karşı uyguladığı sertlik de aynı yaklaşımın sonucudur. Bu durum, aslında küresel bir göçmen kast sistemi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Üst katta yer alanlar, yüksek vasıflı göçmenler, ekspatlar, uluslararası öğrenciler vb. dir; alt katta ise belgesiz göçmenler, mülteciler ve geçici işçiler yer alır. Bu alt sınıfa mensup göçmenler, çoğu zaman ev sahibi toplumda en ağır işlerde çalışıp en az takdiri görürler, hatta hedef topluma kabul edilmek bir yana, “*tehdit*” veya “*yüke*” dönüştürülürler. Bu hiyerarşik algı, göç politikalarının tasarımı da etkilemektedir: Örneğin Kanada ve Avustralya, seçme sistemleriyle “iyi” göçmenleri alırken, “kötü” göçmenleri sınırda engellemek için yollarını ararlar. Avrupa’da bir yandan Mavi Kart programlarıyla bilişimci, mühendis çekilmeye çalışılırken, diğer yandan düzensiz göçü engellemek için tel duvarlar örülmesi de bundandır (EC, 2021).

Bu sınıfsal ayrışma, göçmen topluluklarının kendi içinde de farklı deneyimler yaşamasına yol açar. Örneğin bir Hintli yazılım mühendisi ile bir Hintli inşaat işçisinin Körfez Ülkeleri veya İngiltere’deki deneyimi tamamen farklı tabakalardadır. Biri saygı görüp yüksek maaş alırken, diğeri kötü koşullarda yaşar ve toplumun en alt basamağında kalır. Bu da diaspora içinde bile alt-kültürler yaratmakta, dayanışmayı zorlaştırmaktadır (MPI, 2021).

Irkçılık ve yabancı düşmanlığı: Göç politikalarının uygulanması ve söylemi çoğu zaman etnik veya ırksal stereotiplerle iç içe geçer. Geri kabul anlaşmaları genellikle göç veren ülkelerin daha fakir, çoğunlukla da etnik azınlıkların yoğun olduğu ülkeler olması itibarıyla, bu anlaşmalarla hedef alınan kitleler Küresel Güney’den (Hopyar, 2020). Bu da zengin ülkelerin “*beyaz olmayan*” nüfusları özellikle istemediği algısını yaratabilir. Avrupa’da mülteci krizinde görülen çifte standart buna örnektir: 2022’de Ukrayna’dan (çoğu beyaz ve Hristiyan) milyonlarca mülteci hızla kabul görürken, bundan birkaç yıl önce Suriye veya Afrika’dan gelenlere sınırların kapanması ciddi biçimde tartışılmaktaydı. Keza İngiliz hükümetinin Ruanda planı, *Afrikalı ve Orta Doğulu sığınmacıları Afrika’ya*

yollama fikrine dayanması nedeniyle, ırksal bir boyuta sahiptir. Nitekim planın eleştirmenleri, “*Eğer gelenler Avustralyalı olsaydı Ruanda’ya yollarlar mıydı?*” sorusunu sormaktadır. ABD’de Meksika sınırında Latin Amerikalı göçmenlere yönelik dil de onları *Latin kökenli oldukları için potansiyel suçlu gösteren* önyargılar içerir. Bu bağlamda, göç politikalarının sertleştiği toplumlarda genellikle aşırı sağ ve yabancı düşmanı siyasi söylemin de yükseldiği gözlemlenir (Bl, n.d.).

Körfez ülkelerinde ırkçılık daha farklı bir düzlemde ortaya çıkar: Burada göçmenlerin büyük kısmı Asyalı olduğundan, toplumda bu gruba yönelik sistematik bir küçümseme mevcuttur (örneğin yerel halk arasında Güney Asyalılar için aşağılayıcı tabirler kullanılması sıradandır). Ayrıca *ırksal işbölümü* dikkat çeker: Örneğin Filipinli kadınlar genelde çocuk bakıcılığı ve hizmetçi rolleriyle özdeşleşmiş, Hintliler inşaat veya küçük esnaf, Afrikalılar temizlik işçisi vb. kalıplar oluşmuştur. Bu tür kategorileştirme, ırk temelli bir kast sistemini andırmaktadır (Wikipedia, 2025).

Beyin göçü ve sömürü: Nitelikli göç politikalarının sosyolojik etkilerinden biri, kaynak ülkelerdeki “beyin göçü” olgusunun yoğunlaşmasıdır. Gelişmekte olan toplumlarda iyi eğitilmiş olmak genelde yurtdışına göç ihtimalini artıran bir faktör haline gelmiştir. Bu durum, söz konusu toplumların kendi iç gelişimine sekte vurabilir. Örneğin birçok Afrika ülkesinde doktorların büyük kısmı İngiltere, ABD, Kanada gibi yerlere göç ettiğinden, yerel sağlık sistemleri zayıflamaktadır. Bu durum hem ülkeler arası eşitsizliği artırır hem de göç eden bireyler açısından bir tür vicdani ikilem yaratabilir (ülkemi terk ediyorum, fakat orada ihtiyaç var gibi). Bununla birlikte, bazı sosyologlar beyin göçünün mutlak olumsuz olmadığını, dolaşıma ve geriye dönüşlere de yol açabileceğini belirtir (Saxenian, 2005). Örneğin Hint diasporasından bazı uzmanlar yıllar sonra ülkelerine dönüp yatırım yapmakta veya bilgi transferi sağlamaktadır. Çin’in ekonomik yükselişinde, yurtdışında eğitim görmüş Çinli öğrencilerin geri dönüşlerinin payı büyüktür. Dolayısıyla beyin göçü bazen “*beyin dolaşımı*” ve “*beyin kazanımı*” şeklinde de yeniden çerçevelenir. Kanada gibi ülkeler de diaspora bağlarını güçlü tutarak, göçmenlerin anavatanlarıyla bağlarını korumalarını teşvik etmektedir (örneğin Kanada’da Hintli topluluk hem Kanada’ya katkı sağlar hem Hindistan’la ticari kültürel köprüler kurar).

Sömürü boyutu incelendiğinde, küresel göç düzeninin ne yazık ki pek çok sömürü hikayesi barındırdığı görülmektedir. Bunların en bariz olanı, düşük vasıflı göçmen işçilerin sömürüsüdür. Körfez’deki inşaat ve hizmet sektörü işçileri, Güneydoğu Asya’daki fabrikalarda çalışan göçmen işçiler (örn. Malezya’da Bangladeşli işçiler) veya Avrupa’da tarım sektöründe çalışan belgesiz göçmenler (örn. İtalya’da Afrikalı tarım işçileri) ciddi sömürüye uğrayan kesimlerdir (MDP, 2023). Bu insanlar hem yasal statülerinin kırılganlığı hem de ekonomik zorunlulukları nedeniyle, düşük ücretlere, uzun saatlere ve kötü muameleye katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Sömürü sadece ekonomik değil, bazen cinsel ve psikolojik boyutlar da taşımaktadır (örneğin göçmen ev işçilerinin istismarı gibi). Bu sosyolojik olgu, göçmenlerin “*yapısal olarak kırılgan*” pozisyonundan beslenir; dil bilmemek, yasal korumasızlık, sosyal ağ eksikliği gibi nedenler onların sömürülmesini kolaylaştırır.

Entegrasyon ve toplumsal algı: Göç politikalarının başarısı, sadece giriş/çıkış kontrolüne değil, aynı zamanda kabul edilen göçmenlerin topluma entegrasyonunun sağlanmasına bağlıdır. Entegrasyon; dil öğrenimi, istihdamda fırsat eşitliği, eğitimde uyum, kültürel kabul ve toplumsal katılım gibi çok boyutlu bir süreçtir. Almanya örneğinde, 2015 sonrası gelen sığınmacıların entegrasyonu için yoğun çaba harcandığı, Almanca kursları, meslek eğitimleri ve yerel halkla kaynaştırma programlarına yatırım yapıldığı görülmüştür. Bunun meyveleri kısmen alınsa da entegrasyon kolay ve hızlı bir süreç değildir. Almanya'daki Türk diasporasının 60 yıl geçmesine rağmen hala toplumda tam olarak kabullenilmediğine dair tartışmalar sürmektedir; benzer şekilde Suriyeli yeni gelenlerin iş piyasasına girmesinde güçlükler yaşanmıştır. Entegrasyonun başarısız olduğu algısı, yerel halkta göçmenlere karşı olumsuz önyargıları besleyebilir. Örneğin göçmenlerin suç oranları veya refah sistemine yük olup olmadıkları konuları, algıda gerçek oranlarından fazla yer tutmakta ve siyasi tartışmalara malzeme olmaktadır (MPI, 2019). Toplumsal algı, göçmenlerin etnik kökenine, dinine, rengine göre değişebilmektedir. Çoğu Batı toplumunda Hristiyan olmayan (Müslüman, Hindu vb.) veya ten rengi farklı gruplar daha zor kabullenilmektedir. Bu da bir nevi *kültürel ırkçılık* olarak tezahür eder: Kişiler entegrasyon sorunlarını sanki göçmenlerin kültürel özelliğinden kaynaklanıyormuş gibi genellemeler yapabilmektedir (örn. "Müslümanlar uyum sağlamaz" gibi). Oysa entegrasyon iki taraflı bir süreçtir; ev sahibi toplumun da kapsayıcı olması gerekir. Kanada gibi ülkelerde entegrasyon politikalarının nispeten başarılı olması hem gelenlerin profiliyle hem de toplumun görece göçmen dostu oluşuyla ilgilidir. Avrupa'da ise yükselen milliyetçilik ve İslamofobi, entegrasyonu sekteye uğratan faktörler arasındadır (GoC, 2022).

Toplumsal algıyı yöneten bir diğer unsur da medya ve siyaset dilidir. Eğer hükümetler göçmenleri hep sorun, kriz, istilacı olarak sunarsa, kamuoyu da onları öyle görmeye başlar. Tam tersi, eğer katkı sunan, ekonomiyi güçlendiren insanlar olarak tasvir ederlerse olumlu algı artar. Örneğin Japonya gibi yaşlanan ülkelerde son dönemde medyada "*yabancı işçiler olmadan ekonomiyi sürdüremeyiz*" tarzı söylemler yer almaya başlamış, bu da gelen göçmenlere bakışı yavaş yavaş yumuşatmaktadır.

Son olarak, bahsedilen tüm sosyolojik dinamikler göz önüne alındığında, günümüzün geri kabul ve nitelikli göç politikaları, küresel eşitsizlikler zemininde şekillenen ve bu eşitsizlikleri kısmen yeniden üreten araçlar olarak değerlendirilebilir. Zengin Kuzey ülkeleri, fakir Küresel Güney'den istedikleri insan kaynağını alıp istemediklerini geri göndermeye çalışırken; Kürsel Güney ülkeleri de kendi kalkınmaları ile vatandaşlarının bireysel göç arzuları arasında bir ikilem yaşamaktadır. Bu durumun sürdürülebilir olup olmadığı, gelecekte hem insan hakları normlarının gelişimi hem de uluslararası işbirliği pratikleri tarafından belirlenecektir.

Sonuç

Almanya - Türkiye örneğinden hareketle uluslararası düzeyde incelediğimiz geri kabul anlaşmaları ve nitelikli iş gücü göçü politikaları, günümüz dünyasında göç alanında oluşan çarpıcı bir ikili paradigmayı gözler önüne sermektedir: Bir tarafta göçmenleri *istenen* ve *istenmeyen* olarak ayıran, istenmeyenleri uzak tutmak için sınır ötesi işbirlikleri ve sert önlemler geliştiren; diğer tarafta istenenleri çekmek için rekabet eden ve teşvik mekanizmaları oluşturan devlet pratikleri... Almanya-Türkiye ve Almanya-Kenya örnekleri, bu paradigmanın bir ülkenin politikasında nasıl iç içe geçebildiğini göstermektedir. Almanya, Türkiye ile yaptığı anlaşmada sığınmacıları geri göndermeye odaklanırken; Kenya ile imzaladığı anlaşmada nitelikli gençleri kazanmaya odaklanmaktadır. Benzer şekilde İngiltere'nin Ruanda planı, ABD'nin Meksika protokolleri, Avustralya'nın Pasifik adası stratejisi, istenmeyen göçü engellemek için ne kadar ileri gidilebileceğini ortaya koyarken; Körfez ülkelerinin işgücü modeli ve Kanada'nın nitelikli göç programı, istenilen göç profilinin nasıl yönetilebildiğini açıkça sergilemektedir.

Bu politikaların insan hakları hukukuyla imtihanı, çoğu zaman eleştiriye açık bir tablo çizmektedir. *Non-refoulement* ilkesinin zorlanması, toplu sınır dışı pratikleri, sığınmacıların korunma haklarının göz ardı edilmesi, göçmen işçilerin emeğinin sömürülmesi gibi hususlar, devletlerin egemenlik hakkı ile evrensel insan hakları normları arasındaki gergin ilişkiyi yeniden hatırlatmaktadır. Sosyolojik açıdan ise, göç olgusunun geldiği noktada küresel bir sınıf ayrımı, etnik ve kültürel önyargılar, beyin göçünün yarattığı açmazlar ve entegrasyon mücadeleleri olduğu tespit edilmektedir. Göçmenlere dair toplumsal algılar, siyasi söylemlerin ve ekonomik ihtiyaçların etkisiyle şekillenirken, her şart altında göçmenler de bulundukları toplumları dönüştürmeye devam etmektedir.

Hiçbir ülke göçten bağımsız değildir. Almanya ve Kanada gibi refah ülkeleri işgücü açığını kapamak için göçe muhtaçken, Kenya ve Bangladeş gibi ülkeler de işsizlik sorununu hafifletmek ve döviz geliri sağlamak için vatandaşlarının göçüne bel bağlamaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık, aslında daha adil ve işbirlikçi bir küresel göç yönetimi ihtiyacını güçlendirmektedir. Palyatif çözümler sunan geri kabul anlaşmaları veya tek taraflı dışlama yöntemleri, sorunu bir ülkeden diğerine taşıırken kalıcı çözüm sunamamaktadır. Nitelikli göçü teşvik etmek ise kaynak ülkelerin kalkınma planlarıyla uyumlu hale getirilmediğinde uzun vadede sürdürülebilir olmayabilir görünmektedir.

Akademik literatür ve uluslararası kuruluşlar, çözüm için hem sorumluk paylaşımının hem de yasal göç yollarının artırılması gereğine işaret etmektedir. Örneğin BM'nin Küresel Göç Mutabakatı, düzenli göçün sağlanması ve düzensiz göç baskısının azaltılması için öneriler sunmaktadır. Buna göre, ülkeler arası işbirliğiyle hem acil sığınmacı hareketlerine insan haklarına uygun müdahale etmek, hem de yoksulluk, savaş, iklim krizi gibi göçün itici faktörlerini azaltmak esastır. Ayrıca, vasıflı göç akımları için "*etik işe alım*" ilkeleri geliştirilerek, beyin göçünün kaynak ülkelere vereceği zararlar telafi edilebilir (örneğin sağlık personeli transferinde karşı ülkeye

destek programları yapmak gibi). Göçmen işçilerin haklarını korumak için de uluslararası standartlara uyum zorlanmalı, kafala gibi sistemlerin reformu sağlanmalıdır.

Sonuç itibarıyla, küresel örnekler üzerinden incelediğimiz politikalar, bir bakıma 21. yüzyılın göç yönetimi sınavını temsil etmektedir. Bu sınavda başarı, ancak insan onurunu ve haklarını merkeze alan, toplumların korkularını değil umutlarını besleyen yaklaşımlarla mümkün olacaktır. Göç olgusunu tamamen engellemek imkânsız olduğuna göre, onu adil ve düzenli kılmak için hem göçmenlerin hem de ev sahibi toplumların yararına entegre politikalar geliştirmek gerekmektedir. Ülkelerin deneyimleri, küresel ölçekte daha iyi uygulamalara evrildiğinde, belki de gelecekte göç tartışmaları bugünkünden daha az çatışmacı ve daha çözüm odaklı olacaktır.

Extended Summary

Aim

The aim of the article is to jointly analyze two interrelated dimensions of contemporary migration governance: The readmission agreements used to return irregular migrants, and the skilled migration policies aimed at attracting highly qualified workers. The research seeks to examine how states balance the dual imperative of deterring undesirable irregular migration while recruiting desired skilled migrants, and to investigate the legal and sociological outcomes that this strategy produces. By examining these parallel approaches together, the tension between security-focused border controls and ethical as well as humanitarian responsibilities is highlighted, offering a comprehensive perspective on how border security in migration governance can be reconciled with human rights and social justice.

Problem

Modern migration governance faces a fundamental dilemma: Countries are increasingly distinguishing between “undesirable” migrants (undocumented irregular migrants, asylum seekers) and “desirable” migrants (highly educated or skilled workers). On the one hand, governments resort to measures such as readmission agreements to swiftly return irregular migrants and refugees or redirect them to other countries. On the other hand, these same states implement programs designed to attract skilled labor from abroad to meet their economic and demographic needs.

This dual approach gives rise to legal and social problems. From a legal perspective, strict measures carry the risk of violating international legal principles such as the principle of non-refoulement and the prohibition of collective expulsion. From a sociological perspective, granting certain migrants privileges based on their skills or country of origin creates a pronounced class division among migrants and can reinforce racial and ethnic biases in host societies. Moreover, the “hunt” for qualified talent from developing countries exacerbates the problem of brain drain, depleting those countries’ human capital and deepening global inequalities.

Methodology

The study follows a comparative methodology that bridges the disciplines of law and sociology. First, a comprehensive literature review and legal analysis were conducted to establish a conceptual-ethical framework, and subsequently an empirical case study focusing on Germany was carried out. Germany's agreement with Turkey was examined as a readmission accord aimed at curbing irregular migration, whereas its agreement with Kenya was considered a migration partnership intended to bring in skilled labor from abroad. The analysis of these two cases demonstrates that a single country can simultaneously implement both restrictive measures and talent-attraction initiatives.

Broadening the analysis, the research also compared the migration policies of various countries including the United Kingdom, the United States, and Canada. This multi-country comparison provided a multifaceted perspective on how different states manage the combination of deterring irregular migration and attracting skilled immigrants. Such an approach made it possible to analyze the interplay between legal norms and sociological outcomes in different contexts, and to observe how the security-ethics balance is maintained in practice.

Findings

The findings indicate that contemporary migration strategies are shaped by a clear dual paradigm. States commonly categorize migrants as “undesirable” and “desirable,” formulating their policies accordingly. Germany's case exemplifies this pattern: The EU-supported agreement it concluded with Turkey centers on the readmission of irregularly arriving asylum seekers, whereas the agreement with Kenya aims to bring in young and skilled labor from abroad. Similarly, the United Kingdom's Rwanda plan and the United States' “Remain in Mexico” policy reflect the efforts of wealthy countries to keep unwanted asylum seekers outside their borders. In contrast, the Gulf countries' labor-based guest worker system and Canada's policy of accepting economic immigrants demonstrate the race to attract needed talent.

Legal and Sociological Implications

The dual strategy incurs costs in terms of legal principles and social cohesion. Many restrictive practices violate international refugee law and human rights norms (for example, the principle of non-refoulement). Additionally, labor exploitation and rights violations in some guest worker programs reveal the contradiction between state sovereignty and the universality of human rights.

Sociologically, current policies are creating a global class division among migrants: While highly educated migrants occupy an advantaged position, asylum seekers and low-skilled migrants are met with suspicion and excluded. This divide often overlaps with ethnic and racial prejudices. Meanwhile, international competition

for talent accelerates brain drain, adversely affecting the development of source countries and deepening global inequalities. These imbalances lead to integration challenges and debates over justice in host societies. Differential treatment of migrant groups produces tensions in public opinion, manifesting as xenophobia and conflicts over national identity. Overall, the findings indicate that states' security- and economic interest-driven migration policies frequently conflict with their commitments to human rights and social equality.

Conclusion

The article portrays contemporary migration governance as a double-edged strategy that tests ethical boundaries. The author emphasizes that current policies—ranging from readmission agreements to selective migration programs—represent a global governance trial of whether security objectives can be achieved without sacrificing human dignity and international legal obligations. No country is exempt from this dilemma; wealthy countries require migrant labor, whereas poorer countries rely on emigration. This mutual interdependence highlights the necessity for a fairer and more collaborative system of global migration governance.

Unilateral or temporary solutions – for example, “exporting” refugees to other countries via readmission deals or resorting to strict border controls – merely shift the burden elsewhere and do not offer a lasting solution. For a permanent solution, cooperative steps on an international scale are recommended instead of one-sided approaches. Such measures include addressing the root causes of irregular migration, reducing brain drain, and strengthening migrant worker rights. Ultimately, success in migration governance is possible only through policies that place human rights and human dignity at the forefront. Approaches based on fear and exclusion must give way to policies grounded in hope, inclusivity, and mutual benefit. Recognizing that migration cannot be completely halted, the article underscores that it must be managed in a fair and orderly manner to benefit both migrants and host societies.

Kaynakça

- Akal, A. B. (2022). Third Country Processing Regimes and the Violation of the Principle of Non-Refoulement: A Case Study of Australia's Pacific Solution. *Journal of International Migration and Integration*. <https://doi.org/10.1007/s12134-022-00948-z>
- Al Hashmi, R. (2025). Discrimination in Immigration Policy. *International Journal of Migration and Border Studies*, 11(1), 45–62. <https://doi.org/10.1177/14748851241301031>
- American Immigration Council (AMC). (2025, February 12). The “Migrant Protection Protocols”: An explanation of the Remain in Mexico policy. <https://www.americanimmigrationcouncil.org/research/migrant-protection-protocols>
- American Oversight (AO). (2022, Mart 21). Emails show Stephen Miller led efforts to expel migrants at border under Title 42. <https://americanoversight.org/emails-show-stephen-miller-led-efforts-to-expel-migrants-at-the-border-under-title-42>
- Amnesty International (AIInt). (2016, Ekim 17). Australia has turned Nauru into an open-air prison. <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2016/10/australia-has-turned-nauru-into-an-open-air-prison/>
- Anadolu Ajansı (AA). (2021, Aralık 2). ABD yasa dışı göçmenler için ‘Meksika’da kal’ uygulamasını yeniden uygulamaya başlayacak. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-yasa-disi-gocmenler-icin-meksikada-kal-uygulamasini-yeniden-uygulamaya-baslayacak/2437168>
- Anadolu Ajansı (AA). (2024, Eylül 11). Almanya Başbakanı Scholz, ülkesinin göçe olan ihtiyacını vurguladı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanya-basbakani-scholz-ulkesinin-goce-olan-ihtiyacini-vurguladi/3327313>
- Associated Press (AP). (2023, Ekim 11). German Cabinet approves legislation meant to ease deportations of rejected asylum-seekers. <https://apnews.com/article/ed036246d7d4c6b7816f430d495dacf9>
- Asylum Seeker Resource Centre (ASRC). (n.d.). #EvacuateNow. <https://asrc.org.au/campaigns/evacuatenow/>
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2016). 18 Mart 2016 tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi. https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf
- Brookings Institution (BI). (n.d.). Understanding Europe's turn on migration. <https://www.brookings.edu/articles/understanding-europes-turn-on-migration/>
- Canadian Council for Refugees (CCR). (2023, Haziran 16). Supreme Court decision on Safe Third Country Agreement misses the mark on refugee rights, but offers some hope. <https://ccrweb.ca/en/media/supreme-court-decision-stca-dec-2021National Magazine+4>
- Council on Foreign Relations (CFR). (2021). What is the Kafala System? <https://www.cfr.org/background/what-kafala-system>
- Ekonomim. (2024, Eylül 13). Almanya ile Kenya arasında göç anlaşması imzalandı. <https://www.ekonomim.com/dunya/almanya-kenya-ile-nitelikli-is-gucu-gocu-anlasmasi-haberi-766767>

Environics Institute (EI). (2024, Ekim). Canadian Public Opinion About Immigration and Refugees – Fall 2024. <https://www.environicsinstitute.org/projects/project-details/canadian-public-opinion-about-immigration-and-refugees---fall-2024>

Euronews Türkçe (ET). (2022, Aralık 17). ABD’de sığınmacıları geri göndermede kullanılan T42 düzenlemesine son veriliyor. <https://tr.euronews.com/2022/12/17/abdde-siginmacilari-geri-gondermede-kullanilan-t42-duzenlemesine-son-veriliyor>

European Commission (EC). (2021, Mayıs 17). EU Blue Card: New rules for highly skilled migrant workers. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_2522

European Commission (EC). (2024, Kasım 15). New EMN inform on migration diplomacy and global cooperation https://home-affairs.ec.europa.eu/news/new-emn-inform-migration-diplomacy-and-global-cooperation-2024-11-15_en

Farrell, P., Evershed, N., & Davidson, H. (2016, Ağustos 10). The Nauru files: Cache of 2,000 leaked reports reveal scale of abuse of children in Australian offshore detention. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/australia-news/2016/aug/10/the-nauru-files-2000-leaked-reports-reveal-scale-of-abuse-of-children-in-australian-offshore-detention>

Flores, R. (2021). Chapter 15: What Are the Social Consequences of Immigrant Scapegoating by Political Elites? In *The Trump Paradox: Migration, Trade, and Racial Politics in US-Mexico Integration* (pp. 214–226). University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520972513-019>

Giansanti, D. (2023). Choosing Alternative Career Pathways after Immigration. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(5), 1005. <https://doi.org/10.3390/ijerph20051005>

Government of Canada (GoC). (2022). Annual Report on the Operation of the Canadian Multiculturalism Act 2021–2022. <https://www.canada.ca/en/canadian-heritage/corporate/publications/plans-reports/annual-report-canadian-multiculturalism-act-2021-2022.html>

Government of Canada (GoC). (2024). Immigration, Refugees and Citizenship Canada. Departmental Plan 2024–2025. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/publications-manuals/departmental-plans/departmental-plan-2024-2025/departmental-plan-2024-2025-full.html>

Hernández, A. R., del Bosque, M., Boutaud, C., & Camacho, M. (2024, Aralık 8). Border drownings rose as migrants rushed to cross and Texas clamped down. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/nation/2024/12/08/border-drownings-immigration-texas-rio-grande/>

Hopyar, Z. (2020). *Avrupa’da Göç ve Mülteci Olgusu 2017-2019*. Karınca Yayınevi.

Human Rights First (HRF). (2019). Human Rights Fiasco: The Trump Administration’s Dangerous Asylum Returns Continue. <https://humanrightsfirst.org/wp-content/uploads/2021/06/HumanRightsFiascoDec19.pdf>

Human Rights Watch (HRW). (2002). By Invitation Only: Australian Asylum Policy. <https://www.refworld.org/docid/3e31416e0.html>

- Human Rights Watch (HRW). (2016, Mart 15). EU: Turkey Mass-Return Deal Threatens Rights. <https://www.hrw.org/news/2016/03/15/eu-turkey-mass-return-deal-threatens-rights>
- Human Rights Watch (HRW). (2021). Qatar: Reforms Fail to End Abuse of Migrant Workers. <https://www.hrw.org/news/2021/08/24/qatar-reforms-fail-end-abuse-migrant-workers>
- Human Rights Watch (HRW). (2021, Nisan 8). Q&A: US Title 42 Policy to Expel Migrants at the Border. <https://www.hrw.org/news/2021/04/08/qa-us-title-42-policy-expel-migrants-border>
- Human Rights Watch (HRW). (2023, Kasım 15). UK Supreme Court Finds UK-Rwanda Asylum Scheme Unlawful. <https://www.hrw.org/news/2023/11/15/uk-supreme-court-finds-uk-rwanda-asylum-scheme-unlawful>
- International Labour Organization (ILO). (2015). Internal labour migration in the Arab region. https://www.ilo.org/global/publications/WCMS_377805/lang--en/index.htm
- International Labour Organization (ILO). (2017). Labour inspection and migrant workers in Arab States: Guide for policy-makers and practitioners. https://www.ilo.org/beirut/publications/WCMS_597725/lang--en/index.htm
- International Labour Organization (ILO). (2020). Reforming the Kafala system: Qatar's progress in labor reform. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_754391/lang--en/index.htm
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV). (2016). 18 Mart 2016 tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi. https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf
- İltica Haber (İH). (2025, Nisan 23). Türkiye, "Güvenli Üçüncü Ülke" İlan Edildi. <https://www.ilticahaber.com/turkiye-guvenli-ulke/>
- Janning, J. (2016, Nisan 6). Zorlu bir sorun olarak mülteci krizi. Deutschland.de. <https://www.deutschland.de/tr/topic/politika/almanya-avrupa/zorlu-bir-sorun-olarak-multeci-krizi>
- Kaltner, L. (2024, Ekim 28). The "win-win" migration agreement between Germany and Kenya: Who truly benefits. Konrad-Adenauer-Stiftung. <https://www.kas.de/en/country-reports/detail/-/content/the-win-win-migration-agreement-between-germany-and-kenya-who-truly-benefits>
- Kılınç, Ü. (2020). Geri Kabul Anlaşması'nın Uygulanmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 2020(2), 1-32. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1127985>
- Konrad-Adenauer-Stiftung (KDS). (2024, Ekim 28). The "win-win" migration agreement between Germany and Kenya: Who truly benefits. <https://www.kas.de/en/country-reports/detail/-/content/the-win-win-migration-agreement-between-germany-and-kenya-who-truly-benefits>
- Library of Congress (LoC). (2022, Temmuz 11). United Kingdom: European Court of Human Rights Halts Relocation of Asylum Seekers Under UK-Rwanda Agreement. <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2022-07-11/united-kingdom-european-court-of-human-rights-halts-relocation-of-asylum-seekers-under-uk-rwanda-agreement/>

Migrant-Rights.org (MR). (Şubat 2021). Is the Gulf Migration System a Form of Modern Slavery? <https://www.migrant-rights.org/2021/02/is-the-gulf-migration-system-a-form-of-modern-slavery/>

Migrant-Rights.org (MR). (Mart 2021). Segregated Spaces: Migrant Workers and Urban Exclusion in the Gulf. <https://www.migrant-rights.org/2021/03/segregated-spaces-migrant-workers-and-urban-exclusion-in-the-gulf/>

Migrant-Rights.org (MR). (Şubat 2022). Race and Racism in Gulf Migration Systems. <https://www.migrant-rights.org/2022/02/race-and-racism-in-gulf-migration-systems/>

Migrant-Rights.org. (MR) (Mart 2022). Kafala reform and segmentation: What does the golden visa really change? <https://www.migrant-rights.org/2022/03/uaes-golden-visa-what-does-it-change-for-migrant-workers/>

Migrant-Rights.org (MR). (Mayıs 2022). Racialized hierarchies and structural inequality in GCC migration regimes. <https://www.migrant-rights.org/2022/05/racialized-hierarchies-and-structural-inequality-in-gcc-migration-regimes/>

Migrant-Rights.org (MR). (Ocak 2023). Segmentation of Migrant Labour in the Gulf: The Divide Between the Skilled and the Marginalised. <https://www.migrant-rights.org/2023/01/segmentation-of-migrant-labour-in-the-gulf/>

Migration Data Portal (MDP). (2023). Labour Migration. International Organization for Migration. <https://www.migrationdataportal.org/themes/labour-migration>

Migration Policy Institute (MPI). (2019). Integrating Refugees and Asylum Seekers into the German Economy and Society: Empirical Evidence and Policy Objectives. https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/TCM_2019_Germany-FINAL.pdf

Migration Policy Institute (MPI) (2021, Temmuz 15). India: Migration Country Profile. <https://www.migrationpolicy.org/article/india-migration-country-profile>

Migration Policy Institute (MPI) (2025, Haziran 24) Canada's Long-Standing Openness to Immigration Comes Under Pressure <https://www.migrationpolicy.org/article/canada-immigration-policy-inflection-point>

National Immigrant Justice Center (NIJC) & FWD.us. (Kasım 2021). Pushing Back Protection: How Offshoring and Externalization Imperil the Right to Asylum – Chapter 3: The Pacific Solution: Australia's Insular Approach to Asylum Seekers. https://immigrantjustice.org/sites/default/files/content-type/research-item/documents/2021-11/Offshoring%20Asylum%20Report_Chapter3.pdf

National Museum of Australia (NmoA). (n.d.). White Australia policy. <https://www.nma.gov.au/defining-moments/resources/white-australia-policy>

New American Economy (NAE). (2019). Undocumented immigrants and the U.S. economy. <https://www.newamericaneconomy.org/issues/undocumented-immigrants/>

OECD. (2020). Recruiting Immigrant Workers: Canada 2020. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264301711-en>

OECD. (2024). International Migration Outlook 2024. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/2024/11/international-migration-outlook-2024_c6f3e803.html

Palmer, D., Behsudi, A., & Hesson, T. (2019, Haziran 7). Mexico to send troops to its southeastern border as part of deal with US. Politico. <https://www.politico.com/story/2019/06/07/mexico-troops-southeastern-border-1514223>

Pew Research Center (PRC). (2024, Ekim 21). Most U.S. voters say immigrants – no matter their legal status – mostly take jobs citizens don't want. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/10/21/most-us-voters-say-immigrants-no-matter-their-legal-status-mostly-take-jobs-citizens-dont-want/>

Refugees International (RI). (2018, Mayıs 10). You Cannot Exist in This Place: Lack of Registration Denies Afghan Refugees Protection in Turkey. <https://www.refugeesinternational.org/reports-briefs/you-cannot-exist-in-this-place-lack-of-registration-denies-afghan-refugees-protection-in-turkey/>

Reitz, J. G. (2009). Canada: Immigration and Nation-Building in the Policy of Multiculturalism. In W. A. Cornelius, P. L. Martin, & J. F. Hollifield (Eds.), *Controlling Immigration: A Global Perspective* (2nd ed., pp. 97–133). Stanford University Press.

Ruwitch, J. (2021, Şubat 6). Biden Moves To End Trump-Era Asylum Agreements With Central American Countries. NPR. <https://www.npr.org/2021/02/06/964907437/biden-moves-to-end-trump-era-asylum-agreements-with-central-american-countries>

Savanta. (2022, Haziran 15). Polls show support for Rwanda immigration plans, despite public outrage. <https://savanta.com/us/knowledge-centre/view/polls-show-support-for-rwanda-immigration-plans-despite-public-outrage/>

Saxenian, A. (2005). From Brain Drain to Brain Circulation: Transnational Communities and Regional Upgrading in India and China. *Studies in Comparative International Development*, 40(2), 35–61. <https://doi.org/10.1007/BF02686293>

Sullivan, E. G. (2022, Kasım 15). Federal Court Ruling on Title 42 Restores the Rule of Law and Access to Asylum for Children, Adults, and Families. The Young Center. <https://www.theyoungcenter.org/stories/2022/11/15/federal-court-ruling-on-title-42-restores-the-rule-of-law-and-access-to-asylum-for-children-adults-and-families>

The Canadian Encyclopedia (TCE). (n.d.). Canadian Response to the “Boat People” Refugee Crisis. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/canadian-response-to-boat-people-refugee-crisis>

The Wall Street Journal (WSJ). (2024, Ocak 13). Canada Population Continued to Boom Last Year, With Fastest Growth in Decades. <https://www.wsj.com/articles/canada-population-continued-to-boom-last-year-with-fastest-growth-in-decades-65a3629a>

Think Global Health (TGH). (2023, Ağustos 9). Kenya's Health Worker Exodus: Brain Drain or Economic Opportunity? <https://www.thinkglobalhealth.org/article/kenyas-health-worker-exodus-brain-drain-or-economic-opportunity>

Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. (2016). Göç ve Uyum Raporu. https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2018/04/resources_goc_ve_uyum_raporu.pdf

UK Home Office (UKHO). (2022, Nisan 14). Memorandum of Understanding between the government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the government of the Republic of Rwanda for the provision of an asylum partnership arrangement. <https://www.gov.uk/government/publications/memorandum-of-understanding-mou-between-the-uk-and-rwanda>

UNHCR. (2016, Mart 23). Legal considerations on the return of asylum-seekers and refugees from Greece to Turkey as part of the EU-Turkey Cooperation in Tackling the Migration Crisis under the safe third country and first country of asylum concept. <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/unhcr/2016/en/109567>

UNHCR. (2021, Mayıs 19). UNHCR warns against “exporting” asylum, calls for responsibility sharing for refugees, not burden shifting. <https://www.unhcr.org/us/news/news-releases/unhcr-warns-against-exporting-asylum-calls-responsibility-sharing-refugees-not>

UNHCR. (2025, Ocak 16). UN ruling on Australia’s responsibility for people transferred to Nauru. <https://www.unhcr.org/asia/news/press-releases/un-ruling-australia-s-responsibility-people-transferred-nauru>

Verfassungsblog. (2022, Nisan 14). Why Offshore Processing of Asylum Applications is Actually Racist. <https://verfassungsblog.de/why-offshore-processing-of-asylum-applications-is-actually-racist/>

Vora, N., & Koch, N. (2015). Everyday Inclusions: Rethinking Ethnocracy, Kafala, and Belonging in the Arabian Peninsula. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 15(3), 540–552. <https://doi.org/10.1111/sena.12154>

Wikipedia contributors. (2025, Nisan 20). Treatment of South Asian labourers in the Gulf Cooperation Council region. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Treatment_of_South_Asian_labourers_in_the_Gulf_Cooperation_Council_region

Wikipedia contributors. (n.d.). Fachkräfteeinwanderungsgesetz. Wikipedia. Retrieved May 12, 2025, from <https://de.wikipedia.org/wiki/Fachkr%C3%A4fteeinwanderungsgesetz>

World Bank (WB). (2023). Brain Drain, Gain, and Circulation. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099654308272476002/pdf/IDU135d35fac1c09414e7118f1e1753fdbf66754.pdf>

*Research Article***A Debate on the Translation of Islam into Secular Morality-The Example of Islamic Religious Textbooks in Germany¹****Kemal İNAL²****Abstract**

This study is based on the debate by analysing the selected texts from textbooks used in German Islamic religious education. The theoretical debate and basis of this analysis is Habermas's approach to translation. In the case analysis as a methodological tool, the terms used to translate various Islamic concepts into secular morality were reconstructed. It became clear that the Islamic religious textbooks are conducive to democratization in a pedagogical-didactic way, insofar as they enable the learning subjects to engage in self-reflection, criticism, and interpretation through this translation process. However, some contradictions, tensions, and dilemmas of these textbooks also became evident. This shows that there are various problems in the integration of different religions as identities into a secular education system in Germany, which is a society of immigrants.

Keywords: Habermas, Islam, Translation, Morality, Textbook

1 Makale Geliş Tarihi:06.07.2025, Makale Kabul Tarihi: 26.10.2025

2 Assoc. Prof., Affiliated Researcher at Helmut Schmidt University in Hamburg, e-posta: inalkemal@gmail.com, ORCID: 0009-0003-2252-4913

Introduction

In a text from a German Islamic religious textbook, teachers and pupils discuss the Prophet Muhammad among themselves. The question is whether the Prophet Muhammad can still be a “role model” for people today after 1400 years. The Muslim student Milana asks: “Could the Prophet have known back then what problems I have today?” (Ucar, 2019: 21). The teacher says “no”, but still thinks that the Prophet can be a role model for people today. Milana describes her own problem and asks how Muhammad can be a role model for her. Milana says that she wants to go on a summer vacation with her friend. But at the same time, the volleyball team has an important tournament and if she doesn’t go, the team could lose. Milana says the Prophet doesn’t know how to play volleyball, nor does he have a summer vacation, so she asks how he can be her role model. Milana’s problem, which represents a modern consciousness because she asks questions and takes a critical approach, questions the functionality of a sacred figure from the past under modern conditions. So the question is how religion can be used under modern conditions.

According to Habermas, religious intuitions should be translated into secular reason, morality or language in order to use religion as a valuable semantic storehouse of possible truths, a powerful source of social solidarity, and an explanation of moral sentiments to reduce conflict, achieve reconciliation, and learn from each other in modern society (Habermas and Ratzinger, 2006; Welker, 2010; Habermas, 2005; Areshidze, 2017; Finlayson, 2018). Roughly speaking, Habermas considered the translation of religious intuitions into secular reason necessary and useful for strengthening democracy (Habermas, 2005). Based on Habermas’ approach, this paper analyzes how this translation is carried out through some exemplary texts in German Islamic religious textbooks. After a literature review, Habermas’ theory of translation is presented. After explaining the methodology of the study, an analysis is made using sample texts from the textbooks, and finally some general conclusions are drawn.

The State of Research on Islamic Religious Education

In Europe and the USA, Islamic religious education (IRE) was the subject of intense debate following the armed attacks by radical Islamists in the West in the early 2000s (Berglund, 2013, p.3). These debates (about state support, inclusion in curricula, content, type of teaching, etc.) led to various pedagogical and didactic works in Western schools, such as curricula and textbooks. In the same period, critical analytical studies have also been conducted in non-Western countries on how Islam is taught in schools, especially through textbooks (e.g. Ghazi et al., 2011; Waghid, 2011; Abdella and Starrett, 2006). Several studies on university didactics in the European context (e.g. Aslan 2011; Aslan and Rausch 2013; El Bouayadi-van de Wetering Miedema, 2012; Wiedenroth-Gabler, 2019) have addressed various problems, focusing on the way Islam is presented in education and textbooks, on its relationship to democracy and modernization, and on its connection to secularism: how can Islam be taught in a more tolerant and peaceful way at school, what role can IRE play in reducing prejudice, what

possibilities are there for coexistence? Various normative methods have been proposed to solve such problems. Velden (2011), for example, proposed pedagogical, hermeneutical and didactic standards for dialogical teaching, which are necessary to uncover the different understandings of truth in the holy books that underlie Christian and Islamic religious education in Germany and to promote rapprochement between the two religions. Englert et al. (2019), who questioned what should be taught in Muslim and Jewish religious education, argued that there is an urgent need for religious education to teach a diversity of knowledge, rules and skills as well as to treat and support students as individuals. Saada and Haneen (2021) argued that an uncritical paradigm and pious discourse dominate religious education in Islamic and non-Islamic countries and proposed an alternative paradigm of critical Islamic religious education and a rationale for its relevance to life in modern/democratic, multi-faith societies.

Islam has been problematized in the context of religious education in Europe in recent years, mostly on a descriptive level. For example, 14 European countries have examined how Islam is addressed and taught in schools against the backdrop of labor migration and the ongoing refugee crisis (Franken and Gent, 2021), how Muslims are portrayed and described in Swedish religious education textbooks (Berglund, 2013, p. 167), it has been shown that the image of Islam conveyed by Islamic religious education teachers in Austria has some shortcomings when it comes to certain topics (rule of law, religious fanaticism, religiously motivated violence, gender roles) (Khorchide, 2009). Although the aforementioned studies have described the various problems well, they have lacked an analytical approach and a didactic methodology on how Islamic values can be transferred to the secular/democratic structure of Europe. This is all too understandable because many questions about IRE in Germany are still unanswered as IRE is a young academic field and subject that is still in the process of self-discovery and positioning itself as a very new pedagogical practice in this country (Twardella, 2012; Ucar & Danja, 2010; Yaşar, 2013; Sarıkaya, 2011; Sarıkaya, Ermert, & Ögertunç, 2019). There is an intense academic discussion to give direction to this nascent field, to enrich the didactic discourse and to further develop both the theoretical and practical aspects of IRE; also, the concrete teaching of IRE is being explored from a variety of perspectives. For example, the main problems of IRE in terms of theory, empiricism and practice (Sarıkaya & Aygün, 2016), theological and didactic issues related to various topics chosen for teaching (creationism, evolution, Sharia, theology, media, images, evil, life after death, etc. Ulfat & Ghandour, 2020) as well as teaching texts and curricula (Mohr, 2006), the legal situation (Dietrich, 2006), the compatibility of Islam with democratic principles (Nagel, 2005), discrimination and recognition (Willems, 2020), possibilities and opportunities for cooperation in the context of Islamic peacebuilding and interreligious education (Schröder, 2020; Altmeyer et al, 2020). As Ulfat (2021) emphasizes, fundamental aspects of religious didactics were analyzed in the course of this development. According to Ulfat, IRE in Germany is based on students' self-development in the sense of developing their own, reasoned and responsible perspective on their worldview and questions of faith. The acquisition of ambiguity tolerance in IRE is fundamental to the development of one's own position. Such subject-oriented religious

education is reflected in the basic didactic principles. In this respect, there are parallels to Protestant religious education. Rothgangel (2011, p.300), for example, argues that one of the educational standards of religious education from a Protestant perspective in Germany is that pupils acquire a “self-image”. Students who develop a self-image can perceive their strengths and weaknesses in their own life situation and reflect on their own life path.

In all these studies, three objectives for religious education in general and IRE in particular emerge: the teaching of faith, the acquisition of good morals and the education of modern (critical and rational) people. How these three goals can be brought together and what perspectives on secular life can emerge from religion and in what way is the most important question awaiting an answer. Textbooks are crucial materials in this respect. “As the most visible aspects of a curriculum, textbooks are often considered the main script that shapes the teaching and learning processes” (UNESCO, 2017, p.7). Textbooks have the potential to educate, develop and promote, but the educational potential of textbooks requires the accurate reproduction of cultural values and the acquisition of intercultural awareness (Kodliuk et al. 2021, p.3). On the other hand, textbooks are effective in raising awareness of others’ beliefs and developing understanding and respect for diversity of beliefs. “Textbooks can help to combat prejudice, present pluralism as an asset, and encourage mutual understandings based on respect for the right to express one’s beliefs. They contribute to promoting tolerance, critical thinking in the face of divisive stereotyping and discrimination, and the independence of individual choice” (UNESCO, 2017, p.9).

Textbooks are linked to the curriculum, but have a much greater influence on religious education than the curriculum. Textbooks are the “calling cards” of religious education, with which pupils, parents and schools make the scope and concerns of religious education visible (Jäggle, 2011, p.292). A good textbook is therefore of crucial importance for religious education. A good textbook for religious education is not only a solid teaching tool, but can also have the potential to change students’ worldview in the area of religion (Buchanan, 2008, p.755). Religious education textbooks also help students organize religious data and critique religious knowledge (Engebretson, 2000). With the help of textbooks, students learn about the motivations behind other people’s actions and the principles that guide their lives (Shaposhnikova et al., 2021, p.816). Textbooks thus specify curricula, bring them to life and situate them in the experiences of everyday life. How textbooks do this, however, is a question of pedagogy and didactics. When it comes to religion, the question of how to translate a spiritual realm into everyday life, i.e. into secular language and morality, becomes even more important. This is an important question of education and concerns both the content and the methodology of religious education. The present study aims to add a new dimension to the didactics of religion by analyzing how the mechanism of translation (in terms of Habermas’ theory) is used in IRE- a hitherto unexplored issue.

Habermas' Theory of the Translation of the Religious

In his post-secular theory of religion, Habermas explains how religion can be used as “an important source of spiritual explanations” and “an articulation of moral sentiments and solidary intuitions” (Habermas, 2009, pp.76-77) for modern life and secularism. Although he takes a critical stance towards religion, he advocates a dialogical position that is open to learning from, contributing to and cooperating with religion (Habermas, 2005, pp.254-255). According to the philosopher, if religious freedom is guaranteed, it prevents the political danger posed by differing views on the one hand and, on the other, provides an institutional framework for religious communities seeking a place in the modern system to solve their own problems (Habermas and Ratzinger, 2006; Habermas, 2005, p.306; Areshidze, 2017). Habermas thus proposes entering into a dialog with religion and listening to it so that religious insights into the normative content of the communicative structure of socio-cultural ways of life can be absorbed and translated into secular language (Welker, 2010, p.469). To this end, it is necessary to think post-metaphysically. Post-metaphysical thinking, which remains agnostic towards religion, aims at mutual agreement and engaged learning between faith and reason; it therefore rejects a narrow understanding of scientific reason and the exclusion of religious doctrines from the genealogy of reason, but insists on the difference between certainties of faith and claims to validity that can be publicly criticized. Post-metaphysical thinking thus avoids the rationalist assumption of being able to decide for oneself which aspects of religious doctrines are rational and which are irrational, since the content that reason appropriates through translation should not be lost to faith (Habermas, 2005; Areshidze, 2017).

However, there are conditions under which this translation should take place: First, matters of faith must not come into conflict with the autonomous progress of secular knowledge (Habermas, 2005, p.143). Secondly, in order to avoid this contradiction, religious citizens should and can learn new modern epistemic approaches in the face of the cognitive challenges of modernity. To this end, secular citizens should also cooperate with believers and contribute to the “self-reflexive overcoming of a secularistically hardened and exclusive self-understanding of modernity” (ibid., p.145). In a sense, Habermas invites both sides to a common territory, namely the democratic public sphere, to reconcile on the basis of reason so that they can meet and agree in the epistemic world of knowledge of modernity. In order to meet and reconcile on this common territory, religious citizens must be able to overcome their cognitive incompatibilities, but secular citizens must also be able to communicate with believers by recognizing that secular consciousness is not enough to understand believers. Understanding is not enough, they must also participate in these translation efforts. Habermas says that a liberal political culture should also expect its secular citizens to participate in efforts to translate relevant contributions from religious language into a publicly accessible language (ibid., p.322). Thirdly, according to Habermas, under the conditions of the secularization of society and worldview pluralism, religion must give up its claim to comprehensively shape life. In order to ensure the political integration of its citizens, the liberal state should not be content with the cognitive conformity of the religious value system with the mandatory laws of secular society, but should

also take measures to ensure the adaptation of religious communitarization to secular socialization (ibid., pp.319-320). Fourthly, the liberal state should not make the necessary institutional separation between religion and politics an unreasonable mental and psychological burden for its religious citizens, but religious citizens should accept this “institutional translation proviso” without having to divide their identity into public and private as soon as they participate in public discourse. “They should therefore be allowed to express and justify their convictions in religious language even if they cannot find secular translations for them” (ibid., pp.135-136). Fifth, believers “must have learned to place their own beliefs in a reflexively insightful relationship to the fact of religious and ideological pluralism, and they must have reconciled the knowledge privilege of the socially institutionalized sciences as well as the primacy of the secular state and universalist social morality with their faith” (Habermas, 2005, p.10) Habermas speaks here of the importance of cognitive approaches that can be acquired as a result of collective learning, a process that involves the modernization of religious consciousness through an epistemic transformation in response to the challenges of religious pluralism, modern science, positive law and profane morality (Stoeckl, 2017, p.36). Habermas argues that the modernization of religious consciousness, i.e. the development of the self-reflexive “epistemic attitude” (Habermas, 2005, p.143) of the religious subject, involves three steps: First, the religious must leave their own universe of discourse and encounter other religions and worldviews. Second, the secular must become independent of sacred knowledge and the institutionalized monopoly of modern scientific experts. Thirdly, secular reasons (reason) must take precedence in the political sphere (Stoeckl, 2017, p.36). In return, however, believers can express themselves in their own language, provided they have the quality of translation, i.e. the ability to translate their views into secular language. On the other hand, without a successful translation, there is no possibility for the content of religious voices to be included in the agenda and deliberations of political bodies and to be heard in the political process (Habermas, 2005, pp.137-138). This possibility must be created because religious traditions have “a special power of articulation” (ibid., p.137) to articulate moral judgments, especially in regard to vulnerable forms of human coexistence, and this potential makes religious discourse in political debate a serious vehicle for possible truth content, which can then be translated from the vocabulary of a particular religious community into a generally accessible language (ibid., p.137). In short, for Habermas, the condition of translation involves the transferability of religious values into secular language, reason and morality in modern forms.

Methodological Approach

To identify the population, I first determined the German federal states in which IRE is taught in primary, lower secondary, intermediate and grammar schools (a total of 31 books in eight federal states). After a preliminary investigation, I found that many of the texts in all of these textbooks contained elements of Habermas’ translation. From these texts, I selected 10 texts from 7 books that had the most suitable characteristics for analysis, i.e. they were historical or contemporary, seemed to be typical of Islam, contained pedagogical lessons, and conveyed certain messages. I subjected the selected texts as a unit of case to content analysis in order to understand the

translation of the content from one concept to another. Although there is no universally accepted method for analyzing textbooks (Pingel, 1999), content analysis is used as a popular form of text analysis in religious studies to identify and explain the characteristics of the messages embedded in the texts (Badzinski, Woods, & Nelson, 2021). Although content analysis involves systematic procedures such as categorizing and coding texts, I did not create specific categories and codes in my study due to the specifics of the problem (translation). Instead, I identified the concepts or terms in the content of each text that represent the source and target of translation. When selecting the texts in the books, I made sure that they were didactic-pedagogical materials with a simple structure and message. For the content analysis, I first summarized the content of the texts and then determined what the translation was about. I then interpreted each text in terms of Habermas' translation theory. The interpretation shows between which groups of terms the translation took place. Using an exemplary text, I have also explained- in the following section- a case in which the translation failed.

Empirical Findings and Analysis

The issues in the ten texts I have analyzed in this paper, including the text on Milana, provide a picture of how transfer, which is about the relationship and transitivity between religion (values) and morality (norms), can take place in the context of "translation". Let us now look at how translation takes place using case studies from textbooks.

The text "The Straight Path" is about choosing the right path in life. The book in which this text is found (Coşkun, Kurtbecer, Kesici, & Dağaslanı, 2018, p.77) was written for third-grade students. Three children stand at a crossroads and walk in three different directions: Which way should they choose? There are no signs, information or addresses indicating the paths. But it does say that there is a signpost that shows the right way to choose the general path of life: "The Koran tells us how to become good people and how to live peacefully with one another". In a moral sense, the Koran shows the "right path" (ibid., p.77). Thus, the three paths do not point to pluralism, the celebration of diversity and the existence of different alternatives, but rather to what choice *should be* made in the process of choosing the right path. A verse from the Koran makes this clear: "You lead to the straight path with this Koran" (ibid., p.77). Thus, the only way to be a good person in society and to live in peace is to live according to the Koran. In fact, the Koran is more of a "moral guide" than a code of law (Aslan, 2013, p.52). In this text, Islam is translated into secular life as morality. The transition from Islam as a particular value (faith) to the normative moral sphere (the right way) becomes constitutive of the entire sphere of discourse (general life).

In the text of a book (Shakir, 2019, pp.36-37) for 6th grade students, they are asked to imagine that an angel visits them in human form and are asked how they would react in this case. As it is of course known that angels and djinn trigger fear and anxiety in people, the pupils are asked why there are so many "scary stories" about

djinn in circulation. By asking students to formulate their arguments (“collect your arguments”) and discuss them in class (“discuss”), students are not expected to simply dismiss the topic as an article of faith, but to generate knowledge, develop new approaches and unleash their creativity, creating the opportunity for students to develop their own autonomous, creative and interpretive subjectivity. This also fulfills Habermas’ claim that religious citizens develop an “epistemic attitude” (Habermas, 2005, p.143) towards modernity. According to Habermas, cultural traditions become reflexive to the extent that they lose their unquestioned validity and open themselves up to criticism.

The text “Abdulkadir and the Robbers” in a book for third grade students (Coşkun, Kurtbecer, Kesici, & Dağaslanı, 2018, pp.80-81) tells the story of Abdulkadir Geylani, who lived in Iran. Abdulkadir told his mother that he wanted to study in Baghdad. His mother gave him permission on one condition: He must never lie. His mother has sewn a bag of gold into Abdulkadir’s shirt. Abdulkadir sets off for Baghdad with a caravan, but is stopped by bandits on the way. A bandit comes to Abdulkadir and asks him if he has anything valuable with him, and he says he has 40 gold coins. However, the bandits were impressed by Abdulkadir’s truthfulness, were ashamed, repented and returned the gold. Following the text, a verse from the Koran states that a Muslim must keep his word because he is accountable to Allah. In this historical parable, telling the truth (keeping one’s Word) is explained in terms of the responsibility that arises from a promise to Allah and not in terms of a moral judgment. The act of telling the truth is defined by the promise made to Allah. In secular morality, “obedience to God” is translated as “telling the truth”. The ethical principle in Habermas’s normative field is trustworthiness: to be trustworthy is to tell the truth on a universal basis. But of course, this text also has a didactic character: students are taught the virtue of truthfulness and faithfulness to words and the need to repent when doing something bad. For a Muslim child living in a secular society like Germany, it is good to feel responsible to God and to keep his promises in order to benefit positively from the semantic store of meaning of religion. However, human self-interest can prevent us from always telling the truth. In one of the explanations below the text, the question is posed as to what lesson can be drawn from history (“Find the lesson of history”; *ibid.*, p.81). The “drawing of lessons” can be a didactic act that enables the subjectivation of the students. By drawing a lesson instead of taking a lesson, the subject determines the boundaries of the lesson itself.

In the text “ Give right - Take right “ (Kaddor, Müller, & Behr, 2020, p.130), a text for fifth and sixth graders, the reasons and perspectives of a grandfather who is in a difficult situation due to his old age and health and is taken in by his daughter are described. The grandfather, who has undergone brain surgery, needs to be brought home for care and his daughter takes on this task. The grandchildren are very happy about the arrival of their grandfather, as they used to play with him all the time. But their mother warns her children: Grandpa can barely speak and can’t use his right hand. That’s why he needs help, not a game. One of the grandchildren gives up his room for his grandfather. A special hospital bed is bought so that grandfather can sleep comfortably. The message

of the text is to treat (grand)parents well on the basis of tolerance and responsibility. Therefore, the rules and difficulties of living together are explained here. This is also emphasized in the explanations when the students are asked to formulate rules that “facilitate living together” (ibid., p.131) and to read the relevant Qur’anic verses, which state that the Koran provides information on how to behave in such a situation. According to this verse, it is not only enough to serve Allah, but also to treat one’s (grand)parents well. Therefore, “servanthood” towards Allah is translated in secular language as “responsibility” (respect, care, attention, maintenance, etc.) towards one’s parents. While servanthood is a divine duty, responsibility is a moral duty and a “right” in daily life.

In the text “I believe that I will meet Allah on Judgement Day” in a book for primary school pupils (Khorchide, Yilmaz, & Döbber, 2015, p.44), Bilal asks Sarah: “How do you actually imagine paradise?” Sarah replies: “When I meet Allah on Judgement Day, I want to be able to put a lot of good things in my scales” (ibid., p.44). The explanatory text reads: “We prepare for the meeting with Allah just as we prepare for a test or a class test. Those who study hard and well will be rewarded with a good grade. And it will be similar with Allah. If we do a lot of good and believe firmly in Allah, we will be rewarded with paradise.” (ibid., p.44) Educational achievements in school life are therefore linked to and implemented in preparation for the encounter with God in the hereafter. It is said that “the good deeds” done in this world will be rewarded both in this world (successful performance in school lessons) and in the next world (by God in paradise, i.e. with something good). The “things” (deeds) are human actions or behaviors. It is explained here that people’s good deeds and bad deeds will be weighed on the scales on Judgment Day, and if the good deeds predominate, they will go to heaven, and if the bad deeds predominate, they will go to hell. Paradise is therefore the greatest reward. It is emphasized that God is the “most just judge” who pronounces the reward. The subordinate questions ask what good and bad things are, and the class is asked to discuss why there is a day of judgment after death. There is thus a transfer from religion to secular moral (good) action. “The good” as a universally codified ethical value is raised to the level of a moral norm through justice. So if the (divine) “heaven” in secular life is translated as “reward” and “good” as “goodness” (just actions) and it is said that this is the main object of judgment and the final moment, the normative judgment of secular/worldly life is in a certain way reduced to the divine.

The theme of the text titled “The Reward” in a book (Coşkun, Kurtbecer, Kesici, & Dağaslanı, 2018, pp.26-27) written for third grade students is charity in the context of planting trees. One day in Baghdad, the Caliph Harun Rashid disguised himself as a commoner and went out into the streets to observe how people lived. He asked an old man he met what he was doing. The old man says he is planting a tree. The caliph is astonished because he thinks that the old man cannot taste the fruit of the tree he has planted and tells him so. The old man says that his father planted the trees whose fruit he is eating today. Satisfied with this answer, Rashid gives the old man a bag of gold. The old man thanks Allah and says: “A tree bears its fruit in 10 or 20 years. But I was able to reap the fruits of my tree immediately” (ibid., p.27). Here we are told that planting a tree, which is coded as

charity, is rewarded by Allah, for “Allah rewards every good deed” (ibid., p.27). But how? As follows: “If a Muslim plants a tree and people eat from that tree, then the Muslim gets the reward as sadaqah from Allah” (ibid., p.27). Sadaqah translates as: performing a righteous deed in everyday life. Sadaqah or zakat is one of the five pillars of Islam. The condition of sadaqah is usually fulfilled by giving money to the poor in order to gain Allah’s favor. In this text, a Muslim receives a reward from Allah in the form of sadaqah because someone else eats the fruit of the tree he planted. Sadaqah is thus a reward that can be given and received in various forms in daily life, from money to fruits; it is a reward for good, right and beautiful things in daily life. Doing good, right and beautiful deeds in today’s life is the translation of the religious understanding of charity.

In a book at primary school level (Khorchide, 2012, p.31), the text “Allah helps people through us” shows that some people help those in need. In the first picture, Bilal helps a visually impaired man to cross the road at a crosswalk. In the second picture, Sarah feeds the ducks in the lake by throwing them food. In the third picture, Sarah’s father is giving bread to a poor person. Underneath the pictures is written: “Allah wants us to help others” (ibid., p.31). In the captions, readers are asked to close their eyes and think about the pictures and which picture/situation makes them feel good. In a further explanation, we are asked whether we have ever helped others and how we feel about it. The last explanation is: “Think about how Allah gives us humans love and mercy. Create a poster about this in class” (ibid., p.31). Here, “divine mercy” is translated as “earthly love”. This religiously influenced love can also manifest itself in solidarity in secular life. Even if this translation reveals a form of help in the non- religious sphere, this help as an act of an autonomous individual comes up against various limits. Of course, the Koran, which contains the words of God, determines the limits, but how it is limited in secular life is also open to interpretation, and the people appointed by God as caliphs (Coşkun, Kurtbecer, Kesici, & Dağaslanı, 2018, p.37) exercise this right to interpretation.

In the text “The Koran-the Manual for Our Lives” in a book for 3rd grade elementary school students (Coşkun, Kurtbecer, Kesici, & Dağaslanı, 2018, p.86), a father buys a toy helicopter for his children, but after the children assemble the parts of the helicopter, the helicopter does not start and they ask their father for help. The father learns how to assemble the helicopter from the instruction manual and starts the helicopter. This situation is explained in the text as follows: “You couldn’t see that without the instructions.” (ibid., p.86). The father says: “A manual sometimes shows us step by step how to move forward so that everything works well. We also have a guide for our lives, a signpost, don’t we?” (ibid., p.86). In the explanatory section, students are asked to talk about this fictional story and think about what would happen if they did not have a “guide” in their lives. This text emphasizes the importance of guidance and direction (“signpost”) through a technical toy. The message is that if you want to do something, you have to follow the instructions. While it says that in life one should follow the rules of God who has imposed duties on people, “God’s signpost” is translated into secular life as “follow the signpost”. Indeed, in the explanatory section (ibid., p.86), students are asked to think about what would happen

if there was no guide in their lives, and the idea is that there is a power (Allah) behind everything that guides our actions. The Koran also has the characteristic mentioned in the title of the text: “The manual for our lives”. Just as the introduction of a helicopter manual makes life technically easier for people, accepting Allah’s guidance in their lives will make their lives easier and more meaningful.

However, there are also examples where translation fails, or more precisely, where it is not possible. For example, in the text “The Test” in a book for 6th grade students (Shakir, 2019, pp.34-35), God wants to test the God-consciousness of his servants based on their faith in him, so he sends an angel disguised as a man to three needy men (a leper, a bald man and a blind man) and measures with his angel the results of his help to the three men, namely charity and gratitude. As a result of the divine help, the leper is healed, the bald man gets hair and the blind man begins to see. And all three are given a herd of animals. He sends his angel to each of them, the leper, the bald man and the blind man, to measure the moral result of this wealth. The first two do not help the angel, but the third does. The first two are then made bald and leprous again, but the blind man passes the test and lives happily ever after. Here, the test of gratitude is about the appreciation of what Allah has given. The test is the test of the servant. This test begins with the Prophet Abraham. How Prophet Abraham passed the test in the face of God who tested him is described with his willingness to sacrifice his son for God if necessary (Erkan, Lubig-Fohsel, Solgun-Kaps, & Ucar, 2018, p.88). However, it is unclear how gratitude to God as a test can be translated into everyday life. How can gratitude to God as the fulfillment of a divine debt in the form of a moral duty be transferred to interpersonal relationships? In such religious history texts, it seems quite difficult for students to get a lesson in formulating and solving contemporary problems and to transfer knowledge, values and experiences from the religious sphere into secular language.

Despite these and similar negative examples, the textbook authors in all books strive as ethnopedagogical translators to translate Islam into the Western context on a normative level, namely into an ethics of contemporary correct behavior, framed in a secular language and argumentation, as proposed by Habermas. It can be said that this endeavor reinforces a kind of cultural translation achieved through positive examples, conclusions and formulas.

Discussion and Conclusion

Carl Schmitt claimed that all important concepts of modern state theory are “secularized theological concepts”, and as an example he gave that “the omnipotent God” was secularized as “omnipotent lawgiver” (Schmitt, 1934, p.49). The act of secularizing theological concepts is a typical act of translation and involves what Habermas envisages, namely the translation of religious intuitions into secular reason (Habermas, 2005). This is necessary because, according to Adorno, no theological content that is not translated can survive. Every content must undergo the test of being transferred into the secular, profane sphere (Gordon, 2013, p.173). This test involves

the transformation of consciousness that is necessary for modernization in general, and this is exactly what has happened in the West. Since the Reformation, traditions and worldviews such as Christianity have been transformed into rational comprehensive doctrines under the reflexive pressure of modern living conditions (Habermas, 1998). According to Habermas, the distinctive feature of Western culture is the transformation of religious consciousness, which has enabled the religious members of this culture to come to terms with the normative claims of the secular state and to deal with their own truth claims in a “self-reflexive manner” (Habermas, 2005, p.143). To the extent that cultural traditions, including religion, become increasingly reflexive, they lose their self-evident truth claims and open themselves up to criticism. Thus, individuals are increasingly equipped with an abstract self-identity, make autonomous decisions and pursue individualized life projects. For religious citizens, according to Habermas, this requires the epistemic ability to view their own religious convictions reflexively from the outside and to relate them to secular views. In other words, religious citizens and communities must engage in hermeneutic self-reflection in order to develop an epistemic attitude towards the claims of other religions and worldviews, towards secular knowledge, especially scientific expertise, and towards the primacy of secular justifications in the political sphere (Walhof, 2013, p.228). The normative expectations of democratic citizenship thus require a learning process in which religious and secular citizens engage together, so that religious citizens develop a self-reflexive attitude towards modernity, while secular citizens recognize that religions have a cognitive substance (Lafont, 2009, p.132). This learning process requires critical reflection on the assumptions underlying beliefs, discourse to justify what we believe, and action based on the agreed new knowledge (Fleming, 2012, p.120). This most often occurs through the mechanism of translation. In all the texts of the Islamic religious textbooks I studied, including that of Milana, the religious subjects are active agents in the process of translation and attempt to develop a self-reflexive stance.

Islam in Europe faces the challenge of being open to self-reflection and critique while trying to find its own position in the world (Aslan, 2011, p.27). The actions of various Muslim subjects in the texts I have examined, either in historical narratives or in solving the problems they face in everyday secular life, involve epistemic self-transformation in the cognitive sense necessary for the religion’s adaptation to modernization. The translation of Islamic concepts into the secular moral sphere in German textbooks for IRE develops into an ethical context in which different messages are conveyed to students in a didactic or pedagogical language. By translating from the religious to the secular moral sphere, IRE students build a reflexive bridge between divine power and democratic consciousness as they learn to question, criticize and comment simultaneously while reflecting on themselves. The example of Milana is significant and instructive in this regard.

However, there is a methodological problem here in the ontological context: religion and morality are often intertwined; all religious systems are based on moral principles that form the basis of law everywhere and regulate social behavior. In this respect, the notion that religion serves as a source of morality in some contexts and that religious education functions as a means of transmitting moral values is the subject of considerable

debate (Rausch, 2013a, p.24). Islam as a religion regulates the ethical foundations of 'human coexistence' in society (Aslan, 2013, p.52), and since the Koran is the 'moral guide', Muslims should follow this ethical guide in their lives (Aslan, 2013, p.52, 58-59). Islam offers a form of morality and proposes solutions to every problem. In other words, Islamic beliefs and ethical rules (morality) are intertwined. In this sense, Islam's characteristic of not having to separate religion and morality may make the act of translation superfluous, because Islam embraces morality, but it is not possible for fixed religious concepts and values, i.e. dogmas, to incorporate the ever-changing reality of modern life and offer solutions to every problem without referring to the secular sphere, which is different from itself, wide and flexible, i.e. without the need for an act of translation. This requires a certain cognitive and democratic flexibility. We have seen this flexibility in the questions posed in the texts, in the different solutions proposed and in the critical attitudes. The translation from the dogmatic realm of religion to the relativistic realm of secular morality shows the willingness of faith to compromise with reason, and the goal of agreement in the normative world is, as Rawls says, compromise achieved through the public use of reason (Rawls, 1985, p.230). However, reconciliation with reason, the ability to respond to criticism and to be open to interpretation, is not a simple matter.

For example, Milana's dilemma shows both the necessity and the difficulty of translation. However, the fact that even the Prophet Muhammad is discussed by religious subjects (teachers and students) in the context of translation is an important step towards the modernization of religious belief through the epistemic transformation at the level of consciousness. The possibilities of interpretation, criticism and innovation to solve the problems of modern secular life are manifold and open to discussion. Therefore, the question of how the absolute, determined and structured religious values of Islam (e.g. belief in destiny) can be transferred to secular ethical life in Western democratic orders is both a matter of debate at the epistemological level and a serious pedagogical-didactic practical problem with regard to the behavior of students in the school environment. The question of how students can learn their religion by internalizing democratic values is a serious pedagogical problem. In this context, religious education refers to the transmission of knowledge about the beliefs and practices of a religious tradition and behaviors based on the values of that tradition (Rausch, 2013b, p.103), in line with the cultivation of dispositions (Rausch, 2013a, p.24), and functions as a means of reinforcing moral values (Rausch, 2013a, p.24). Religious education is directly an education about one's own faith and own community and indirectly a lesson in human "getting to know" and "living together" (Dudić, 2011, p.227).

In the German IRE textbooks, we see that this context is taken into account through the mechanism of translation. The translation of unquestionable religious values into the open, criticizable and flexible secular moral sphere is a response to this challenge. Milana's questioning of the usefulness of the Prophet Mohammed's example in the context of her own problematic shows both a subjective, critical attitude that is open to interpretation and the necessity, but also the difficulty, of translating religion into the secular sphere. However, in the act of translation, the religious subject actively makes its own claim to validity in all texts, which illustrates the epistemic break

that is necessary for a change of consciousness beyond the basic concepts of conventional society (tradition, nation, descent, authority, loyalty, etc.) and reveals a tendency towards modernization, i.e. democratization. The dialog, discussion and interactions in the texts point to solutions that move towards compromise: In Milana's class, for example, the teacher and the pupils try to find solutions through joint discussions, the father and his two children exchange ideas about how to start the helicopter, Sarah and Bilal talk about the Day of Judgement and relate this divine day to pedagogical performance. The "rationality of action" (Habermas, 1981) that emerges through interaction, dialog and discussion between subjects, without them silencing each other, paves the way for questioning to find the best argument and thus the construction of the discourse. What is attempted to be found through questioning is the universal ethical principle with the establishment of "discourse ethics": the blind man's "justice" to the angel during the examination, Abdülkadir's "honesty" to the thieves or bandits and the "help" given to the needy grandfather by his daughter and grandchildren show the assumption of a universal ethical principle.

Secular citizens can also learn from this act of translation in order to improve democracy (Habermas and Ratzinger, 2006, pp.46-47; Fleming, 2012, p.117; Areshidze, 2017, p.724, 729; Pabst, 2012, p.1004). The act of translation can be read as an attempt at a semantic contribution and movement towards the support and development of Western democracy through religion, as the translation shows that religious and secular subjects are open to learning from each other, cooperating and dialoguing, which is an effort towards the development of democracy. One of the most important stages of the transformation of epistemic consciousness that takes place through this learning, cooperation and dialog is the subject's openness to self-reflexivity. That Milana questions and even rejects the possibility and probability that the Prophet Muhammad could be a role model for her in solving her personal problem in her dilemma (by claiming that the Prophet is irrelevant to her problem), rather than the incompatibility of two different contexts, shows the breadth, flexibility and openness of the secular realm to different perspectives. The secular moral context, which is open to communication, dialog and debate (argumentation), pushes the individual towards subjectivation in the sense of autonomous action, objection and critical thinking. These and other examples show that, as Aslan states, Islam is forced to self-reflection and criticism (Aslan, 2011, p.27) while finding its place in world society. Islam seeks its position at a point between "particular culture" and "European identity". In this context, the mechanism of translation, which is based on subjective interpretation, criticism and evaluation rather than simple cultural transfer, actually forces Islam to develop the ability to respond democratically to the challenges of Europe through the example of secular everyday problems. Pedagogical and didactic studies should reflect on how Islam can be better translated into secular, rational and democratic spheres and reflect on the possibilities, forms and contents of a modernization of religion through epistemic (consciousness) transformation using its semantic storehouse of meaning. The present study can be read as an attempt at such thinking.

References

- Abdella, E. & Starrett, G. (Eds.) (2006). *Teaching Islam: Textbooks and Religion in the Middle East*. Lynne Rienner Publishers.
- Altmeyer, S. et al. (Eds.) (2020). Teaching Judaism and Islam, *Jahrbuch der Religionpädagogik (JRP)*, 36. Vandenhoeck and Ruprecht GmbH and Co.
- Areshidze, G. (2017). Taking Religion Seriously? Habermas on Religious Translation and Cooperative Learning in Post-secular Society, *American Political Science Review*, 111, 724-737.
- Aslan, E. (2011). Islamic Textbooks and Curricula in Europe, pp. 27-34 In Ednan Aslan (ed.). *Islamic Textbooks and Curricula in Europe*. Peter Lang.
- Aslan, E., Rausch, M. (Eds.). (2013). *Islamic Education in Secular Societies*. Peter Lang.
- Aslan, E. (2013). Approaches to the Concept of Secularism from the Perspective of Muslims, pp. 29-69 In Ednan Aslan and Margaret Rausch (eds.). *Islamic Education in Secular Societies*. Peter Lang.
- Badzinski, B. M., Woods, R. H., Nelson, C. M. (2021). *Content Analysis*. The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion, 2nd edition. Routledge.
- Berglund, J. (2013). Islamic Education in Sweden, pp.163-181 In Ednan Aslan and Margaret Rausch (eds.). *Islamic Education in Secular Societies*. Peter Lang .
- Buchanan, M. T. (2008). Textbooks in Religious Education, pp. 749-762 In Marian Souza, Gloria Durka, Kathleen Engebretson, Robert Jackson, Andrew McGrady (eds.) *International Handbook of the Religious, Moral and Spiritual Dimensions in Education*. Springer.
- Dietrich, M. (2006). *Islamic Religious Education. Legal Perspectives*. Peter Lang.
- Dudić, M. (2011). Some Indicators of the Readiness for Islamic Religious Education, pp. 225-230 In Ednan Aslan (ed.). *Islamic Textbooks and Curricula in Europe*. Peter Lang.
- El Bouayadi-van de W., Stella, M., Siebren. (Eds.) (2012). Reaching for the Sky. *Religious Education from Christian and Islamic Perspectives*. Brill Academic Pub.
- Engbretson, K. (2000). The Melbourne Archdiocesan Textbook Project: An Innovation in Australian Religious Education. *Journal of Religious Education*, 48(2), 28-32.
- Englehart, R. et al, (eds.) (2019). What Should Children and Young People Learn in Religious Education? *Jahrbuch der Religionspädagogik, Neukirchener theologie*, 27, Vandenhoeck and Ruprecht.
- Finlayson, J. G. (2018). No Proviso: Habermas on Rawls, Religion and Public reason, *European Journal of Political Theory*, 20(3), 1-22.
- Fleming, T. (2012). Condemned to learn. Habermas, University and the Learning Society, pp. 111-124 In Mark Murphy and Ted Fleming (eds.), *Habermas, Critical Theory and Education*. Routledge.
- Franken, L. & Gent, B. (2021). *Islamic Religious Education in Europe. A Comparative Study*, Routledge.
- Ghazi, S. R., et al. (2011). Content Analysis of Textbooks of Social and Pakistan Studies for Religious Tolerance in Pakistan, *Asian Social Science*, 7(5), 145-150.

- Gordon, P. E. (2013). Between Christian Democracy and Critical Theory: Habermas, Böckenförde, and the Dialectics of Secularization in Postwar Germany. *Social Research. An International Quarterly*, 80(1), 173-202.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns, Volume 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*, Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1998). *Die postnationale Konstellation: Politische Essays*. Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J.. (2005). *Between Naturalism and Religion. Philosophical Essays*. Suhrkamp.
- Habermas, J. & Ratzinger, J. (2006). *The Dialectics of Secularization. On Reason and Religion*, Translated by Brian McNeilly, C.R.V., Ignatius Press.
- Habermas, J. (2009). *Europe: A Faltering Project*. Trans. Ciaran Cronin, Polity Press.
- Jäggle, M. (2011). The Role of Textbooks and Curricula in European Religious Education from a Catholic Perspective, pp. 287-294 In Ednan Aslan (ed.). *Islamic Textbooks and Curricula in Europe*. Peter Lang.
- Khorchide, M. (2009). *Der Islamische Religionsunterricht Zwischen Integration Und Parallelgesellschaft: Einstellungen der islamischen ReligionslehrerInnen an öffentlichen Schulen*, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kodliuk, Y., et al. (2021). School textbook as an object of pedagogical research, Second International Conference on History, *Theory and Methodology of Learning*, 104, <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110402009>.
- Lafont, C. (2009). Religion and the Public Sphere. What are the deliberative obligations of democratic citizenship? *Philosophy and Social Criticism*, 35(1), 127-150.
- Mohr, I. C. (2006). *Islamic Religious Education in Europe*. Transcript.
- Nagel, T. (2005). Violence against People of Other Faiths- on the Dynamics of Radicalism in Islam. In: *Neue Züricher Zeitung*, November 25.
- Pabst, A. (2012). The Secularism of Post-Secularity: Religion, Realism, and the Revival of Grand Theory in IR", *Review of International Studies*, 38, 995-1017.
- Pingel, F. (1999). *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*, Hannover.
- Rausch, M. (2013a). Introduction: Secularisms and Islam in Western and Post-Communist Societies, pp. 13-25 In Ednan Aslan ve Margaret Rausch (eds.) *Islamic Education in Secular Societies*. Peter Lang.
- Rausch, M. (2013b). Secularism and the Muslim Presence in the United States, pp. 95-116 In Ednan Aslan ve Margaret Rausch (eds.) *Islamic Education in Secular Societies*. Peter Lang.
- Rawls, J. (1985). Justice as Fairness: Political not Metaphysical, *Philosophy and Public Affairs*, 14(3), 223-251.
- Rothgangel, M. (2011). Educational Standards for Religious Education from Protestant Perspectives, pp. 295-304 In Ednan Aslan (ed.). *Islamic Textbooks and Curricula in Europe*, Peter Lang.
- Saada, N. & Haneen, M. (2021). The Meanings and possible implications of critical Islamic religious education, *Religious Education*, 43(2), 206-217.
- Sarıkaya, Y. (2011). Islamic Religious Education in Germany: Curricula and Textbooks", pp. 113-122 In Ednan Aslan (ed.) *Islamic Textbooks and Curricula in Europe*, Peter Lang.

Sarıkaya, Y. & Aygün, A. (2016). *Islamic Religious Education: Key Questions from Theory, Empiricism and Practice*, Waxmann.

Sarıkaya, Y., Ermert, D., Ögertunç, E. (2019). *Islamic religious education didactic approaches for practice*, Vaxmann.

Schröder, J. I. (Ed.) (2020). *Islam Didactics: Practical Handbook for Secondary Levels I and II*, Cornelsen.
Schmitt, C. (1934). *Political Theology. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Verlag von Duncker and Humblot.

Shaposhnikova, T. D., Tatyana, A., Kostyukova, R., I. Zianshina, Tatyana, M., G. (2021), "The Textbooks as Instrument for Managing the Interaction of Secular and Religious Education", pp. 812-819, *Proceedings TSNI-2021*, 0812-0819 doi: 10.3897/ap.4.e0812.

Stoeckl, K. (2017). Political Liberalism and Religious Claims: Four Blind Spots, *Philosophy and Social Criticism*, 43(1), 34-50.

Twardella, J. (2012). *Der Koran in der Schule: Studien zum islamischen Religionsunterricht*, Humanities Online.

Ucar, B. & Danja, B. (2010). *Islamic Religious Education in Germany: Didactic Concepts: Ausgangslage, Erwartungen und Ziele*, V and R Unipress, Osnabrück University Press.

Ulfat, F. & Ghandour, A. (2020). *Islamische Bildungsarbeit in der Schule: theologische und didaktische Überlegungen zum Umgang mit ausgewählten Themen in islamischen Religionsunterricht*, Springer VS Wiesbaden.

Ulfat, F. (2021). Religionsunterricht in muslimischer perspektive, pp. 85-91 In Ulrich Kropać and Ulrich Riegel (eds.) *Handbuch Religionsdidaktik*, W. Kohlhammer GmbH.

UNESCO. (2017). *Making Textbook Content Inclusive: A Focus on Religion, Gender, and Culture*, UNESCO, Printed in France.

Velden, F. (2011). *Die Heiligen Schriften des anderen im Unterricht: Bibel und Koran im christlichen und islamischen Religionsunterricht einsetzen*, V and R Unipress GmbH.

Waghid, Y. (2011). *Conceptions of Islamic Education: Pedagogical Framings*, Peter Lang.

Walhof, D. R. (2013). Habermas, Same-Sex Marriage and the Problem of Religion in Public Life, *Philosophy and Social Criticism*, 39(3), 225-242.

Welker, M. (2010). Habermas and Ratzinger on the Future of Religion, *Scottish Journal of Theology*, 63(4), 456-473.

Wiedenroth-G. I. (2019). *Cultural Diversity in Schools: Islam as a Challenge*, Verlag W. Kohlhammer.

Willems, J. (2020). *Religion in School: Pedagogical Practice between Discrimination and Recognition*, Bielefeld.

Yaşar, A. (2013). Islamic Instruction in Public Schools in Germany: Expectations and Challenges, pp. 125-142 In Ednan Aslan ve Margaret Rausch (eds.) *Islamic Education in Secular Societies*, Peter Lang.

Textbooks Examined and Cited

Coşkun, A. B., Kurtbecer, R., Kesici, B., Dağaslanı, E. (2018). *IKRA 3: My Islam book*. Elementary school 3, 2nd edition, PLURAL Publications GmbH.

Erkan, S., Lubig-F., Evelin, S. K., Gül, U. B. (2018). *My Book on Islam*. Elementary school ½. Cornelsen Verlag GmbH, 4th Baskı.

Kaddor, L., Müller, Rabeya and Behr, Harry, H. (Eds.). (2020). *Saphir 5/6. Religion Book for Young Muslims*. Kösel-Verlag, Munich, 3rd edition, 3rd printing.

Khorchide, M. (2012). (Ed.). *Miteinander auf dem Weg 1/2*. Islamischer Religionsunterricht, Ernst Klett Verlag GmbH.

Khorchide, M., Yilmaz, Burcu, D. F. (Eds.) (2015). *Miteinander auf dem Weg 3/4*. Islamic religious education, Erns Klett Verlag GmbH.

Shakir, A. (2019). Islam lesson 6: Preserving creation. Religion book for secondary level I. Oldenburg Verlag, Vienna, in VERITAS-VERLAG, Linz.

Ucar, B. (2019). *Understanding Bismillah-Islam*. Workbook for Islam lessons 6. Bildungshaus Schulbuchverlage.

*Araştırma Makalesi***Uzun Dönem İkamet İzni Sahibinin Çalışma Hakkı:
Süresiz Çalışma İzni Şartının Hukuken Gerekliliği Üzerine Bir Değerlendirme¹****Alper SOYLU²****Öz**

2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifiyle benzer şekilde 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile uzun dönem ikamet izni sahiplerine çalışma hakkı tanınırken, sonradan yürürlüğe giren 2016 tarihli Uluslararası İşgücü Kanunu (UİK) ile bu hak, süresiz çalışma izni almaya bağlanmıştır. Bu durum iki mevzuat arasında uyumsuzluk oluşturmakta; Türk göç hukukunda eşit muamele görme hakkını, yabancıların hukuki güvenliğini ve bütüncül göç yönetimi yaklaşımını olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple makale, uzun dönem ikamet izni sahibinin YUKK'ta düzenlenen istisnalar dışında Türk vatandaşlarıyla eşit muamele görme hakkına sahip olduğunu, özellikle çalışabilmek için ayrıca bir çalışma izni almasının hukuken gerekmediğini iddia etmektedir. Yöntem olarak mevzuat temelli karşılaştırmalı analiz yapılmış; ulusal ve uluslararası ilgili kanun, yönetmelik, direktif ve sözleşmelerden faydalanılmıştır. Düzenleyici idari işlemlere ve detaylı istatistiki verilere erişimin sınırlı olması çalışmanın kısıtlarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İkamet izni, çalışma izni, uzun dönem ikamet, eşit muamele, yabancı.

Jel Kodları: F22, J61, J71, K31, K37.

1 Makale Geliş Tarihi:14.04.2025, Makale Kabul Tarihi:28.11.2025

2 Göç Uzmanı, Göç İdaresi Başkanlığı Yabancılar Genel Müdürlüğü, e-posta: alper.soylu66@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-2311-5252

*Research Article***The Right to Work of Long-Term Residence Permit Holders:
A Legal Evaluation of the Necessity of the Permanent Work Permit Requirement****Abstract**

Under the Law on Foreigners and International Protection (LFIP) enacted in 2013, holders of a long-term residence permit were granted the right to work, similarly to the regime established by Council Directive 2003/109/EC concerning the status of long-term residents. However, the subsequent enactment of the International Labour Force Law (ILFL) in 2016 made the exercise of this right conditional upon obtaining a permanent work permit. This situation creates an inconsistency between the two legal instruments, adversely affecting the right to equal treatment, the legal certainty of foreigners, and the holistic approach to migration management. For this reason, the article argues that, except for the exemptions regulated under the LFIP, long-term residence permit holders have the right to equal treatment with Turkish citizens, and that obtaining an additional work permit to be able to work is not legally required. The study employs a legislation-based comparative analysis, making use of relevant national and international laws, regulations, directives, and conventions. The limited access to regulatory administrative acts and detailed statistics constitute the limitations of the study.

Keywords: Residence permit, work permit, long-term resident, equal treatment, foreigner.

JEL Codes: F22, J61, J71, K31, K37.

Giriş

Türk göç hukukunda vatandaşa en yakın haklara sahip yabancı gruplarından birisi uzun dönem ikamet izni sahibi olanlardır. Uzun dönem ikamet izni, başvuru şartları en zor ikamet izni olup ülkede kesintisiz sekiz yıl kalan veya İçişleri Bakanlığının belirlediği şartları sağlayan yabancılara süresiz olarak düzenlenmektedir. Tüm şartların sağlanması dahi uzun dönem ikamet izni alabilmek için mutlak bir hak sağlamamaktadır.

Uzun dönem ikamet iznine sahip olabilen yabancı grubunun vatandaşa tanınan dört hak dışındaki çalışma hakkı dâhil tüm haklara sahip olduğu da göç hukukunun genel kanunu 04 Nisan 2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile düzenlenmiştir. Ancak sonraki tarihli bir kanun olan 28 Temmuz 2016 tarihli ve 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu (UİK), uzun dönem ikamet izni sahibine YUKK ile tanınmış çalışma hakkını, süresiz çalışma izni almaya bağlamıştır. Ayrıca UİK ile sonradan mevzuata giren süresiz çalışma izninin hakları ve şartları için uzun dönem ikamet iznine referans verilmiştir. Bu durum iki mevzuat arasında uyumsuzluk oluşturmakta; Türk göç hukukunda eşit muamele görme hakkını, yabancıların hukuki güvenliğini ve bütüncül göç yönetimi yaklaşımını olumsuz etkilemektedir.

Bu sebeple makale ile uzun dönem ikamet izni sahibinin YUKK'ta sayılan dört istisna dışında tüm haklar bakımından vatandaş ile eşit muamele görebilmesi ve çalışma hakkı açıkça kısıtlanmadığı için ayrıca çalışma iznine veya belgesine ihtiyaç duymaması, yabancılar hukuku mevzuatı bağlamında hukuki yorum ilkelerine de başvurularak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma için ilgili ulusal ve uluslararası mevzuat, literatür, bilgilendirici kurumsal web siteleri, istatistikler ve ilgili uygulamaların incelenmesi gibi masabaşı araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Uzun dönem ikamet izinlerine ilişkin düzenleyici idari işlemlere ve detaylı istatistiklere erişilememesi araştırmanın kısıtlarını oluşturmuştur. Amaç, yöntem ve kısıtların belirlenmesiyle beraber çalışma üç ana kısım altında ele alınmış olup sırasıyla ikamet ve çalışma izninin kavramsal çerçevesi ortaya konulmuş, YUKK kapsamında uzun dönem ikamet izni ele alınmış ve son olarak çalışma hakkı kapsamında uzun dönem ikamet izninin durumu ulusal ve uluslararası mevzuat bağlamında, hukuki yorum ilkeleri çerçevesinde ikamet izinleri sistematığı içerisinde irdelenmiştir.

Sonuç olarak; Avrupa Birliği (AB) Tek İzin Direktifine (2004/38/AB) uygun olarak çalışma izninin ikamet izni içinde düzenlenerek tek izne ulaşılması gerektiği önerisi ile beraber, uzun dönem ikamet izni sahibinin çalışma hakkının YUKK'ta sayılan diğer haklar gibi açıkça sayılarak kısıtlanması gerektiği, ikincil koruma statüsüne sağlanan çalışma hakkının uzun dönem ikamet izni sahibine evleviyetle tanınması gerektiği, YUKK ve UİK arasında görece kısa bir zaman geçtiği için *lex posterior* ilkesinin uygulama alanı bulamayacağı, Uzun Dönem İkamet Direktifine (2003/109/EC) benzer olarak YUKK'a göre de uzun dönem ikamet izni sahibinin çalışma hakkını kullanmak bakımından vatandaş ile eşit muamele görmesi gerektiği değerlendirilmelerine ulaşılmıştır.

1. İkamet ve Çalışma İznine Genel Giriş: Başvuru Süreçleri, Kavramlar ve Belgeler

1.1. İkamet İzni

YUKK'a göre göç, yabancıların, yasal yollarla Türkiye'ye girişini, Türkiye'de kalışını ve Türkiye'den çıkışını ifade eden düzenli göç ile yabancıların yasa dışı yollarla Türkiye'ye girişini, Türkiye'de kalışını, Türkiye'den çıkışını ve Türkiye'de izinsiz çalışmasını ifade eden düzensiz göçü ve uluslararası korumayı ifade etmektedir (YUKK, 2013, md. 3). Bu tanımdan hareketle göçten bahsedebilmek için bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçmesi (Perruchoud & Redpath, 2013, s. 35) de gerekmektedir. Devletler arasındaki sınırların geçildiği durumda gerçekleşen göçü uluslararası göç (Castles vd., 2022, s. 442) olarak ifade eden tanımlar da bulunmaktadır. Düzenli göç ise, menşe ülkeden çıkışı, ev sahibi ülkeye seyahati, transit geçişi, girişi ve kalışı düzenleyen mevzuata uygun olarak insanların olağan ikamet yerinden yeni bir ikamet yerine gitmelerini; izin verilen kanallar kullanılarak gerçekleşen göçü ifade etmektedir. Diğer bir deyişle kanun koyucunun düzenleyici işlemlerine uygun olarak gerçekleşen veya düzenli olarak nitelediği insan hareketi olarak ifade edilebilmektedir (Perruchoud & Redpath, 2013, s. 26).

İkamet izinleri de yabancıların Türkiye'de yasal kalışı ile ilgili olduğundan düzenli göç içinde önemli bir araç olarak yer almaktadır. İkamet izinleri sadece yabancılar için düzenlenebilmektedir. Yabancı da *"Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişi"* (YUKK, 2013, md. 3/1) olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, bir devletin ülkesinde bulunan ve o devletin vatandaşlığını iddiaya hakkı olmayan kimsedir (Çelikel & Öztekin Gelgel, 2022, s. 16). Bir devletin vatandaşı olan kişi, o devletin topraklarından çıkıp başka bir devletin yargı yetkisine girmek ile ülkesine girdiği devlet nazarında yabancı; vatandaşlık bağı bulunan devlet nazarında ise ülke dışındaki vatandaş statüsüne girmektedir (Çelikel & Öztekin Gelgel, 2022, ss. 16-17). Görüleceği üzere yabancı kavramı genellikle vatandaşlık kavramı üzerinden tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle vatansızlar, uluslararası koruma başvuru ve statü sahipleri, göçmenler, mavi kartlılar (Öztürk, 2021, s. 976), turkuaz kartlılar, diplomatik misyonlarda görevli olanlar veya uluslararası kuruluşların ülkemizdeki temsilcileri de vatandaş olmadıklarından bahisle yabancı olarak tanımlanmaktadır.

İkamet izni, YUKK'ta "ikamet" başlıklı ikinci bölümde 19 ila 49'uncu maddeler arasında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. YUKK'ta ikamet izni, *"Türkiye'de kalmak üzere verilen izin belgesi"* (md. 3/1-j) şeklinde tanımlanmaktaysa da YUKKUY'da daha isabetli bir yaklaşımla *"yabancılar Türkiye'de kalma hakkı veren izni"* (md. 3/1-k) şeklinde tanımlanmıştır. İkamet izni, ikamet izninden muaf olanlar dışında, Türkiye'de vizenin veya vize muafiyetinin kendisine sağladığı süreden ya da doksan günden fazla kalacak yabancılar Türkiye'de ikamet edebilmeleri için idari makamlarca verilen ikamet etme hakkını içkin bir izin (YUKK, 2013, md.19) iken; ikamet izni belgesi bu hakkın bulunduğunu, iznin türünü ve süresini gösterir (YUKKUY, 2016, md. 23) değerli bir kağıttır (Değerli Kağıtlar Kanunu, 1963, md. 1) ve hakkın bulunduğu karine teşkil etmektedir. Diğer bir deyişle yabancıların geçerli bir ikamet izni belgesine sahip olması, onun Türkiye'de devam eden bir ikamet izni olduğuna

karinedir. İkamet etme hakkı ise, doğrudan ikamet izni belgesinin üretilmesine veya varlığına bağlı değildir; hak idari makamlarca (valilik) yabancıya tanındığı anda geçerlilik kazanır ve kullanılabilir. Örneğin, ikamet izni belgesini kaybeden bir yabancı için sadece ikamet izninin bulunduğunu gösterir belgeden mahrumiyet söz konusudur (YUKKUY, 2016, md. 23/4), çünkü yabancının ülkemizde ikamet etme hakkını içkin ikamet izni, fiziken ikamet izni belgesine sahip olmasa da devam etmektedir (A. Soylu, 2017b, s. 8). İkamet izni, doksan günden ya da vize süresinden fazla düzenlenebilir olmakla aslında vize süresinin uzatılması işlevi de görmektedir (Asar, 2018, s. 73).

İkamet izinleri konsolosluklardan alınabilecekse de, hâlihazırda bu uygulamaya geçilmemiş olup başvurular valilikler bünyesinde il göç idaresi müdürlükleri tarafından alınmakta, değerlendirilmekte ve sonuçlandırılmaktadır (YUKKUY, 2016, geçici md. 1/1). Başvuruların konsolosluklardan alınmaya başlanması halinde bu durumun ayrıca duyurulacağı bilgisine Göç İdaresi Başkanlığının (GİB) sitesinde yer verilmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025b). Konsolosluklardan alınan ikamet izinleri, kural olarak altı ay içinde kullanılmaya başlanmadığında geçerliliğini kaybedecektir (YUKK, 2013, md. 19); ancak ülke içinden verilen izinlerde böyle bir süre kısıtı doğal olarak bulunmamaktadır.

Yabancının bir ikamet iznine başvurması veya mevcut ikamet izninden başka bir ikamet iznine geçiş yapması için e-İkamet uygulaması üzerinden başvuru yapması ve tercih ettiği veya kendisine verilen randevu tarih ve saatinde bulunduğu ildeki göç idaresi müdürlüğünde istenilen belgelerle hazır bulunması gerekmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2019, ss. 30-31). İkamet izni türlerine göre istenilen belgeler de farklılık arz etmekte ve başvuru türüne göre hazırlanan belgelerin valiliğe (il göç idaresi müdürlüğüne) elden teslim edilmesi gerekmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2019, s. 30). İkamet izni başvuruları yabancı tarafından bizzat yapılabileceği gibi yabancının yasal temsilcisi ya da avukatı aracılığıyla da yapılabilmektedir (YUKKUY, 2016, md. 21/4).

İkamet izninin, vatandaşlığın aksine ülkemizde mutlak bir kalış hakkı sağlamadığı, mevzuatta sayılan durumların gerçekleşmesi halinde sağladığı hakların kısıtlanabildiği ve hatta iptal edilebildiği görülmektedir. Yine ikamet izni, verildiği süre zarfında geçerli olup uzatılmaması halinde herhangi bir idari işleme gerek olmaksızın kendiliğinden sona ermektedir, çünkü uzatma işlemi için yabancının aktif bir başvuru eylemine (YUKKUY, 2016, md. 21/5) ihtiyaç duyulmakta olup süresi biten iznin uzatılmaması ve yabancının ülkemizde ikamete devamı halinde kabul edilebilir bir mazereti de bulunmuyorsa sınır dışı edileceği (YUKK, 2013, md. 54/1-g) açıktır. Uzun dönem ikamet izni süresiz düzenlendiği için uzatma işlemine de ihtiyaç bulunmamaktadır.

Son olarak ikamet izinleri de başlangıçta aranan şartların veya kalış amacının (sonradan) ortadan kalkması, ikamet izninin verilmiş amacından farklı saiklerle kullanılması, yabancı hakkında sınır dışı etme ve giriş yasağı kararı alınması, belirli süre yurt dışında bulunulması gibi sebeplerin varlığı halinde “iptal, ret veya uzatılmama” işlemleri ile sona erdirilmektedir. Sona erme kararlarının yabancıya, yasal temsilcisine veya avukatına tebliğ edilmesi gerekmektedir.

1.2. Çalışma İzinleri

27 Şubat 2003 tarihli ve 4817 sayılı mülga Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun yerine getirilen UİK, uluslararası iş gücüne ilişkin politikaların belirlenmesi, uygulanması, izlenmesi ile yabancılara verilecek çalışma izni ve çalışma izni muafiyetlerine dair iş ve işlemlerde izlenecek usul ve esasları, yetki ve sorumlulukları ve uluslararası iş gücü alanındaki hak ve yükümlülükleri düzenleme iddiasındadır. Türkiye’de çalışmak için başvuruda bulunan veya çalışan, bir işveren yanında mesleki eğitim görmek üzere başvuruda bulunan veya görmekte olan, staj yapmak üzere başvuruda bulunan veya staj yapan yabancılar ile Türkiye’de geçici nitelikte hizmet sunumu amacıyla bulunan sınır ötesi hizmet sunucusu yabancıları ve yabancı çalıştıran veya çalıştırmak üzere başvuruda bulunan gerçek ve tüzel kişilere ilişkin işlemler ile çalışma izni almaktan muaf tutulan yabancıların iş ve işlemleri UİK hükümlerine göre yürütülmektedir.

Çalışma izni, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından resmî bir belge şeklinde düzenlenen ve geçerlilik süresi içinde yabancıya Türkiye’de çalışma ve ikamet hakkı veren izni ifade etmektedir (UİK, 2016, md. 3/1-c). Çalışma izni muafiyeti ise ÇSGB’ce resmî bir belge şeklinde düzenlenen ve geçerlilik süresi içinde yabancıya Türkiye’de çalışma izni almaksızın çalışma ve ikamet hakkı veren muafiyeti ifade etmektedir (UİK, 2016, md. 3/1-ç). 4817 sayılı mülga Kanunda bu belge “çalışma izni muafiyet teyit belgesi” olarak düzenlenmekteydi. Diğer mevzuatta yer alan “çalışma izni muafiyet teyit belgesi” veya “çalışma izni muafiyet belgesi” ibarelerinden UİK’te yer alan “çalışma izni muafiyeti”; “çalışma izni belgesi” ibaresinden ise “çalışma izni” anlaşılmalıdır.

YUKK’un yabancılar için sağladığı kolaylıklardan birisi de çalışma izni alanların ayrıca ikamet izni alma zorunluluğunun kaldırılmasıdır. YUKK’un “çalışma izninin ikamet izni sayılması” başlıklı 27’nci maddesine göre geçerli çalışma izni ile çalışma izni muafiyeti ikamet izni sayılmaktadır. Bu nedenle de bu izinlerin verilebilmesi veya uzatılabilmesi için yabancıların YUKK’un 7’nci maddesi kapsamına girmemesi gerekmektedir. YUKK’un 7’nci maddesi dolayısıyla 15’inci maddesi de İçişleri Bakanlığının diğer izinleri de ikamet izinleri ile aynı statüde kabul edebilmek için öne sürdüğü ortak bir şart (standart) olarak görülmektedir.

UİK’e göre YUKK’ta sayılan mülteci ya da ikincil koruma statüsü dışında kalan yabancıların herhangi bir nedenle ikamet izni sahibi olması, bunlara çalışma hakkı vermemektedir (UİK, 2016, md. 12/1). Bu hükümde uzun dönem ikamet iznine yer verilmediği görülmektedir ancak YUKK, mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü sahipleri ile insani ikamet izni sahiplerine ve geçici koruma sağlananlara, uzun dönem ikamet iznine geçiş hakkı vermemiştir (YUKK, 2013, md. 42/2) ve sırf bu düzenlemesiyle dahi bu statüler arasında bir derecelendirmeye gittiği görülmektedir, dolayısıyla mezkur hükümde uzun dönem ikamet izninin sayılmaması eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Çünkü sonraki tarihli bir kanun olan UİK’in de yabancılar hukuku açısından genel kanun olan YUKK’un sistematığıne uygun düzenlemeler içermesi hukuki tutarlılık açısından beklenmektedir.

YUHK'un ilk halinde çalışma izni veya muafiyeti olanlar için çalışma izni süreleri kadar ikamet izni harcı da tahsil edilmesi hükmü bulunmaktayken UİK ile bu hüküm kaldırılmış olup çalışma izinlerinin harçları ikamet izni harcını da içkin olacak şekilde artırılarak yeniden belirlenmiştir. YUHKUY'un "çalışma izninin ikamet izni sayılması" başlıklı 25'inci maddesinde de çalışma izinlerine ilişkin olarak düzenlemelere yer verilmiştir. ÇSGB tarafından veya kendi mevzuatında çalışma izni vermeye yetkili kamu kurum ve kuruluşları tarafından verilen çalışma izinleri, geçerli olduğu sürece ikamet izni olarak kabul edilmektedir.

Çalışma izni verilmesi ya da çalışma izninin süresinin uzatılması talebinde bulunan yabancılarda, YUHK'un 7 ve 15'inci maddelerine aykırı durumlarının olmaması aranmakta; çalışma izni vermeye yetkili kurumlar, İçişleri Bakanlığının bu konudaki olumlu görüşünü almadan çalışma izni verememektedir. Anılan Bakanlığın görüşü yabancı hakkında sonuç doğuran ve dava konusu olabilecek bir idari işlem olmayıp hazırlayıcı bir idari işlemidir. Yabancı hakkında sonuç doğuran ret veya kabul işlemlerini ÇSGB gerçekleştirmekte olduğundan, açılacak idari davalarda hasım olarak ÇSGB'nin gösterilmesi gerekmektedir.

Çalışma izninin sona erdiği tarih, aynı zamanda ikamet izninin de bitiş tarihi kabul edilmektedir. Çalışma izni süresi sona erdiği halde süresini uzatmayan ya da yeni kalış amacına uygun ikamet izni almayan yabancılar hakkında ikamet izni ihlaline ilişkin hükümler uygulanmaktadır. Diğer bir deyişle on gün içinde ülkeden çıkmamaları halinde sınır dışı edilmeleri gerekmektedir.

Çalışma izni süreleri, ikamet izni sürelerinin hesaplanmasında toplam süreye dâhil edilmekteyken; çalışma izni muafiyeti ile geçirilen süreler yabancıya ayrıca bir ikamet izni yoksa hesaplamalara dahil edilmemektedir. YUHKUY'un 25'inci maddesinin dördüncü fıkrasında "*Çalışma izni ve Çalışma İzni Muafiyet Teyit Belgesi süreleri, ikamet izni sürelerinin hesaplanmasında toplam süreye dâhil edilir.*" denilmekte ise de muafiyet ile geçirilen süreler, UİK'te hesaplamaya dahil edilmediğinden (UİK, 2016, md. 13/6), bu hükmün sehven bu şekilde kaleme alındığı düşünülmekte olup bu düzenlemeden çalışma izni muafiyetinin çıkarılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Çalışma izni veren kamu kurum ve kuruluşları, çalışma izinlerine ilişkin güncel bilgileri GİB ile paylaşmak durumundadır. Göç yönetiminde kapalı devre çalışan GöçNet (Kale Yazılım, 2019; Sayıştay Başkanlığı, 2019) ile göç ekosisteminde yer alan e-İkamet (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025a; A. Soylu, 2017a, s. 4), YİMER.Net (T. Soylu, 2017, ss. 71-73), Göç Randevu (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025c), e-İZİN (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2022) ve e-MUAFİYET sistemi (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2024b) gibi yönetim bilişim sistemleri arasında anlık, belirli periyotlarda veya sadece değişiklik oldukça çalışacak entegrasyonlarla bilgi paylaşımının sağlanabileceği değerlendirilmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023, s. 25).

İkamet izninin şekli ve içeriği İçişleri Bakanlığınca, ikamet izni yerine geçen çalışma izninin şekli ve içeriği ise İçişleri Bakanlığı ve ilgili kurumlarca birlikte belirlenmektedir (YUKK, 2013, md. 23/2).

İkamet izinleri ile çalışma izinleri arasındaki ilişki incelenirken, çalışma izinlerinin esasen göç ve kalkınma bağlamında ele alındığına da değinmek gerekmektedir. Çalışma amaçlı göç (emek göçü), kişilerin yaşamlarını idame ettirmeleri konusunda, özellikle gelişmekte olan ülkelerin halklarının geçim stratejisi için önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler açısından emek göçü, vatandaşlarının ülke dışında istihdam edilmesi gibi bir anlama da gelebilmektedir. Yönetilebilmesi halinde iş gücünün uluslararası hareketliliğinin, yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılmasına katkıda bulunabileceği belirtilmektedir (Uluslararası Göç Örgütü, 2004, ss. 10-11). Şu anda ülkemizin emek göçünü yönetme araçları da çalışma izni, çalışma izni muafiyeti ve Turkuaz Kart olarak sayılabilmektedir.

Öte yandan mevcut durumda çalışma izni ekosistemine girmek için aşılması gereken bürokratik sürecin (e-imza almak, taşra teşkilatı yokluğu nedeniyle ilgili birime erişememek, yüksek harçlar, veriyi başka kurumda güncellemek gibi), vatandaşlık başvurusu yapmaktan dahi zor olduğu haricen değerlendirilmekte olup ikamet izni ve çalışma izni sayıları arasındaki farkın da bu durumlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sebepten çalışma izni olarak nitelenen iznin, çalışma hakkını içkin bir ikamet izni olduğu, hak ve yükümlülükler noktasında referans olarak ikamet izinlerini aldığı, istihdama yönelik araştırma dışında tüm şartların ikamet izinleri ile ortak olduğu düşünüldüğünde, ayrıca bir çalışma izni veya muafiyetine ülkemizde ihtiyaç olmadığı; yabancıların mevcut ikamet izinlerine, sadece istihdam odaklı bir araştırma³ sonucu “*çalışabilir*” şerhi düşülerek çalışma amaçlı ikametlerini devam ettirebilecekleri düşünülmektedir. Bu şekilde bir uygulamanın ikamet izni ve çalışma iznini birleştirdiğinden 2024/1233 sayılı AB Tek İzin Direktifi (2024, md. 6) ile de uyumlu olacağı görülmektedir. Yabancıların çalışmasına ilişkin 2023 verileri incelendiğinde çalışma izni 239.835, serbest bölgelerde çalışacak yabancılara ilişkin düzenlenen çalışma izni 434, çalışma izni muafiyeti 12.090 ve mevsimlik tarım ve hayvancılık işlerinde çalışacak olan yabancılara verilen çalışma izni muafiyet bilgi formu⁴ 76.707 kişi (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2024a) olup çalışma amaçlı ikamet, YUKK’ta sayılan genel ikamet amaçları arasında büyük yer tutmayacağı da görülmektedir. Kaldı ki ülkemizde çalışma saikiyle kalış, diğer birçok ikamet izni ile kalış amacından sadece birisidir ve kısa dönem ikamet izni altında bir kalış amacı olarak kendisine yer bulabileceği düşünülmektedir. Çalışmanın yapıldığı dönemde sadece ikamet izni ile ülkemizde kalan yabancı sayısı 1.081.382; toplam yabancı sayısı ise yaklaşık beş milyon kişi (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025d) olup büyük kısmının işlemleri GİB’ce gerçekleştirilmektedir.

3 Araştırma aşamasında ÇSGB’nin görüşü de alınabilir.

4 Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmeliğin 5’inci maddesinin dördüncü fıkrası ve Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmeliğin 9’uncu maddesinin birinci fıkrası uyarınca düzenlenen izinlere göre hesaplanmıştır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2024a). Bu kişilerin zaten YUKK kapsamında ülkede ikametlerini sağlayıcı belgeleri bulunmakta olup bunlar hakkında sadece bir bilgi formu düzenlendiği anlaşılmaktadır, yine bu formun ikamet izni veren makamlarca da düzenlenebilecek bürokratik bir işlem olduğu düşünülmektedir.

Önerilen bu dönüşümün, mevzuat açısından YUKK'taki ikamet izinlerine ilişkin bölüme *“Talepleri halinde çalışması uygun görülen yabancıların ikamet izni belgelerinde çalışabileceklerini gösterir şerh bulunur. Çalışma hakları, ikamet izni süresi ile sınırlıdır. Çalışma amaçlı ikamet izinlerine elektronik olarak da başvurulabilir. Muafiyetler ve diğer hususlar Cumhurbaşkanlığıınca düzenlenir.”* şeklinde bir hükmün⁵ eklenmesiyle; GöçNet'teki ikamet izni bilgileri alanına⁶ “çalışabilme durumu”, “işyeri bilgisi” ve “işveren bilgisi” gibi üç alanın eklenmesi ve başvuruların da e-İkamet üzerinden alınması suretiyle gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Bu sayede var olan ikamet izninin kapsamının çalışma özelinde genişletileceği, GİB'in tüm illere yaygın teşkilatına yeni bir görev tanımlanarak bürokrasinin azaltılabileceği ve çalışma izinleri sürecinin yalınlaştırılabileceği de değerlendirilmektedir.

1.2.1. Çalışma izni

Yabancıya, iş veya hizmet sözleşmesinin süresini aşmamak koşuluyla, gerçek veya tüzel kişiye ya da kamu kurum veya kuruluşuna ait belirli bir iş yerinde veya bunların aynı iş kolundaki iş yerlerinde belirli bir işte çalışmak şartıyla ilk başvuruda en çok bir yıl geçerli çalışma izni verilmektedir. Aynı işverene bağlı olarak ilk uzatma başvurusunda en çok iki yıl, sonraki uzatma başvurularında ise en çok üç yıla kadar çalışma izni verilmektedir. Ancak, farklı bir işveren yanında çalışmak üzere yapılan başvurular ilk başvuru gibi değerlendirilmektedir.

Türkiye’de uzun dönem ikamet izni veya en az sekiz yıl kanuni çalışma izni olan yabancılar, süresiz çalışma iznine başvurabilmektedir. Süresiz çalışma izni, UİK'te uzun dönem ikamet iznine alternatif olarak düzenlenmiş bir izindir ve bu izne sahip yabancı, uzun dönem ikamet izninin sağladığı tüm haklardan yararlanmaktadır (md. 10/4). Süresiz çalışma izni olan yabancı, aynen uzun dönem ikamet izni sahipleri gibi, özel kanunlardaki düzenlemeler hariç, sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı kalmak ve bu hakların kullanımında ilgili mevzuat hükümlerine tabi olmak şartıyla, Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanabilmektedir. Süresiz çalışma izni olan yabancının seçme, seçilme ve kamu görevlerine girme hakkı ile askerlik hizmeti yapma yükümlülüğü bulunmamaktadır.

13 Ocak 2011 tarihli ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununa göre kurulmuş olan limited şirketlerin şirket ortağı müdürü, anonim şirketlerin şirket ortağı yönetim kurulu üyesi, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerin yönetici komandite ortağı olan yabancılar, çalışma izni alarak çalışabilmektedirler (UİK, 2016, md. 10/5). Profesyonel meslek mensubu yabancılar, diğer kanunlarda belirtilen özel şartların sağlanması kaydıyla bağımsız çalışma izni verilebilmektedir.

5 Yeni düzenleme ihtiyacı olması durumunda Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile alanın düzenlenebileceği düşünülmektedir.

6 e-İkamet'te yer alan başvuru formundaki alanların, GöçNet'te birebir karşılığının olduğu kabul edilmektedir.

Bağımsız çalışma izninin uluslararası iş gücü politikası doğrultusunda değerlendirilmesinde, yabancının; eğitim düzeyi, mesleki deneyimi, bilim ve teknolojiye katkısı, Türkiye'deki faaliyetinin veya yatırımının ülke ekonomisine ve istihdama etkisi, yabancı şirket ortağı ise sermaye payı ile Uluslararası İşgücü Politikası Danışma Kurulu önerileri doğrultusunda ÇSGB'ce belirlenecek diğer hususlar dikkate alınmaktadır. Bağımsız çalışma izni, bir, iki veya üç yıllık süre sınırlamalarına tabi olmaksızın süreli olarak düzenlenebilmektedir.

Bazı çalışma izinlerinin düzenlenmesi ise UİK'te ön izne tabi tutulmuştur. Bu durum aslında UİK'i çalışma izinleri özelinde genel kanun kılarken, özel mevzuatla kendi alanlarındaki yabancılara çalışma izni veren diğer mevzuatı da çalışma izinlerine ilişkin hükümleri yönünden özel kanun kılmaktadır.

Mesleki yeterlilik gerektiren sağlık ve eğitim hizmetlerinde çalışacak yabancıların çalışma izni başvurularının değerlendirilmesinde ön izin alınması zorunludur. Sağlık hizmetlerinde Sağlık Bakanlığı, eğitim hizmetlerinde Millî Eğitim Bakanlığı, bu hizmetlerde mesleki faaliyette bulunacak yabancılara ön izin vermeye yetkili olup ön izin alınması gereken meslekler anılan bakanlıkların görüşü alınarak ÇSGB'ce belirlenmektedir (UİK, 2016, md. 8/1).

04 Kasım 1981 tarihli ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 34'üncü maddesi uyarınca çalışacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına çalışma izni, Yükseköğretim Kurulunun ilgili mevzuata göre vereceği ön izne istinaden ÇSGB'ce verilmektedir. Çalışma izni uzatma başvuruları da ilgili bakanlığın veya Yükseköğretim Kurulunun ön iznine tabidir (UİK, 2016, md. 8/4). 28 Şubat 2008 tarihli ve 5746 sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun ve ilgili mevzuat kapsamında Ar-Ge Merkezi Belgesi olan firmalarda personel olarak çalışacak yabancıların çalışma izni başvuruları Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının olumlu görüşü olması hâlinde değerlendirilmektedir (UİK, 2016, md. 8/6).

06 Haziran 1985 tarihli ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu kapsamında çalışacak yabancıların çalışma izni başvuruları Ticaret Bakanlığına (önceden Ekonomi Bakanlığına) yapılmaktadır. Ticaret Bakanlığı bu süreci kendi bünyesindeki Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü aracılığıyla yürütmektedir. Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan değerlendirme neticesinde çalışma izni alması uygun görülen yabancılar ÇSGB'ye bildirilmektedir ve bu yabancılara, UİK'in 9'uncu maddesinin birinci fıkrasının (f), (g) ve (ğ) bentleri hükümleri saklı kalmak kaydıyla ÇSGB'ce çalışma izni düzenlenmektedir (UİK, 2016, md. 18).

Çalışma izinleri içinde özel mevzuatı bulunduğu için ayrıca ele alınması gereken bir konu da Türk soylu tespiti yapılan yabancıların çalışma izinleridir. 25 Eylül 1981 tarihli ve 2527 sayılı Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu veya Özel Kurum, Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine Dair Kanun ile 14 Ocak 1983 tarihli ve 17928 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe

giren “*Türk Soylu Yabancıların Türkiye’de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu veya Özel Kurum, Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine Dair Kanunun Uygulanması Hakkındaki Yönetmelik*” ile Türk soylu olarak tespit edilen yabancıların Türk vatandaşlarına hasredilen işleri yapabilecekleri düzenlenmiştir. 2527 sayılı Kanunun amacı “*Türkiye’de ikamet eden Türk soylu yabancıların ihtiyaç duyulan meslek ve sanatları serbestçe yapabilmelerine, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Güvenlik Teşkilatı hariç olmak üzere kamu, özel kuruluş veya işyerlerinde bu meslek ve sanat dallarında çalıştırılabilmelerine olanak sağlamak*” olarak belirlenmiştir (md. 1); bu kapsamda “*Türk soylu yabancıların, kanunlarda Türk vatandaşlarının yapabileceği belirtilen meslek, sanat ve işlerde çalışabilme ve çalıştırılabilmeleri için, özel kanunlarda aranan nitelikleri taşımak ve yükümlülükleri yerine getirmek şartıyla, bu Kanun ve Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun⁷ göre, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları ile diğer ilgili bakanlık ve kuruluşların görüşleri alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca*” (md. 3) belirli bir iş için iki yıla kadar (2527 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği, 1983, md. 7) çalışma izni verilebilmektedir.

Türk soylu hangi toplulukların, 2527 sayılı Kanun ile Uygulama Yönetmeliği kapsamında Türk soylu olarak belirleneceğine, değerlendirileceğine ve kabul edileceğine ilişkin hususlar, Cumhurbaşkanı kararı ile tespit edilmektedir (2527 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği, 1983, Madde 2/A). Bu hususun düzenlendiği madde Yönetmeliğe, 1983’ten beri ilk defa 10 Ekim 2025 tarihli ve 33043 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Yönetmelik Değişikliği ile eklenmiştir. Buna göre Cumhurbaşkanı kararında yöntem olarak bir topluluk, “*ismen zikredilebileceği gibi belirli şartlar veya coğrafyalar sayılarak işaret de edilebilir*” diye düşünülmektedir. Bu düzenleme ile hukuki belirliliğin arttırıldığı görülmektedir.

Şartların hepsini sağlayarak kendilerine serbestçe çalışma veya kamu veya özel kurum, kuruluş veya iş yerlerinde çalıştırılabilme izni verilen Türk soylu yabancılar, personel, sosyal güvenlik, çalışma, çalıştırma, ücret, vergi, izin, sosyal haklar, sağlık kuruluşlarında tedavi ve iş yeri statülerine ilişkin diğer konularda, aynı işlerde çalışan Türk vatandaşlarına uygulanan mevzuat hükümlerine tabi olup Türk vatandaşı ile eşit muamele görme hakkına sahip olmaktadır (2527 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği, 1983, md. 10/1). “*Bunlar doktorluk, hemşirelik, avukatlık, mühendislik gibi meslekleri serbestçe veya kamu veya özel kurum, kuruluş veya iş yerlerinde yapabilmek veya memur olabilmek için genel veya özel kanunların aradığı Türk vatandaşı olma şartından istisna*” (2527 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği, 1983, md. 11/1) tutulmaktadırlar. Ancak “*Türk Silahlı Kuvvetlerinde veya güvenlik teşkilatlarında*” (2527 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği, 1983, md. 11/2) çalışmamaktadırlar. Bu yabancıların kamuda çalışabilmek için o göreve atanabileceklerde aranan nitelikleri taşıması, atama için öngörülen usul ve formaliteleri vatandaş gibi yerine getirmesi gerekmektedir (2527 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği, 1983, md. 12).

Sonuç olarak Türk soylu olarak tespiti yapılacak gruplara ciddi bir istisnai hareket alanı tanındığından, Cumhurbaşkanı kararı içine alınacak toplulukların kapsamının ve sınırlarının çok iyi belirlenmesi, Türk vatandaşlarının haklarına hanel getirmeyecek şekilde 2527 sayılı Kanun kapsamında izin verilmesi önemli görölmektedir.

1.2.2. Çalışma izni muafiyeti

Çalışma izni muafiyeti kapsamında olan yabancılar, çalışma izni muafiyeti almak kaydıyla çalışabilmektedirler (UİK, 2016, md. 13). Düzenlemedeki çalışma izni muafiyeti ile muafiyeti gösterir belgenin birbirinden farklı olduğu; belgenin yabancıların muafiyet kapsamında olduğuna karine olduğu ancak yabancıyı muafiyet kapsamına sokanın kendi şahsi durumu ve çalışmak istediği işin niteliği/süresi olduğu düşünölmektedir. Yabancıların çalışma izni muafiyeti olması ile çalışma izni muafiyetini gösterir belge sahibi olması farklı durumlar olmasına rağmen, mevzuatta yine bir belge (UİK, 2016, md. 3/1-ç) ile durumun karıştırıldığı görölmektedir. Belge, ancak durumun varlığına karine olabilmektedir ve tek başına herhangi bir durumu ifade etmemektedir. Bu nedenle UİK öncesi dönemdeki “*çalışma izni muafiyet teyit belgesi*” kullanımının daha isabetli olduğu düşünölmektedir.

Çalışma izni muafiyeti başvuruları yurt içinde doğrudan ÇSGB’ye, yurt dışında yabancıların vatandaşı olduğu veya yasal olarak bulunduğu ölkedeki Türkiye Cumhuriyeti büyükelçilikleri ya da başkonsolosluklarına yapılmaktadır. Yurt dışından yapılan başvurular, Türkiye Cumhuriyeti büyükelçilikleri veya başkonsolosluklarınca ÇSGB’ye iletilmektedir. Çalışma izni muafiyeti başvuruları yetkili aracı kurum tarafından da yapılabilmektedir. Başvurusu olumlu değerlendirilen yabancılar ÇSGB’ce çalışma izni muafiyeti düzenlenmekte olup çalışma izni muafiyetiyle (muafiyeti kapsamında) geçirilen süreler, kanuni çalışma izni veya ikamet izni sürelerinin hesabında dikkate alınmamaktadır.

6102 sayılı Kanuna göre kurulmuş anonim şirketlerin Türkiye’de ikamet etmeyen yönetim kurulu üyesi ve diğer şirketlerin yönetici sıfatı olmayan ortağı ile Türkiye’de gerçekleştirdiği faaliyetleri yüz seksen gün içinde doksan günü geçmeyen *sınırötesi⁸ hizmet sunucusu, çalışma izni muafiyeti kapsamında değerlendirilmektedir.*

Öte yandan YUKKUY’un geçici 2’nci maddesi bir dönem çalışma izni muafiyetinin GİB tarafından verildiğini göstermektedir. Şöyle ki ÇSGB tarafından (mülga) 4817 sayılı Kanunun⁹ 10’uncu maddesine göre çalışma izni muafiyet teyit belgesi verilmeye başlanıncaya kadar, 29 Ağustos 2003 tarihli ve 25214 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan mülga Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinin 55’inci maddesinde sayılan ve dış temsilciliklerden amaçlarına uygun vize alarak gelen yabancılar vize süreleri yeterliyse doksan güne

8 UİK’teki bitişik kullanımının aksine bu kelimeyi “sınır ötesi” şeklinde bitişik olmayan haliyle “ölke sınırlarının dışı, hudut dışı” (Türk Dil Kurumu Başkanlığı, 2022) anlamında kullanmak gerekmektedir.

9 Bu Kanuna yapılan atıflar UİK’e yapılmış sayılmaktadır.

kadar ikamet izni almakla yükümlü tutulmazlar. Bu sürenin sonunda yaptıkları iş için tanınan çalışma hakkından uzun olmamak kaydıyla kendilerine YUKK'un 32'nci maddesine göre kısa dönem ikamet izni verilmektedir. Bu hükmün düzenlenmesinden çalışma izni muafiyetinin ÇSGB tarafından YUKKUY'un çıkarıldığı dönemde henüz düzenlenemediği, bu sebeple bu yabancılara da GİB tarafından ikamet izni verildiği anlaşılmaktadır. Bu da daha önce ifade edildiği gibi, çalışma izni yerine ikamet iznine uygulanacak çalışma şerhiyle de sistemin yürüyebileceğinin düşünülmeye sebep olmaktadır. Çalışmanın yapıldığı dönem itibarıyla çalışma izni muafiyetinin ÇSGB'ce verilebildiği görülmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2024b).

01 Ağustos 2024 öncesi dönemde Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin illerinde, mevsimlik çay ve fındık işlerinde çalışacak yabancıların çalışma izni muafiyetine başvurabilmeleri için ÇSGB'ce, e-İkamet benzeri bir başvuru sistemi olan e-Muafiyet Yabancı Uyraklı Mevsimlik İşçiler (YUMI-Net: <https://yuminet.csqb.gov.tr>) kullanılmaktayken; anılan tarihten itibaren e-MUAFİYET sistemi (<https://emuafiyet.csqb.gov.tr>) üzerinden çalışma izni muafiyeti başvurusu yapılması gerektiği (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, t.y.) görülmektedir.

1.2.3. Turkuaz kart

Uluslararası iş gücü politikası doğrultusunda; eğitim düzeyi, mesleki deneyimi, bilim ve teknolojiye katkısı, Türkiye'deki faaliyetinin veya yatırımının ülke ekonomisine ve istihdama etkisi ile Uluslararası İşgücü Politikası Danışma Kurulu önerileri ve ÇSGB'ce belirlenen usul ve esaslara göre başvurusu uygun görülen yabancılara Turkuaz Kart verilmektedir (UİK, 2016, md. 11/1). Turkuaz Kart uygulamasının 2009/50/EC sayılı Direktifi yürürlükten kaldıran 20 Ekim 2021 tarihli ve 2021/1883 sayılı AB Mavi Kart Direktifi ile benzer hususları düzenlediği görülmektedir.

Turkuaz Kart, ilk üç yılı geçiş süresi olmak kaydıyla verilmektedir. ÇSGB, geçiş süresi içinde işveren veya yabancidan yürütülen faaliyetlere ilişkin bilgi ve belge talep edebilmektedir. Geçiş süresi içinde UİK'in 15'inci maddesi uyarınca iptal edilmeyen Turkuaz Kart'ta yer alan 'geçiş süresi' kaydı, yabancının başvurusu hâlinde kaldırılmakta ve kendisine süresiz Turkuaz Kart verilmektedir. Bu başvuru, geçiş süresinin dolmasına yüz seksen gün kalmasından itibaren, her durumda geçiş süresi dolmadan yapılmalıdır. Bu süre dolduktan sonra geçiş süresi kaydının kaldırılmasına ilişkin yapılan başvurular reddedilmekte ve Turkuaz Kart geçersiz hale gelmektedir. Açıkça düzenlenmemiş de olsa yabancının kabul edilebilir bir mazeret sunması durumunda, kartın geçersizliği yaptırımının uygulanmayabileceği düşünülmektedir. Turkuaz Kart sahibi yabancı, UİK'te düzenlenen süresiz çalışma izninin sağladığı haklardan yararlanmaktadır. Hatırlanacağı üzere süresiz çalışma izni sahibinin hakları da uzun dönem ikamet izni sahibi yabancının haklarını esas almaktadır.

Turkuaz Kart sahibi yabancının, mevzuat hükümlerine göre eş ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarına Turkuaz Kart sahibi yakını olduğunu gösteren ve ikamet izni yerine geçen belge verilmektedir. Bu hükümden

Turkuaz Kartın yanında, ikamet izni belgesi yerine geçen yeni bir belgenin daha yabancılar hukukuna eklendiği görülmektedir. Halbuki üç yıllık süre için aile üyelerine aile ikamet izni verilebileceği düşünülmektedir. Benzer statü sağlayan belge enflasyonu maalesef bu uygulama ile de devam ettirilmiştir.

Turkuaz Kart uygulamasında, akademik alanda uluslararası kabul görmüş çalışmaları bulunanlar ile bilim, sanayi ve teknolojide ülkemiz bakımından stratejik kabul edilen bir alanda öne çıkmış olanlar ya da ihracat, istihdam veya yatırım kapasitesi olarak ulusal ekonomiye önemli katkı sağlayan ya da sağlaması öngörülenler, nitelikli yabancı olarak değerlendirilmektedir.

Geçici koruma sağlanan yabancılara ise yukarıda sayılan özellikleri haiz olsalar da Turkuaz Kart hükümlerinin uygulanmayacağı düzenlenmiştir. Ancak geçici koruma statüleri sona erdirildikten sonra Turkuaz Kart hükümlerinin uygulanmasına bir engel kalmayacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde *Green Card*, AB'de ise *Blue Card* benzeri (Kavlak, 2019, s. 356) Turkuaz Kart uygulamasının nitelikli iş gücünü çekmekte etkilerinin sınırlı olduğu ve bürokratik süreçlerinin kolaylaştırılması ile teşviklerin çeşitlendirilmesi gerektiği görülmektedir (Akyıldız, 2025, ss. 356-357). Bu konuda yapılacak düzenlemelerde sadece ücretler ve çalışma koşulları değil, aynı zamanda sosyal güvenlik, vergi rejimleri, eğitim imkânları, idari yükümlülükler, göçmenlere yönelik tutum ve toplumsal bakış açısı, güvenlik ve uzun vadeli kariyer ve ikamet olanakları gibi birden fazla faktör ve bileşenin de birlikte ele alınması gerektiği düşünülmektedir (Arslan & Konyalı, 2023, s. 317).

2. Uzun Dönem İkamet İzni

2.1. Genel

YUKK öncesi dönemde yer almayan (Asar, 2018, s. 108) uzun dönem ikamet izni, YUKK'un "uzun dönem ikamet izni" başlıklı 42'nci maddesinin birinci fıkrasına göre Türkiye'de kesintisiz en az sekiz yıl ikamet izniyle kalmış olan ya da İçişleri Bakanlığının belirlediği şartlara uyan yabancılara, İçişleri Bakanlığının onayıyla valilikler tarafından süresiz olarak verilen ikamet iznidir. YUKK'ta yer alan "*Göç Politikaları Kurulunun*" ibareleri 2019 yılında yapılan değişiklikle "*Bakanlığın*" şeklinde değiştirilmiştir, dolayısıyla 13 Eylül 2018'e kadar Göç Politikaları Kurulunun, 24 Aralık 2019'a kadar da Göç Kurulunun olan yetki, kanun koyucu tarafından 24 Aralık 2019 tarihi itibarıyla İçişleri Bakanlığına tevdi edilmiştir. Hükmün ilk halinde mezkur Kurulun belirlediği şartlara uyanlara bakanlık onayıyla ikamet izni verilmesi süreç olarak kendi içinde tutarlı iken; değişiklik sonrası bakanlığın belirlediği şartlara uyan yabancılara yine bakanlık onayı üzerine valilikler tarafından ikamet izni verilmesi uygulamasının süreci uzattığı, bakanlık iradesinin şartları belirleme noktasında zaten tecelli ettiği, ayrıca iznin verilmesi öncesi her yabancı için tekrar onaya gidilmek suretiyle bakanlık iradesinin aranmaması gerektiği ya da bu izin özelinde valilikler tarafından düzenleme akışının bu süreçten çıkarılması ve bakanlık onayıyla sürecin tamamlanması gerektiği düşünülmektedir.

Uzun dönem ikamet izni harçsız olarak düzenlenmektedir (Harçlar Kanunu, 1964, md. 88/1-f); ancak ikamet izni belge bedeli tahsil edilmektedir (A. Soylu, 2025, s. 158). Belge için süresiz çalışma iznindeki gibi beş yılda bir yenileme (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2024c) öngörülmüştür.

Uzun dönem ikamet izni için e-İkamet üzerinden yapılan başvuru, ilk başvuru gibi görünse de aslında yabancılar sadece mevcut izinleri ile ülkemizde bulunmaktayken uzun dönem ikamet izninin şartlarını sağladıkları an itibarıyla bu izne başvurabildiklerinden, teknik olarak geçiş başvurusudur. YUKK'un 42'nci maddesinin ikinci fıkrasında ise bu izne başvuruları yönünden kısıt getirilmiş yabancılar sayılmaktadır. Buna göre mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü sahipleri ile insani ikamet izni sahiplerine ve geçici koruma sağlananlara, uzun dönem ikamet iznine geçiş hakkı tanınmamaktadır. Ancak sosyal uyum açısından uzun yıllar ülkemizde kalmak durumunda kalmış bu statüdeki yabancıların da en azından uzun dönem ikamet iznine veya vatandaşlığa başvuru yapmasına imkân verilmesi gerektiği de ayrıca değerlendirilmelidir (Aygün, 2018, ss. 189-190). Neticede başvuruda bulunabilmeleri, ikamet izninin düzenlenmesi noktasında yabancılara mutlak bir hak sağlamamaktadır.

2.2. Başvuru Şartları

YUKK'un 42'nci maddesindeki kalış nedenlerinden birini veya birkaçını haiz yabancıların, uzun dönem ikamet izni alabilmesi için aynı Kanunun "uzun dönem ikamet izninin şartları" başlıklı 43'üncü maddesindeki şartları da kümülatif olarak taşıması gerekmektedir. YUKK'un 43'üncü maddesine göre uzun dönem ikamet iznine geçişte kesintisiz en az sekiz yıl ikamet izniyle Türkiye'de kalmış olmak, son üç yıl içinde sosyal yardım almamış olmak, kendisi veya varsa ailesinin geçimini sağlayacak yeterli ve düzenli gelir kaynağına sahip olmak, geçerli sağlık sigortasına sahip olmak ve kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından tehdit oluşturmamak şartları aranmaktadır. İstisnai olarak İçişleri Bakanlığının belirlediği şartlara sahip olunması nedeniyle uzun dönem ikamet izni verilmesi uygun görülen yabancılar için "*kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından tehdit oluşturmamak*" dışındaki şartlar aranmayabilmektedir.

25 Kasım 2003 tarihli ve 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi de YUKK ile benzerlikler içermekte olup yabancıların uzun dönem ikamet iznine başvurmadan önce üye devlette yasal ve kesintisiz olarak beş yıl ikamet etmiş olması aranmaktadır (md. 4/1). Direktifteki süre ülkemizde vatandaşlık başvurusu için gereken genel süre ile uyumlu iken YUKK'ta uzun dönem için aranan süreden kısa kalmaktadır. Beş yıllık sürenin hesaplanmasında öğrenim ve mesleki eğitim amaçlı kalış sürelerinin yarısı dikkate alınmaktadır (2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi, 2003, md. 4/2). Üye devlette geçici olarak ikamet (bakıcı, mevsimlik işçi, sınır ötesi hizmet sunumu amacıyla geçici olarak görevlendirilme gibi) ile diplomatik misyonlarda görevli olarak kalınan süreler beş yılın hesaplanmasında dikkate alınmamaktadır (2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi, 2003, md. 4/2). Ayrıca başvuru ve aile üyeleri için başvuru koşulları, üye devletin sosyal yardım sistemine başvurmadan geçimini sağlayacak yeterlilikte istikrarlı ve düzenli kaynağa (asgari ücret veya emekli maaşı düzeyine büyük

eşit) sahip olunması, üye devletin vatandaşları için karşılanan tüm riskleri kapsayan sağlık sigortası yaptırılması (2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi, 2003, md. 5), kamu düzeni veya güvenliğine karşı ciddi tehdit olunmaması (2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi, 2003, md. 6) gibi şartlar aranmaktadır. Üye devlet başvuruda geçerli seyahat belgesi veya ek belgeler de isteyebilmektedir.

2.2.1. Sekiz yıl ikamet şartı

Kesintisiz en az sekiz yıl¹⁰ ikamet izniyle Türkiye’de kalmış olma şartını sağlayabilmek için yapılan hesaplama, YUKKUY ile detaylandırılmıştır. Yabancıнын uzun dönem ikamet iznine başvurduğu tarih esas alınmakta olup hesaplama geriye doğru yapılmaktadır. Yabancıнын yurt dışında kaldığı süreler ile Türkiye’de ikamet izinsiz (düzensiz) kaldığı süreler kesinti olarak kabul edilmektedir (YUKKUY, 2016, md. 40/2-a). Başvuru tarihinden geriye doğru birer yıllık dilimler içerisinde toplam yüz seksen günü aşan kesinti bulunmuyorsa diğer bir yıllık dilime geçilmekte ve bu kontrole süre sekiz yıla tamamlanana kadar devam edilmektedir (YUKKUY, 2016, md. 40/2-b). Birer yıllık dilimlerde yüz seksen günü aşan kesinti olmaması durumunda son beş yıllık dilim içinde toplam üç yüz altmış beş günü aşan kesinti olup olmadığına bakılmaktadır (YUKKUY, 2016, md. 40/2-c). Sekiz yıl içerisinde bir seferde veya peş peşe, yurt dışında ya da ikamet izinsiz olarak Türkiye’de geçirdiği süre yüz seksen günü geçen yabancıların talepleri, dilimlik hesaplama yapılmadan olumsuz olarak sonuçlandırılmaktadır (YUKKUY, 2016, md. 40/2-ç). YUKKUY’un hesaplama ile ilgili fıkrasında sürelerin aynı dönemler için gün, ay, yıl gibi farklı şekillerde ifade edildiği, bunun da hukuki hesaplama, tebligat ve sürenin başlangıcı gibi hususlarda bazı mahzurlara sebep olabileceği görüldüğünden, bu sürelerin aynı cinsten ifade edilmesi, bu yapıya kadar da ay ve yıl olarak anlaşılabilirliği düşünülmektedir.

YUKKUY’da ayrıca *“kesintisiz en az sekiz yıllık ikamet izniyle Türkiye’de kalmış olmak şartı bakımından, Kanunun yürürlüğe girmesinden önce alınan ikamet izinleri için de yukarıdaki hüküm çerçevesinde hesaplama yapılacağı”* (md. 40/3) da düzenlenmiştir. Böylece YUKK öncesi geçerli olan ikamet tezkereleri de ikamette kesinti hesaplamalarında dikkate alınabilmektedir.

Kesintisiz ikamet izni sürelerinin hesaplanmasında, öğrenci ikamet izinlerinin yarısı, diğer ikamet izinlerinin ise tamamı sayılmaktadır (YUKK, 2013, md. 28/2); ancak çalışma izni muafiyeti hesaba katılmamaktadır (UİK, 2016, md. 13/6). Yine yüksek lisans veya doktora öğrencisi olup çalışma izni alanların, çalışma izni sürelerinin tamamının ikamet izni süreleri toplamına dâhil edileceği (uzun dönem başvurusunda hesaba katılacağı); aynı dönem için geçerli olan öğrenci ikamet izni sürelerinin mükerrerlik olmaması için bu hesaplama dâhil edilmeyeceği de düzenlenmiştir (YUKKUY, 2016, md. 38/2).

¹⁰ Uzun Dönem İkamet konulu AB Direktifine göre bu süre kesintisiz beş yıldır. Türk mevzuatında vatandaşlığa genel usulden başvuru süresi de beş yıldır. Uzun dönem ikamet iznine başvuru için gereken süre ise sekiz yıldır. Bu sürelerin benzeştirilmesi, en azından vatandaşlık için gereken sürenin uzun dönem ikamet izni ve süresiz çalışma izni için aranan sürelerden fazla olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Sınır dışı etme işlemi uygulanan yabancıların önceki ikamet izni süreleri ise, sürelerin toplanmasında hesaba katılmamaktadır (YUKKUY, 2016, md. 40/2-d). Zaten ağır bir yaptırım olan sınır dışı etme işlemi ile karşılaşan yabancıların önceki ikamet izinlerinin tamamen hesaplama dışında tutulması, prosedürel sebeplerden (ikamet izni veya vize ihlali ya da ret/iptal gibi) hakkında sınır dışı etme kararı verilen bir yabancı için her zaman hakkaniyetli bir sonuç olmayıp burada sınır dışı etme sebeplerine göre ayrıca değerlendirilme yapılması gerektiği değerlendirilmektedir. Örneğin sadece on beş günlük ikamet izni ihlali sonrası hakkında sınır dışı etme kararı verilen bir yabancı hakkında tahakkuk eden bir kat artırımlı harcı da ödeyerek kendiliğinden ülkeden çıkması ve sonrasında vize rejimine göre ülkeye tekrar gelmesi durumunda, mezkur sınır dışı etme kararından önceki tüm ikamet izni sürelerinin geçersiz sayılması hakkaniyete uygun bulunmamaktadır.

2.2.2. Sosyal yardım almama şartı

Uzun dönem ikamet iznine başvuran yabancıların son üç yıl içinde sosyal yardım almaması (YUKK, 2013, md. 43/1-b; YUKKUY, 2016, md. 40/4) gerekmektedir. Diğer bir deyişle uzun dönem ikamet izni almak suretiyle ülkemizde süresiz kalabilecek yabancıların geçim sıkıntısı yaşamadan kendisine yetebilecek (Koca, 2016, s. 67) ve ülkemizin sosyal güvenlik sistemi açısından yük oluşturmayacak bir kişi olması beklenmektedir.

Benzer olarak 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifinde de başvuru ve aile üyeleri için üye devletin sosyal yardım sistemine başvurmadan geçimini sağlayacak yeterlilikte istikrarlı ve düzenli kaynağa (asgari ücret veya emekli maaşı düzeyine büyük eşit) sahip olunması aranmaktadır (md. 5). Bu düzenleme YUKK'tan “son üç yıl içinde” şeklinde bir sınırlama getirmeyerek ayrılmaktadır.

2.2.3. Yeterli ve düzenli gelir şartı

Uzun dönem ikamet iznine başvuran yabancıların kendisi ve varsa ailesinin geçimini sağlayacak yeterli ve düzenli gelir kaynağına sahip olması beklenmektedir (YUKK, 2013, md. 43/1-c; YUKKUY, 2016, md. 40/5). Yeterli ve düzenli gelir kaynağına sahip olma şartı YUKKUY ile 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifinden daha çok detay içerecek şekilde düzenlenmiştir. Yabancıların, sadece kendisi için başvuru yapıyorsa, başvuru yaptığı yıl itibarıyla geçerli olan net asgari ücret kadar aylık giderini karşılayabilecek maddi güce sahip olması gerekmektedir (YUKKUY, 2016, md. 40/5-a). Başvuran kendisi ve aile üyeleri için birlikte başvuru yapıyorsa, toplamda asgari ücretten az olmamak üzere kendisi dahil her bir aile üyesi için asgari ücretin üçte biri kadar gideri karşılayabilecek maddi güce sahip olmalıdır (YUKKUY, 2016, md. 40/5-b). Örneğin, kendisi, eşi ve tek çocuğu için başvuru yapıyorsa bir asgari ücret; kendisi, eşi ve iki çocuğu için başvuru yapıyorsa bir asgari ücret ile bir asgari ücretin üçte biri kadar gideri karşılayacak maddi güç ortaya koymalıdır. Hesaplama başka şekilde formüle bağlanırsa, üç kişilik bir aile için asgari ücret, üçten fazla üyesi olan bir aile için “kişi sayısı x (asgari ücret/3)” olarak ifade edilebilmektedir.

Mezkur düzenlemede “gelir” yerine özellikle “*maddi güç*” ibaresinin tercih edildiği görülmektedir, diğer bir deyişle yabancı her zaman sabit bir maaş karşılığı çalışan olarak düşünülmemiş, ülkede bulunduğu süre zarfında aylık giderlerini karşılayabilecek sürdürülebilir bir maddi güce sahip olması yeterli görülmüştür. Örneğin sahip olduğu ve yılda bir kere elde ettiği bir gelirin aylık ortalamasının, aylık asgari ücret kadar gideri karşılayabilmesi maddi güç açısından yeterli kabul edilmektedir (Koca, 2016, s. 67). Gelir kaynağının tespitinde üçüncü kişilerin taahhütleri tek başına yeterli kabul edilmemekle (YUKKUY, 2016, md. 40/5-c) birlikte maddi gücü ortaya koyarken destekleyici bir beyan olarak sunulmasına da bir engel bulunmamaktadır.

Uzun dönem ikamet iznine başvuran yabancının aile üyelerinin gelir durumları da ayrıca ele alınmalıdır. 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifine göre üye devletler, uzun dönem ikamet izni alabilecek yabancının aile üyelerinden ikamet izni başvurularıyla birlikte başvuruda bulundukları üye devletin sosyal yardımına başvurmadan kendilerini geçindirmeye yetecek kadar istikrarlı ve düzenli kaynaklara sahip olduklarına dair kanıt veya uzun dönemli ikamet edenin bu tür kaynaklara ve sigortaya sahip olduğuna dair kanıt ve ayrıca ikinci üye devlette tüm riskleri kapsayan hastalık sigortası sunmalarını isteyebilmektedir. Üye devletler bu kaynakları niteliklerine ve düzenliliklerine göre değerlendirmekte ve asgari ücret ile emeklilik seviyelerini dikkate alabilmektedir (2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi, 2003, md. 16/4-c). Benzer olarak YUKK’ta yer alan “...*varsa ailesinin geçimini sağlayacak yeterli ve düzenli gelir kaynağına sahip olmak*” (md. 43/1-c) ifadesinden, başvuru bir aile ise (eşler ve çocuklar), gelire sahip olan eş diğer eş ve çocuklar için destekleyici (*sponsor*) olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak çocuğun on sekiz yaşından küçük olması ve sürekli bir gelirin olmaması durumu, çocuğa süresiz bir ikamet izni verilmesi konusunu tereddütlü kılmaktadır (Koca, 2016, s. 67). Çocuk için on sekiz yaşına kadar uzun dönem ikamet izni kararının ertelenmesi gerektiği düşünülebilirse de on sekiz yaşından sonra da diğer tereddütlü hususlar ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, ailenin uzun dönem ikamet izni alarak ülkemizde sürekli yaşama iradesini ortaya koymuş olması, her durumda çocuğun da aynı saikle hareket etmesini gerektirmeyeceğinden, on sekiz yaşından sonra ergin ve bağımlı olmayan (Avrupa Konseyi, 2024, s. 36) yabancı çocuğun ailesinden ayrılabilmesi ve ayrı bir geliri yoksa ailenin gelirinden mahrum kalacağı düşünülebilmekte ve bunların başvurularının kendi özel durumları gözetilerek ayrıca değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülebilmektedir. Ancak ebeveyni uzun dönem ikamet iznine kavuşmuş bir çocuğun on sekiz yaşına kadar beklemesi ve sonrasında da gelir, sigorta gibi şartları sağlaması için bekletilmesi ve sonuçta ebeveyninden farklı bir muameleye tabi tutulması, uygulama açısından makul görülmemektedir.

2.3. Sona Erme

YUKK’un “uzun dönem ikamet izninin iptali” başlıklı 45’inci maddesinde tahdidi olarak sayılan hallerden birinin veya birkaçının bulunması halinde uzun dönem ikamet izni iptal edilmektedir. Diğer bir deyişle yabancının, kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından “*ciddi tehdit*” oluşturması (YUKK, 2013, md. 45/1-a; YUKKUY, 2016, md. 42/1) veya sağlık, eğitim ve ülkesindeki zorunlu kamu hizmeti dışında bir nedenle kesintisiz bir yıldan fazla

süreyile Türkiye dışında bulunması (YUKK, 2013, md. 45/1-b; YUKKUY, 2016, md. 42/2) hallerinde uzun dönem ikamet izni sona erdirilmektedir. Hükümlerin lafzi yorumundan idarenin takdir yetkisinin bulunmadığı ve bağlı yetki kullandığı görülmektedir.

YUKK'un ilk halinde düzenlenen kısa dönem ve aile ikamet izinleri için kesinti süreleri (kısa için yüz yirmi gün; aile için yüz seksen gün) kaldırılmıştır. Uzun dönem ikamet iznindeki süre şartı ise hala korunmakta olup sağlık, eğitim ve ülkesindeki zorunlu kamu hizmeti dışında bir nedenle kesintisiz bir yıldan fazla süreyle Türkiye dışında bulunması halinde yabancının ikamet izni iptal edilmektedir (YUKK, 2013, md. 45/1-b). İkamette kesinti sebebiyle ikamet izni iptal edilen yabancının şartlarını sağladığı bir ikamet iznine yeniden başvurmasına engel bir düzenleme bulunmamakta (YUKK, 2013, md. 45/2) olup yeniden başvuru yapılabilmesine yönelik hususlar yönetmelikte (YUKKUY, 2016, md. 43) ayrıca düzenlenmiştir.

Uzun dönem ikamet izni, iptalinin zorlaştırılması ile diğer izinlerden görece ayrılmaktadır. Uzun dönem ikamet izninin iptal nedenlerinde Avrupa İkamet Sözleşmesinden farklı olarak "*genel ahlak*" (md. 3/3) gibi (Özkan, 2013, s. 173) muğlak bir ifadenin aranmadığı da görülmektedir. Ayrıca uzun dönem ikamet iznine geçişte tehdit oluşturmama aranırken, iptal işleminde ciddi nitelikte tehdit (Avrupa İkamet Sözleşmesi, 1955, md. 3/3) olmanın getirilmesi bu iznin iptalini zorlaştırmayı amaçlamaktadır (Asar, 2015, ss. 72-73; 2018, s. 112).

YUKK'un 45'inci maddesinin ikinci fıkrasında sadece (b) bendi kapsamında iptal durumunda yeniden uzun dönem ikamet iznine başvuruya ilişkin düzenleme bulunduğundan hareketle, (a) bendi kapsamında uzun dönem ikamet izni iptal edilen yabancının yeniden başvuru yapamayacağı değerlendirilmektedir. Hatta kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından "*ciddi tehdit*" oluşturmaması nedeniyle izinleri iptal edilenler, YUKK'ta belirtilen diğer ikamet izni türleri için de başvuru yapamamaktadırlar (YUKKUY, 2016, md. 42/4). Bunların YUKK'un 54'üncü maddesinde aranan kamu düzeni veya güvenliği açısından tehdit olma durumunu "*ciddi tehdit*" olmakla evleviyetle sağladıkları görülmekte olup bunların sınır dışı edilmesi gerektiği açıktır.

2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifinde de uzun dönem ikamet izni sahibi yabancının sınır dışı edilmesi konusunda YUKK'taki ile benzer güvenceler yer aldığı görülmektedir. Üye devletler, uzun dönem ikamet eden bir kişi hakkında yalnızca kamu düzeni veya güvenliği açısından fiili ve yeterince ciddi bir tehdit oluşturmaması halinde sınır dışı etme kararı alabilmektedir (2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi, 2003, md. 12/1) ve bu kararın da ekonomik saiklerle verilmemiş olması gerekmektedir (2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi, 2003, md. 12/2). Yine üye devletlerin uzun dönem ikamet eden bir kişi hakkında sınır dışı etme kararı almadan önce "*kendi topraklarındaki ikamet süresi, kişinin yaşı, kişi ve aile üyeleri açısından sonuçları, ikamet edilen ülkeyle bağlantılar veya menşe ülkeyle bağlantıların bulunmaması*" hususlarını da göz önünde bulundurması gerekmektedir (2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi, 2003, md. 12/3). YUKK'un

25'inci maddesinin de benzer gerekçelerle sadece uzun dönem değil tüm ikamet izinleri için iptal kararlarını erteleyebilme imkânı getirdiği görülmektedir. İkamet izni başvurusunun reddi, iptali veya uzatılmaması kararı yabancıya ya da yasal temsilcisine veya avukatına tebliğ edilmelidir (YUKKUY, 2016, md. 42/5).

3. Uzun Dönem İkamet İzni Sahibinin Çalışma Hakkı

3.1. Mevzuatta Uzun Dönem İkamet İzni Sahibinin Hakları

YUKK'un "uzun dönem ikamet izninin sağladığı haklar" başlıklı 44'üncü maddesinin birinci fıkrasına göre "*uzun dönem ikamet izni bulunan yabancılar; askerlik yapma yükümlülüğü, seçme ve seçilme, kamu görevlerine girme, muaf olarak araç ithal etme ve özel kanunlardaki düzenlemeler hariç, sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı kalmak ve bu hakların kullanımında ilgili mevzuat hükümlerine tabi olmak şartıyla, Türk vatandaşlarına tanınan haklardan*" yararlanmaktadırlar. Uzun dönem ikamet izni sahibi yabancıların, Türkiye'deki "*ikamet, seyahat, çalışma, yatırım, ticari faaliyet, miras, taşınır ve taşınmaz iktisabı ile ferağı*" gibi konulara yönelik işlemlerinin Türk vatandaşlarına uygulanmakta olan mevzuata göre yürütülmesi gerektiği de YUKKUY ile açıkça düzenlenmiştir (md. 41/1-ç).¹¹ YUKKUY'da sayılan hak ve yükümlülüklerin kullanılmasında özel kanunlarda Türk vatandaşı olma koşulu aranmışsa, uzun dönem ikamet iznine sahip olan kişilerin bu haklardan yararlanmayı talep edemeyeceği düzenlenmiştir (md. 41/2). Bu hükümdeki "*Türk vatandaşı olma koşulu aranmışsa*" ibaresinin, anılan hak ve yükümlülüklerin kullanılması "*sadece Türk vatandaşlarına hasredilmişse*" şeklinde anlaşılması gerektiği değerlendirilmektedir. Örnek olarak çalışma hakkı Türkiye'de sadece Türk vatandaşlarına tanınmış bir hak değildir, meslek bazında bazı kısıtlamaları¹² olsa da (genel olarak mesleği yapabilmeleri için zorunlu olan ruhsat, ehliyet, yeterlilik belgesi sahibi olmak gibi şartlar dışında; herhangi bir bildirimde bulunmaksızın veya bir makamın iznine tabi olmaksızın) vatandaşlar ve çalışma izni olan yabancılar ülkemizde çalışabilmektedirler. Hatta mavi kartlılar çalışma izni almaksızın da çalışabilmektedirler (Öztürk, 2021, s. 965). Başka bir örnek ise, YUKK'ta açıkça sınırlanmamış olmasına rağmen, sadece Türk vatandaşlarının alabileceği diplomatik pasaporta uzun dönem ikamet izni sahibi yabancıların başvuramayacakları (Asar, 2018, ss. 111-112) veya diğer mevzuatta sadece Türk vatandaşlarına hasredilmiş bir alanda çalışamayacaklarıdır.

YUKK'taki uzun dönem ikamet izni, YUKKUY'da detaylandırıldığına göre 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifiyle de uyumlu olarak çalışma hakkını içkin bir izindir ve mezkur hükümlerden anlaşıldığına göre uzun dönem ikamet izni sahibi yabancı, çalışma iznine tabi olmaksızın çalışma hakkına sahiptir (Esen, 2019, s. 267). Uzun dönem ikamet izni sahibi yabancıların Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanacakları da düzenlendiğine göre artık süresiz çalışma izni gibi isimlerle anılsa da çalışma izni veya muafiyeti almadan tıpkı Türk vatandaşları

¹¹ Literatürde "*ulusal politik düzeyde, oturma izni olan yabancıların entegrasyonu konusu İspanya'da teşvik edilmekte, İtalya'da reddedilmekte veya Türkiye'de görmezden gelinmektedir* (İçduygu, 2012, s. 6)" denilse de, YUKK ile beraber hayatımıza bu ifadeyi doğrulamayan birçok düzenlemenin girdiği görülmektedir. Örneğin uzun dönem ikamet izni sahibi olup yerleşme niyetiyle ülkemizde bulunan yabancıların vatandaş olmadan da Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanabilmesindeki amacın, uyumunun kolaylaştırılması olduğu pekâlâ söylenebilmektedir. YUKK'ta doğrudan "uyum" başlıklı bir madde de bulunmaktadır. Sonuç olarak görüşün kaleme alındığı yıl olan 2012'de YUKK'un henüz yürürlükte olmadığı; 2014 sonrası ise mezkur görüşün artık geçerli olmadığı ifade edilebilecektir.

¹² Doktorluk, mühendislik, avukatlık gibi...

gibi çalışabilmeleri gerekmektedir. Ancak bu durum, çalışmaya başlayabilmek için gerekli olan prosedürleri (sigorta, vergi kaydı ve benzeri şartları) sağlamadan çalışabilecekleri anlamına tabii ki gelmemektedir.

Uzun dönem ikamet izni sahipleri, vatandaşa haklar noktasında mavi kartlılardan sonra en yakın yabancı gruplarından biri olup izin almadan çalışamayacaklarına dair YUKK'ta özel bir kısıtlama getirilmemiştir, kanun koyucu tarafından bu hak kısıtlanmak istenseydi YUKK'ta sayılan diğer dört hak gibi çalışma hakkı da istisna olarak sayılabilirdi. Bu nedenle uzun dönem ikamet izni sahibinin çalışma hakkı kısıtlanmak isteniyorsa ayrıca ve açıkça düzenlenerek (Erkal, 2014, s. 206) YUKK içerisinde kısıtlanması gerektiği düşünülmektedir. Bu haliyle sadece UİK'te sayılmış olmakla YUKK'ta hala yer alan çalışma hakkının ihmal edilemeyeceği değerlendirilmektedir.

Uzun dönem ikamet izni sahibi yabancıların bu izne geçmeyi beklemeyip başvuru hakkının doğduğu süreden üç yıl önce Türk vatandaşlığına genel usulde başvurabileceği de hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu yabancılar farklı saiklerle vatandaşlığı tercih etmemiş olabilirler ancak bu onların mavi kartlılardan sonra vatandaşa en yakın (Koca, 2016, s. 85) grupta yer aldığı gerçeğini de değiştirmemektedir. Kaldı ki kanun koyucunun uzun dönem ikamet izni sahibi yabancıların haklarını düzenlerken mavi kartlılara ilişkin mevzuattan (Türk Vatandaşlığı Kanunu, 2009, md. 28/2) ve 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifinden büyük oranda yararlandığı görülmektedir (Asar, 2018, s. 110). Mavi kartlılar ve üçüncü dereceye kadar olan alt soylarından mavi kart sahibi olanlar veya mavi kart kütüğüne kaydı olduğunu belgeleyenler Türkiye'de çalışma izni almadan çalışabilmektedir (UİK, 2016, md. 6/4; Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliği, 2022, md. 14/1). Dolayısıyla uzun dönem ikamet izni sahibi yabancıların da bu usul ile çalışabilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Son olarak uzun dönem ikamet izni sahibi (süresiz çalışma izni ve süresiz Turkuaz Kart sahibi gibi) yabancıların daimi veya mutad ikametgahı (ömürleriyle sınırlı olsa da) süresiz olarak ülkemizde olacağından, sadece istihdam değil; altyapı, sosyal yaşam, ekonomi ve sağlık konularında alınacak idari kararlarda (Castles vd., 2022, s. 425) da hesaba katılmalarının faydalı olacağı düşünülmektedir.

3.2. UİK'teki Süresiz Çalışma İzni Sahibinin Hakları

Süresiz çalışma izni olan yabancılar da aynı uzun dönem ikamet izni sahipleri gibi, özel kanunlardaki düzenlemeler hariç, sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı kalmak ve bu hakların kullanımında ilgili mevzuat hükümlerine tabi olmak şartıyla, Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanabilmektedir. Süresiz çalışma izni olan yabancıların seçme, seçilme ve kamu görevlerine girme hakkı ile askerlik hizmeti yapma yükümlülüğü bulunmamaktadır (UİK, 2016, md. 10/4). Görülmektedir ki süresiz çalışma izni, UİK ile uzun dönem ikamet iznine alternatif olarak düzenlenmiştir ve bu izne sahip yabancı, uzun dönem ikamet izninin sağladığı tüm haklardan yararlanmaktadır (md. 10/4). Tam da bu sebepten böyle bir izne ihtiyaç olmadığı, sekiz yıl kanuni çalışma iznine sahip yabancıların da ülkemizde süresiz kalmak için uzun dönem ikamet iznine başvurması gerektiği

değerlendirilmekte olup ayrıca süresiz çalışma izninin neden üretildiği maalesef anlaşılamamıştır. Mevcut durumda uzun dönem ikamet izni sahibinin süresiz çalışma iznine başvurabileceğine dair getirilen hüküm bir lütuf olmadığı gibi idareye takdir hakkı verilmesiyle makul de değildir. AB’de Tek İzin ve Uzun Dönem İkamet Direktifleriyle çalışma ve ikamet izni için tek bir izin geliştirilmeye çalışılırken bizde ÜİK ile getirilen ikilik hala anlaşılamamaktadır.

Öte yandan ÜİK’in, uzun dönem ikamet izni şartlarını aramadan yabancılara süresiz çalışma izni verebilmek noktasında zaten (AB Mavi Kart benzeri) süresiz Turkuaz Kart (md. 11/2) gibi bir enstrümana sahip olduğu, süresiz Turkuaz Kart’ın da haklar konusunda süresiz çalışma iznine referans verdiği (11/4), süresiz çalışma izninin de uzun dönem ikamet iznine referans verdiği (md. 10/4) görülmekte olup süresiz çalışma izni düzenlemesinin uzun dönem ikamet izninin tekrarı olduğu ve ayrıca süresiz çalışma izni gibi bir statüye ihtiyaç olmadığı değerlendirilmektedir.

Son olarak ÜİK’in yaklaşımına göre bir yabancının süresiz olarak ikamet etme hakkı kazandığı bir ülkede çalışma hakkı olmadan ne yapmasının beklendiği de anlaşılamamaktadır. Uzun dönem ikamet izni diğer izinler gibi bir kalış amacı aramamaktadır, geçici değildir ve sadece şartları sağlamakla, uzun uğraşlar sonucu alınabilen bir izindir. Yabancı, uzun dönem ikamet iznini genel olarak bürokratik süreçlerden kurtulmak için tercih etmektedir; ancak ÜİK’e göre süreç burada bitmemekte, hatta beş yılda bir yenilenmek suretiyle daha yeni başlamaktadır. Bu düzenlemeler, göç yönetimi açısından sürdürülebilir bir idari yaklaşımı maalesef yansıtmamaktadır.

3.3. AB Düzenlemelerinde Uzun Dönem İkamete Tanınan Haklar

AB’de uzun dönem ikamet hakkı, üçüncü devlet vatandaşı yabancının uzun süreli ikamet etme ve çalışma hakkını tanıyan bir statüdür (Arslan & Konyalı, 2023, s. 312). 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifinde uzun dönem ikamet izni sahipleri istihdam ve serbest meslek faaliyetlerine erişim, işten çıkarma ve ücretlendirmeye ilişkin koşullar da dahil olmak üzere istihdam ve çalışma koşulları, eğitim ve mesleki eğitime erişim, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal koruma, vergi avantajları, mal ve hizmetlere erişim, kamuya sunulan mal ve hizmetlerin tedariki ve konut edinme, sendika veya meslek örgütlerine katılım, güvenli bölgeler hariç üye devlette serbest dolaşım hususlarında vatandaşlarla eşit muameleye tabi tutulmaktadır (md. 11).

Türkiye’de de uzun dönem ikamet izni sahibi yabancının “*askerlik yapma yükümlülüğü, seçme ve seçilme, kamu görevlerine girme, muaf olarak araç ithal etme ve özel kanunlardaki düzenlemeler*” hariç, sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı kalmak ve bu hakların kullanımında ilgili mevzuat hükümlerine tabi olmak şartıyla, çalışma dahil Türk vatandaşlarına tanınan haklardan (YUKK, 2013, md. 44) yararlanabileceği görülmektedir. Uzun dönem ikamet izni sahibine verilen haklar konusunda kanun koyucunun da YUKK ve YUKKUY’da mezkur Direktifi esas aldığı ve yabancıya çalışma hakkı tanıdığı görülmektedir. Ancak ÜİK hazırlanırken kanun koyucunun bu yaklaşımdan neden ayrıldığı veya ayrılıp ayrıldığı bilinmemektedir.

3.4. Uzun Dönem İkamet İzni Sahibinin Haklarını Kısıtlama Yetkisi

YUKK'un 42'nci maddesi uyarınca uzun dönem ikamet izni bulunan yabancılara tanınan haklar, Cumhurbaşkanınca kısmen veya tamamen kısıtlanabilmektedir. Yabancıların haklarının Anayasa'ya göre kanunla sınırlanabileceği düzenlendiğinden YUKK ile uzun dönem ikamet izni sahiplerinin haklarının tamamen veya kısmen kısıtlanması yetkisinin Cumhurbaşkanına verilmesi konusunda, sınırlama yetkisinin kanun ile verilmiş olmasından ötürü "*kanunla getirilmiş olma*" koşulunun sağlandığı da ifade edilmektedir (Esen, 2019, s. 267).

İlk defa YUKK ile düzenlenen ve hakları belirlenen uzun dönem ikamet iznine ilişkin başka bir mevzuatın aleyhe düzenleme getirmesi hususu da tereddütlüdür. Bu konu UİK'in kapsamı (md. 2) içinde yer alan bir husus değildir.¹³ Bu şekilde bir sınırlama getirilecekse bunun YUKK'un sistematığı ve mevzuat hazırlama usul ve esaslarına göre yine YUKK'ta yapılması gerektiği değerlendirilmektedir. YUKK, çalışma izinlerine ilişkin düzenleme yaparken dahi çalışma izni sahiplerini ikamet izni almak gibi bürokratik bir külfetten kurtaracak şekilde lehe düzenleme yapmıştır. Bu sebeple de uzun dönem ikamet izni sahibinin çalışma hakkını genişleten düzenlemeler dışındakilerin, YUKK'un kendi sistematığı içinde kurgulanması ve yapılması gerektiği değerlendirilmektedir. Yine kanun koyucunun uzun dönem ikamet izni sahibinin çalışma hakkına yönelik spesifik bir kısıtlama getirme iradesi varsa bunu YUKK'ta daha önce sayılan dört istisnaya bir yenisini eklemek suretiyle yapmasının kanun yapma tekniğine daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu suretle hazırlanacak kanun taslağı yürütücü kurumun da bilgisi dahilinde olgunlaşacaktır.

Sonuç olarak uzun dönem ikamet izni YUKK'ta ilk defa düzenlediğinde sekiz yıl kesintisiz ikamet ile kazanılmasının yanında mülga Göç Politikaları Kurulu (bugün İçişleri Bakanlığı) kararı ile verilebilecek gruplar da düşünülmüştür. Uzun dönem ikamet izninin sekiz yıl ikamet şartı aranmaksızın verilebileceği gruplar içinde nitelikli yabancılar, Türk soylular, Türk diasporası, Yunan ıskatları gibi grupların olduğu Göç Politikaları Kurulunun ilk kararlarından (Göç İdaresi Başkanlığı, 2017; İstanbul Valiliği İl Göç İdaresi Müdürlüğü, t.y.; Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2021) çıkarılabilmektedir. Bu itibarla bu tür gruplar için bürokrasinin kolaylaştırılmasını amaçlayan ve süresiz olan uzun dönem ikamet izninin çalışma hakkını içkin olarak geliştirildiği ortada iken, sonradan bu grupları çalışma izni bürokrasisine muhatap kılmak, YUKK ile çalışma izinlerini ikamet izni sayarak gözetilen bürokraside yalınlaşma vizyonuna da uygun düşmemektedir.

3.5. Çalışma Hakkına İlişkin Hükümlerin Çatışmasının Değerlendirilmesi

Türkiye'de uzun dönem ikamet izni (doğrudan) veya en az sekiz yıl kanuni çalışma izni olan yabancıların, süresiz çalışma iznine başvurabileceği, UİK ile YUKK'tan kısa bir süre sonra, YUKK ve YUKKUY'daki açık hükümlere

¹³ UİK, Türkiye'de çalışmak için başvuruda bulunan veya çalışan, bir işveren yanında mesleki eğitim görmek üzere başvuruda bulunan veya görmekte olan, staj yapmak üzere başvuruda bulunan veya staj yapan yabancılar ile Türkiye'de geçici nitelikte hizmet sunumu amacıyla bulunan sınır ötesi hizmet sunucusu yabancıları ve yabancı çalıştıran veya çalıştırmak üzere başvuruda bulunan gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktadır. Uzun dönem ikamet izni sahipleri bu yabancılar arasında yer almamaktadır.

rağmen düzenlenmiştir (md. 10/3); ancak, yabancının başvuru şartlarını taşımasının yabancıya mutlak hak sağlamayacağı (md. 10/3) da kaydedilmiştir. Burada bir çatışma olduğu açıktır (Esen, 2019, s. 267). Çatışma hakkında ÜİK'in YUKK'a göre sonraki tarihli (Esen, 2019, s. 267) ve çalışma izni konusunda özel kanun olması nedeniyle esas alınması gerektiğini ifade eden görüşler de bulunmaktadır (Doğan, 2021, ss. 96-97).

Hukuki düzenlemeler arasında çatışma olması durumunda genel olarak “üst kanun alt kanunları ilga eder (*lex superior derogat legi inferiori*)”, “sonraki kanun önceki kanunları ilga eder (*lex posterior derogat legi priori*)”, “özel kanun genel kanunları ilga eder (*lex specialis derogat legi generali*)”, “ilga eden kanunu ilga etmek, ilga edilmiş kanuna tekrar hayat vermez (*abrogata lege abrogante non reviviscit lex abrogata*)” ve “düzenleyici işlemler, bireysel işlemlerden daima üstündür (*Actus normativus semper praevalet actui individuali*)” şeklinde yorum ilkelerine başvurulmaktadır (Gözler, 2012, ss. 97-106). Geleneksel anlayışa göre, “sonraki kanun önceki kanunları ilga eder” prensibi, hangi kanunun sonraki tarihte yürürlüğe girdiğine bakılarak uygulanır ve iki düzenleme arasında zaman farkı olmalıdır (Erkal, 2014, s. 196), ancak bu farkın ne kadarlık bir süre olması gerektiği belirtilmemiştir. Bu çalışmada iki hukuki düzenleme arasındaki zaman farkının kısa olması önemli görülmektedir, çünkü kısa zaman aralıklarında aynı düzeyde birbiriyle çelişen düzenlemeler çıkarılması durumunda *lex posterior* ilkesinin otomatik olarak uygulanması yerine, kanun koyucunun niyeti, hazırlık sürecindeki özen, düzenlemenin amacı, kapsamı, ilk düzenleme sonrası gerçekleşen önemli olaylar ile kamuoyuna yansıyan eleştiriler beraber değerlendirilerek hangi hükmün ihmal (zımnın ilga) edileceğine (Erkal, 2014, ss. 198-199; Şenel, 2023, s. 361) karar verilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.¹⁴

Bu minvalde YUKK ile ÜİK'teki mezkur düzenlemeler arasında bu çatışma ilkelerini uygulamak için yeterli bir zaman geçmediği iddia edilmektedir. Kanun koyucu 04 Nisan 2013 tarihinde YUKK'u (ret oyu olmaksızın) kabul ederek iradesini, 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi ile benzer şekilde uzun dönem ikamet izni sahibinin Türk vatandaşı gibi çalışma izni olmaksızın çalışabileceği şeklinde ortaya koymuşken; 28 Temmuz 2016 tarihinde ortada aleyhe gelişen hiçbir sebep yokken iradesini ÜİK ile değiştirdiğini düşünmek makul bulunmamaktadır. ÜİK'teki süresiz çalışma iznine başvurabileceklere uzun dönem ikamet izni sahibinin eklenmesi düzenlemesinin de, uzun dönem ikamet iznine tanınan haklar konusunda mevzuat ve literatür tam anlaşılmadan, 2024/1233 sayılı Tek İzin Direktifine¹⁵ de uygun olarak ikamet ve çalışma izinleri arasında oluşturulmaya çalışılan yalınlaştırılmış bürokratik sistem gözetilmeden, sonuç olarak gerekli dikkat ve özen gösterilmeden “*sehven*” kaleme alındığı düşünülmektedir. Bu nedenle arasında yaklaşık üç yıl olan iki kanun arasında *lex posterior* yorum ilkesinin uygulanmasının yerinde olmadığı, kanun koyucunun iradesinin bu kadar zıt yönde değişmesini gerektirir bir zaman aralığının geçmediği ve büyük bir toplumsal olay da olmadığı için ileri sürülebilmekte ve ÜİK'teki hükmün değiştirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

¹⁴ Bu değerlendirmenin istisnai alanı genişlettiği ve kısa zamandan ne anlaşılması gerektiğini açıklamadığı için hukuk devleti açısından ideal bir çözüm olmadığı düşünülmekle birlikte; olması gerekenin kanun yapılırken tüm özenin ortaya konulması ve bu tür çatışmalı hükümlere mahal verilmemesi olduğu ifade edilmelidir.

¹⁵ Bu Direktifle ilga edilen önceki Direktif de makalenin konusu yönünden benzer düzenlemeler içermektedir.

Bu mevzuat uyumsuzluğunda tereddüt oluşturan bir diğer husus olarak YUKK, ülkeye giriş ve çıkış, vize, ikamet izinleri, vatansızlar, sınır dışı etme, uluslararası koruma, geçici koruma ve uyum konularında genel kanundur. Görüleceği üzere çalışma izinleri YUKK ile düzenlenmemiştir. Bu nedenle UİK de çalışma izinleri konusunda genel kanundur, çünkü özel kanunlarda da çalışma iznine veya ön izin konularına yönelik düzenlemeler bulunmaktadır.¹⁶ YUKK ile UİK kendi düzenledikleri konularda genel kanun görünümündedir. Ancak YUKK yabancılar hukuku bakımından genel ve temel bir kanundur. YUKK aynı zamanda çalışma izinlerinin ikamet izni sayılması, çalışma izinlerinin İçişleri Bakanlığı görüşüne bağlanması, vize muafiyeti sağlanması veya çalışma izni muafiyetlerinin bazı hesaplamalarda dikkate alınmaması gibi düzenlemelere yer vererek çalışma konusunda da genel kanun gibi hareket etmektedir. Bu ve benzeri sebeplerle *lex specialis* yorum ilkesi de uzun dönem ikamet izni sahibinin hakları konusunda uygulanabilir görülmemektedir.

Çatışmaya ayrıca yorum kurallarını kullanarak yaklaşmak gerekirse, idare hukukunda uyumsuzlukların çözümünde yorum yaparken “kıyas (*argumentum a simili*)”, “aksiyle kanıt (*argumentum a contrario*)”, “evleviyet (*argumentum a fortiori*)”, “büyükten küçüğe doğru akıl yürütme (*argumentum a maiori ad minus*)” ve “küçükten büyüğe doğru akıl yürütme (*argumentum a minori ad maius*)” gibi akıl yürütme kurallarına başvurulmaktadır (Gişi, 2016, s. 219). UİK’te çalışma izni veya çalışma izni muafiyetinin YUKK’un 27’nci maddesi uyarınca ikamet izni yerine geçtiği, ancak YUKK’ta tanımlanan mülteci ya da ikincil koruma statüsü dışındaki yabancıların herhangi bir nedenle ikamet izni olmasının yabancıya çalışma hakkı vermeyeceği düzenlenmiş olup burada hukuki yorumda kullanılan evleviyet ilkesinin ihmal edildiği görülmektedir. YUKK’a göre uzun dönem ikamet izni sahibi yabancı en fazla hakka sahip ve kanun sistematüğinde diğer statülerin de ulaşması beklenen izindir. 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifinde de uzun dönem ikamet izni verilen yabancıların çalışma hakkı açıkça düzenlenmiş, üye devletlere sadece vatandaşlarına veya birlik vatandaşlarına hasredilmiş faaliyetler konusunda sınırlama yetkisi verilmiş ve mülteci veya uluslararası koruma bekleyenler bu iznin kapsamı dışında bırakılmıştır. Uluslararası koruma hukukuna görece yeni giren ikincil koruma gibi bir statüye UİK’te çalışma izni almasızın çalışma hakkı verilmesi ve uzun dönem ikamet izni sahibinin bu haktan mahrum bırakılması, uzun dönem ikamet izninin mahiyetinin anlaşılmadığını göstermektedir. Eğer mülteci ve ikincil koruma statü sahibi yabancılar çalışma izni almadan çalışma hakkına sahip ise uzun dönem ikamet izni sahibi yabancı evleviyetle bu hakka sahip olmalıdır.

¹⁶ Serbest bölgelerde çalışacaklar, yabancı öğretim üyeleri gibi farklı mevzuatta düzenlenen ve ön izne tabi tutulan çalışma izinleri için UİK genel kanun sayılmaktadır.

Sonuç

Düzenli göçün en önemli enstrümanı olan ikamet izinlerinin, çalışma hakkı dahil tüm yönleriyle detaylı olarak düzenlenmesinin, vize, çalışma izni, vatansızlık, uluslararası koruma, sınır dışı etme, geri kabul veya iskân gibi diğer göç işlemlerinin de hukuki düzlemde ikamet iznine göre hizalanmasını sağlayacağı ve bunun da göç yönetiminde hem uygulayıcılar hem de yabancılar için hukuki belirliliği artıracığı düşünülmektedir. Bu noktada ikamet izinleri arasında hedef statü olan uzun dönem ikamet izninin tanıdığı hak ve yükümlülüklerin belirlenmesi de hukuki belirliliğin sağlanması adına önem arz etmektedir.

Uzun dönem ikamet izni sahipleri, vatandaşa haklar noktasında mavi kartlılardan (benzer olarak da 2527 sayılı Kanun kapsamındakilerden) sonra en yakın yabancı gruplarından biri olup izin almadan çalışamayacaklarına dair YUKK'ta özel bir kısıtlama getirilmemiştir. Kanun koyucu tarafından çalışma hakkı kısıtlanmak istenseydi yöntem olarak YUKK'ta sayılan diğer dört hak gibi çalışma hakkının da istisna olarak sayılması gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle uzun dönem ikamet izni sahibinin çalışma hakkı kısıtlanmak isteniyorsa ayrıca ve açıkça düzenlenerek YUKK içerisinde kısıtlanması gerekmektedir. Bu haliyle sadece ÜİK'te sayılmış olmakla YUKK'ta hala yer alan çalışma hakkının ihmal edilemeyeceği değerlendirilmektedir.

Bir diğer husus da ikincil koruma statüsüne verilen çalışma izni almaksızın çalışma hakkının evleviyetle uzun dönem ikamet izni sahibine de verilmesi gerektiğidir. Ayrıca ÜİK'teki sonraki tarihli düzenlemelerin uzun dönem ikamet izninin mahiyeti anlaşılmadan sehven kaleme alındığı, bu haliyle de 2024/1233 sayılı Tek İzin ve 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktiflerine de uygun olarak ikamet ve çalışma izinleri arasında oluşturulmaya çalışılan yalınlaştırılmış bürokrasi anlayışından uzaklaşıldığı görülmektedir.

Çalışma izninin, çalışma hakkını içkin bir ikamet izni olduğu, hak ve yükümlülükler noktasında referansını ikamet izinlerinden aldığı, istihdama yönelik araştırma dışında tüm şartların ikamet izinleri ile ortak olduğu düşünüldüğünde, ayrıca bir çalışma izni veya muafiyetine ülkemizde ihtiyaç olmadığı; yabancıların sadece istihdam odaklı bir araştırma sonucunda “*çalışabilir*” şerhi düşülen ikamet izinleri ile çalışma amaçlı ikametlerini devam ettirebilecekleri düşünülmektedir. Bu sayede var olan ikamet izninin kapsamının çalışma amaçlı genişletilebileceği, GİB'in tüm illere yaygın taşra teşkilatına yeni bir görev tanımlanarak çalışma izninin daha erişilebilir kılınacağı ve çalışma izinleri sürecinin de 2024/1233 sayılı Tek İzin Direktifinde ortaya konulan eğilime uygun olarak yalınlaştırılabilmesi öneri olarak sunulmaktadır.

Öte yandan kanun koyucunun 04 Nisan 2013 tarihinde YUKK'ü (ret oyu olmaksızın, neredeyse oy birliğiyle) kabul ederek iradesini, 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi ile benzer şekilde uzun dönem ikamet izni sahibinin Türk vatandaşı gibi çalışma izni olmaksızın çalışabileceği şeklinde ortaya koymuşken; 28 Temmuz 2016 tarihinde ortada aleyhe gelişen hiçbir sebep yokken iradesini ÜİK ile değiştirdiğini düşünmek

makul bulunmamaktadır. Bu sebeple kısa zaman aralıklarında aynı düzeyde birbiriyle çelişen düzenlemeler çıkarılması durumunda *lex posterior* ilkesinin otomatik olarak uygulanması yerine; kanun koyucunun niyeti, hazırlık sürecindeki özen, düzenlemenin amacı, kapsamı, ilk düzenleme sonrası gerçekleşen önemli olaylar ile kamuoyuna yansıyan eleştiriler beraber değerlendirilerek UİK'teki hükmün değiştirilmesi veya ihmal (zımnen ilga) edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Sonuç olarak YUKK uyarınca uzun dönem ikamet izni sahibinin, ayrıca süresiz çalışma izni veya muafiyeti almak gibi ek prosedürlere tabi olmadan (Türk vatandaşlarına hasredilmiş işler hariç) Türk vatandaşları gibi çalışma hakkını kullanabilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Extended Summary

Among the groups of foreigners who possess rights closest to those of citizens in Turkish migration law are the holders of long-term residence permits. The long-term residence permit is the most demanding residence permit in terms of application requirements and is granted indefinitely to foreigners who have resided in the country uninterruptedly for eight years or who meet the conditions determined by the Ministry of Interior. Even the fulfilment of all conditions does not provide an absolute right for the foreigner to obtain a long-term residence permit.

According to the Law on Foreigners and International Protection (LFIP) No. 6458 of 4 April 2013, which is the general law of migration, the group of foreigners who may obtain a long-term residence permit enjoys all rights, including the right to work, except for four rights granted exclusively to citizens. However, the subsequent Law No. 6735 on the International Labour Force (ILFL) of 28 July 2016 made the exercise of the right to work, which had been granted to long-term residence permit holders under the LFIP, conditional upon obtaining an permanent work permit. Moreover, the ILFL, which later introduced the permanent work permit into the legislation, refers to the long-term residence permit for the rights and conditions of this permit. This situation creates an inconsistency between the two laws, adversely affecting the right to equal treatment, the legal certainty of foreigners, and the holistic approach to migration management in Turkish migration law.

For this reason, this article seeks to demonstrate, by also referring to the principles of legal interpretation within the framework of foreigners law, that long-term residence permit holders should be able to enjoy equal treatment with citizens in respect of all rights except for the four exceptions listed in the LFIP, and that they do not need an additional work permit or document since their right to work is not explicitly restricted.

For the research, desk-based research methods such as the examination of relevant national and international legislation, literature, informative institutional websites, statistics, and relevant practices were used. The inability to access regulatory administrative acts and detailed statistics on long-term residence permits constituted the limitations of the research.

As a result, it has been concluded that, in accordance with the EU Single Permit Directive (2024/1233), the work permit should be incorporated within the residence permit to achieve a single permit; that the right to work of long-term residence permit holders should be explicitly listed and, if necessary, restricted like other rights under the LFIP; that the right to work granted to beneficiaries of subsidiary protection should, *a fortiori*, be recognised for long-term residence permit holders; that the principle of *lex posterior* cannot be applied due to the relatively short time interval between the LFIP and the ILFL; and that, similar to the Long-Term Residence Directive (2003/109/EC), long-term residence permit holders should enjoy equal treatment with citizens in exercising their right to work under the LFIP.

Kaynakça

- 2003/109/EC sayılı Uzun Dönem İkamet Direktifi (2003). RG: 23.01.2004-L016. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/109/oj/eng>
- 2021/1883 sayılı AB Mavi Kart Direktifi (2021). RG: 28.10.2021-L382/1. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2021/1883/oj/eng>
- 2024/1233 sayılı Tek İzin Direktifi (2024). RG: 30.04.2024-L. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1233/oj/eng>
- Akyıldız, İ. E. (2025). Beyin göçü politikaları: dünya'dan ve Türkiye'den örnekler. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 326-361. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1531641>
- Arslan, Ş., & Konyalı, G. (2023). Avrupa birliği mavi kart direktifi: üçüncü devlet vatandaşlarının yüksek nitelikli istihdam amacıyla giriş ve ikamet koşullarına ilişkin 2021/1883 sayılı direktifin değerlendirilmesi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 22(2), 291-321. <https://doi.org/10.32450/aacd.1339788>
- Asar, A. (2015). *Göç yönetimi: Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu sonrası Türkiye'de yeni dönem*. Pelin Ofset.
- Asar, A. (2018). *Yabancılar hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Avrupa İkamet Sözleşmesi (1955). RG: 17.09.1989-20285.
- Avrupa Konseyi. (2024). *Türkiye'de göç bağlamında çocuklar için vesayet sistemine dair değerlendirme raporu*. <https://rm.coe.int/turkiyede-goc-baglam-nda-cocuklar-icin-vesayet-sistemine-dair-degerlen/1680b2b192>
- Aybay, R., & Dardağan Kibar, E. (2010). *Yabancılar hukuku*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aygün, M. (2018). Vatandaş veya imtiyazlı yabancı olma yönünde kabul edilen düzenlemelere sığınmacılar açısından eleştirel bir bakış: uzun dönem ikamet izni, turkuaz kart sahipliği ve vatandaşlık hakkı çerçevesinde. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(2), 167-194.
- Castles, S., Miller, M. J., & de Haas, H. (2022). *Göçler çağı: modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. GAV Perspektif Yayınları.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (t.y.). *E-Muafiyet yabancı uyruklu mevsimlik işçiler*. 06 Mart 2025. <https://yuminet.csgb.gov.tr>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2022). *E-izin başvuru sistemi*. <https://www.calismaizni.gov.tr>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2024a). *2023 yılı yabancı çalışma izin istatistikleri*. <https://www.csgb.gov.tr/%C4%B1statistikler/calisma-hayati-%C4%B1statistikleri/resmi-%C4%B1statistik-programi/calisma-hayati-%C4%B1statistikleri/>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2024b). *Çalışma izni muafiyeti başvuru sistemi*. E-MUAFİYET. <https://emuafiyet.csgb.gov.tr>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2024c). *Yabancılar düzenlenenen belgeler*. <https://www.csgb.gov.tr/uigm/genel-bilgi/yabancilara-duzenlenen-belgeler/>

- Çelikel, A., & Öztekin Gelgel, G. (2022). *Yabancılar hukuku*. Beta Basım Yayım.
- Değerli Kağıtlar Kanunu, 210 (1963). RG: 28.02.1963-11343.
- Doğan, V. (2021). *Türk yabancılar hukuku*. Savaş Yayınevi.
- Ercal, A. (2014). İdarenin hukuk kurallarını üst normlara uygunluk bakımından kontrol etme ve kuralı uygulamayı ihmal etme yetkisi. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 183-215.
- Esen, E. (2019). *Türk hukukunda yabancıların ikamet izinleri*. Beta Basım Yayım.
- Gişi, M. B. (2016). İdare hukukunda yorum ve idari uyumsuzlukların çözümünde ve yorumlanmasında hukuk devleti ilkesinin yeri ve önemi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 215-232.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2017, Ağustos 21). *GPK sonrası uzun dönem ikamet izni duyurusu*. <https://www.goc.gov.tr/uzun-donem-ikamet-izni>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2019). *Türkiye’de yaşam rehberi*. <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/Kitaplar/y-reh/Tu%CC%88rkiyede-Yas%CC%A7am-Rehberi.pdf#page=39.36>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). *Göç İdaresi Başkanlığı 2022 yılı faaliyet raporu*. <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Kurumsal/Strateji/2023-Mayis-/2022-Yili-Faaliyet-Raporu.pdf>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025a). *e-İkamet uygulaması*. <https://e-ikamet.goc.gov.tr>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025b). *GİB internet sitesi*. <https://www.goc.gov.tr>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025c). *Göç randevu*. <https://randevu.goc.gov.tr>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025d, Ekim 14). *İkamet İzinleri İstatistikleri*. <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri>
- Gözler, K. (2012). *Yorum ilkeleri*. [Konferans Sunumu] Anayasa hukukunda yorum ve norm somutlaşması. *Türkiye Barolar Birliği Yayınları* 236, 15-119. <https://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/468.pdf>
- Harçlar Kanunu, 492 (1964). RG: 17.07.1964-11756.
- İçduygu, A. (Ed.). (2012). *Kentler ve göç: Türkiye, İtalya, İspanya örnekleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İstanbul Valiliği İl Göç İdaresi Müdürlüğü. (t.y.). *Kırım Tatar Türkleri için uzun dönem ikamet izni duyurusu*. <https://istanbul.goc.gov.tr/kirim-tatar-turkleri-icin-uzun-donem-ikamet-izni-duyurusu>
- Kale Yazılım. (2019). *GöçNet projesi*. Projeleri. <https://kaleyazilim.com.tr/projelerimiz>
- Kavlak, B. (2019). Uluslararası işgücü kanunu ile getirilen bir yenilik: turkuaz kart. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2, 337-362. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.541924>
- Koca, S. Ç. (2016). Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu uyarınca yabancıların Türkiye’de ikameti ve uzun dönem ikamet iznine ilişkin değerlendirmeler. *Ankara Barosu Dergisi*, 2, 43-88.
- Özkan, I. (2013). *Göç, iltica ve sığınma hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, N. (2021). Mavi kart hamillerinin Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanacağına ilişkin düzenlemeye eleştirel bir bakış. *Public and Private International Law Bulletin*, 41(2), 955-978.
- Perruchoud, R., & Redpath, J. (Ed.). (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü* (2. bs). Uluslararası Göç Örgütü.

- Sayıştay Başkanlığı. (2019). *Sayıştay'ın GöçNet projesi bilişim sistemleri denetimi*. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/XI3g485gKO-gocnet-projesi-bilisim-sistemleri-denetimi-ozeti-2019>
- Soylu, A. (2017a). *e-İkamet ile yapılan ikamet izni başvurusunun kullanıcı gözüyle incelenmesi* [Dönem Projesi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü].
- Soylu, A. (2017b). *Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu kapsamında ikamet izinleri* [Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi]. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.
- Soylu, A. (2025). Türkiye'de ikamet izni harçları: Hukuki çerçeve, uygulama esasları ve sona erme hallerinde iade. *Journal of Migration and Political Studies*, 3(2), 145-169. <https://doi.org/10.69510/mipos.1681123>
- Soylu, T. (2017). *Kamu yönetiminde çağrı merkezlerinin rolü: göç yönetiminde Yabancılar İletişim Merkez (YİMER 157) örneği* [Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi]. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.
- Şenel, L. (2023). Hak ve özgürlüklerin çatışması. *Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 347-379.
- Türk Dil Kurumu Başkanlığı. (2022). *TDK güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>
- Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu veya Özel Kurum, Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilirmelerine Dair Kanun, 2527 (1981). RG: 29.09.1981-17473.
- Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu veya Özel Kurum, Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilirmelerine Dair Kanunun Uygulanması Hakkındaki Yönetmelik (1983). 2527 sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği. RG: 14.01.1983-17928.
- Türk Vatandaşlığı Kanunu, 5901 (2009). RG: 12.06.2009-27256.
- Uluslararası Göç Örgütü. (2004). *Göç yönetiminin esasları politika makamları ve uygulayıcılar için bir rehber-2*. Uluslararası Göç Örgütü.
- Uluslararası İşgücü Kanunu, 6735 (2016). UİK. RG: 13.08.2016-29800.
- Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliği (2022). RG: 02.02.2022-31738.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 6458 (2013). YUKK. RG: 11.04.2013-28615.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik (2016). YUKKUY. RG: 17.03.2016-29656.
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. (2021, Ağustos 20). *Uzun dönem ikamet izni başvuruları yeniden başladı*. <https://ytb.gov.tr/haberler/uzun-donem-ikamet-izni-basvurulari-yeniden-basladi>
- Yükseköğretim Kanunu, 2547 (1981). RG: 06.11.1981-17506.

Savaş ve Zorunlu Göçün Gölgesinde Eğitim: Gazze ve Suriye’de Hak İhlalleri¹

Murat DEMİR²

Öz

Bu çalışma, savaş, zorunlu göç ve kriz koşullarında eğitimin yeniden inşasını Gazze ve Suriye örnekleri üzerinden değerlendirmekte; krizlerin eğitim sistemleri üzerindeki çok katmanlı etkilerini “eğitimde kırılabilirlik modeli” çerçevesinde analiz etmektedir. Savaşlar, afetler ve zorunlu göç hareketliliği, yalnızca çatışma bölgelerinde değil; aynı zamanda göç edilen ülkelerde de eğitimi tehdit eden yapısal engeller, psikososyal travmalar ve sürdürülebilirlik sorunları yaratmaktadır. **Özellikle 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı, hem ülke içinde hem de komşu ülkelere sığınan milyonlarca çocuğun eğitim hakkını kesintiye uğratmış; dil bariyeri, statü belirsizliği ve dışlayıcı uygulamalar nedeniyle bu çocuklar uzun süreli eğitsel kopuşlar yaşamıştır.** Türkiye, Avrupa Birliği ile iş birliği içinde yürüttüğü “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi” (PCTES) aracılığıyla geçici koruma altındaki çocukların eğitime erişimini kolaylaştırmaya yönelik kapsamlı politikalar geliştirmiştir. Çalışmada, geçici koruma altındaki çocukların eğitim sistemlerine erişimini kısıtlayan statü belirsizlikleri, dışlayıcı politikalar ve yönetim eksiklikleri betimlenmiş; kriz sonrası eğitim sistemlerinin yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda sosyal, psikolojik ve kurumsal boyutlarıyla da yeniden yapılandırılması gerektiği savunulmuştur. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO – *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR – *United Nations High Commissioner for Refugees*), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF – *United Nations Children’s Fund*), Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD – *Organisation for Economic Co-operation and Development*) ve uluslararası çocuklara yönelik insani yardım kuruluşu *Save the Children* tarafından yayımlanan güncel raporlar doğrultusunda, kriz dönemlerinde eğitimin yalnızca öğretim süreci olarak değil; aynı zamanda koruma, toplumsal uyum ve psikososyal iyileşme aracı olarak işlev gördüğü vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Göç, Eğitimde Kırılabilirlik, Mülteci Eğitimi, Gazze, Suriye, Hak İhlali.

1 Makale Geliş Tarihi:05.07.2025, Makale Kabul Tarihi: 25.10.2025

2 Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sarıgöl Meslek Yüksekokulu, e-posta: murat.demir@cbu.edu.tr, ORCID: 0009-0008-5077-0915

Education in the Shadow of War and Forced Migration: Rights Violations in Gaza and Syria

Abstract

This study evaluates the reconstruction of education in contexts of war, forced migration, and crisis through the cases of Gaza and Syria, analyzing the multifaceted impacts of crises on education systems within the framework of the “educational fragility model.” Wars, disasters, and forced displacement movements generate structural barriers, psychosocial trauma, and sustainability challenges that threaten education not only in conflict zones but also in host countries. In particular, the civil war in Syria, which began in 2011, has severely disrupted the right to education for millions of children, both internally displaced and those who fled to neighboring countries. Language barriers, legal status uncertainty, and exclusionary practices have caused prolonged educational disruptions for these children. In response, Turkey has developed comprehensive policies to facilitate access to education for children under temporary protection through the “Promoting Integration of Syrian Children into the Turkish Education System” (PICLES) project, implemented in partnership with the European Union. The study identifies status ambiguities, exclusionary policies, and governance deficiencies as key obstacles limiting access to education for children under temporary protection, and argues that post-crisis education systems must be reconstructed not only physically, but also socially, psychologically, and institutionally. Drawing on recent reports published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the United Nations Children’s Fund (UNICEF), the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), and the international humanitarian organization Save the Children, this research emphasizes that education during crises functions not only as a means of instruction but also as a tool for protection, social cohesion, and psychosocial recovery. Structured through qualitative content analysis, the study proposes a multi-layered policy framework for the sustainable reconstruction of education in crisis-affected regions.

Keywords: Forced Migration, Educational Fragility, Refugee Education, Gaza, Syria, Rights Violation.

Giriş

Eğitim, yalnızca bireysel gelişimin değil, aynı zamanda toplumsal istikrarın ve dayanışmanın da temelidir. Ancak çatışmaların ve zorunlu göçlerin yoğunlaştığı dönemlerde bu temel hak, en kırılgan kesim olan çocuklar için ilk kayba uğrayan alanlardan biri hâline gelmektedir.

21. yüzyıl, dünyanın birçok bölgesinde ardışık ya da örtüşen biçimde yaşanan savaşlar, kitlesel göçler, iklim temelli afetler ve küresel sağlık krizleri nedeniyle eğitimin sürekliliğini tehdit eden çok boyutlu krizlerle şekillenmektedir. Bu krizler yalnızca fiziksel altyapıya değil, aynı zamanda pedagojik süreçlere, toplumsal uyuma ve bireylerin geleceğe dair umutlarına da zarar vermektedir (UNESCO, 2023a; INEE, 2020a). Bu bağlamda, politik engellerin de eğitime erişimi kısıtlayan önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Örneğin Afganistan'da yaklaşık bir milyon kız çocuğu, uygulanan politik kısıtlamalar nedeniyle okula gidememektedir (UNICEF, 2024d). Benzer şekilde, coğrafi erişim sorunları da bazı bölgelerde eğitimin sürekliliğini engellemektedir; dağlık veya kırsal alanlarda yaşayan çocuklar, ulaşım zorlukları ve altyapı eksiklikleri nedeniyle okula düzenli olarak devam edememektedir (UNESCO, 2023e). Gazze'de süregelen saldırılar ve Suriye'de on yılı aşkın süre boyunca etkisini sürdüren iç savaş, milyonlarca çocuğun en temel hakkı olan eğitime erişimini fiilen imkânsız hâle getirmiştir (UNICEF, 2024a; Save the Children, 2023a). Bu krizler sonucu ortaya çıkan zorunlu göç hareketliliği, eğitimin yalnızca çatışma bölgelerinde değil, aynı zamanda göç edilen ülkelerde de ciddi şekilde sekteye uğramasına neden olmaktadır. Mülteci veya düzensiz göçmen konumundaki çocuklar, dil engeli, kurumsal erişim zorlukları, toplumsal dışlanma ve ayrımcılık gibi nedenlerle eğitim sistemlerine tam anlamıyla entegre olamamaktadır (UNHCR, 2023a; Dryden-Peterson, 2011). Bu çok boyutlu engeller, yalnızca bireysel düzeyde değil; aynı zamanda eğitim sistemlerinin kapsayıcılık kapasitesi açısından da önemli kırılganlıklar doğurmaktadır. Göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu ülkelerde eğitim altyapısı, bu ani nüfus değişimlerine karşı çoğu zaman hazırlıksız yakalanmakta; bu da kapsayıcı ve sürdürülebilir eğitim politikalarının gerekliliğini daha da artırmaktadır (Demir, 2025).

Bu bağlamda, kriz ve göç ortamlarında eğitimi yalnızca öğretim faaliyetleriyle sınırlı görmeyen; aynı zamanda sosyal koruma, toplumsal dayanışma ve iyileşme aracı olarak konumlandırıran yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Novelli, Higgins, Ugur ve Valiente'nin (2014) geliştirdiği eğitimde kırılganlık modeli, eğitimi yalnızca pedagojik bir süreç değil; aynı zamanda kriz dönemlerinde toplumsal dayanıklılığı güçlendiren, sosyal uyumu destekleyen ve uzun vadeli dönüşüm süreçlerine katkı sunan çok boyutlu bir alan olarak tanımlar. Model, çatışma ve zorunlu göç bağlamında eğitim sistemlerinin kırılganlaşmasını; yapısal şiddet, yönetim boşlukları ve toplumsal dışlanma dinamikleriyle birlikte analiz etmektedir. Özellikle kriz sonrası dönemlerde, eğitim politikalarının yalnızca fiziksel yeniden yapılanmaya değil, aynı zamanda kapsayıcı yönetim yapılarının inşasına, yerel katılımın artırılmasına ve hak temelli yaklaşımların benimsenmesine odaklanması gerektiği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, Pherali (2016a), eğitimin çatışma ortamlarında yalnızca bilgi aktarımı değil; psikososyal iyileşme, barış inşası ve sosyal uyumun da temel aracı olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede eğitim,

kriz anlarında bile umut, güvenlik ve geleceğe dair bir inşa sürecinin merkezinde yer almaktadır (Davies, 2004; Tawil ve Harley, 2004).

Bu çalışma, savaş, kriz ve zorunlu göç ortamlarında eğitim hakkının nasıl etkilendiğini anlamak amacıyla üç temel araştırma sorusuna yanıt aramaktadır:

- Süregelen savaş ve krizler, çocukların eğitime erişimini hangi boyutlarda tehdit etmektedir?
- Göç hareketliliği, eğitim hakkının korunmasında nasıl bir yapısal risk oluşturmaktadır?
- Mevcut normatif çerçeve ve kuramsal modeller, bu tehditlere karşı nasıl bir yönlendirme sunmaktadır?

Bu sorular ışığında çalışma, eğitimin yalnızca pedagojik bir süreç değil, aynı zamanda savaş ve göç koşullarında toplumsal dayanıklılığın yeniden inşası için yaşamsal bir araç olduğunu savunmaktadır.

Makale, bu temel yaklaşım doğrultusunda yedi ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak giriş, kuramsal çerçeve ve yöntem bölümleri sunulmakta; çalışmanın dayandığı “eğitimde kırılganlık modeli” ve zorunlu göç kuramları özetlenmektedir. Ardından bulgular, eğitime erişimde yapısal engeller (kız çocuklarının eğitimi, engelli bireyler ve fiziksel güvenlik alt temalarıyla), psikososyal travmalar ve eğitimin koruyucu rolü, eğitimin askerileştirilmesi ve okul güvenliği ile yeniden inşa açıkları ve sürdürülebilirlik sorunu başlıkları altında ele alınmaktadır. Tartışma bölümü, bulguları kuramsal modellerle ilişkilendirmekte; “Karşılaştırmalı Değerlendirme” alt başlığıyla örnekler arası benzerlik ve farkları özetlemektedir. Son iki bölümde ise, kriz ve zorunlu göç koşullarında eğitimin yeniden inşasına yönelik politika önerileri sunulmakta ve genel sonuçlar değerlendirilmektedir.

Kuramsal Çerçeve: Zorunlu Göç ve Eğitimde Kırılganlık-Direnç İkilemi

Kriz dönemlerinde eğitimin yalnızca öğretimsel bir faaliyet olarak değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve psikolojik bir müdahale aracı olarak ele alınması gerekmektedir. Zorunlu göç, savaş ve afet gibi zorlayıcı koşullarda eğitim, yalnızca bireysel gelişim değil; aynı zamanda toplumsal iyileşme ve dayanıklılık için kritik bir alandır. Bu yaklaşıma temel oluşturan çeşitli kuramsal modeller, eğitim sistemlerinin göçle iç içe geçmiş çok boyutlu kriz ortamlarında nasıl dönüştürülebileceğine dair önemli kavramsal açıklamalar sunmaktadır.

Eğitimde Kırılganlık Modeli, Novelli vd. (2014) tarafından geliştirilmiş; çatışma, zorunlu göç ve politik istikrarsızlık gibi krizlerin eğitim sistemlerinde nasıl yapısal zayıflıklar yarattığını açıklayan önemli bir kuramsal çerçevedir. Bu modele göre, savaş, yerinden edilme ve afetler yalnızca eğitimin sürekliliğini tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda eğitim sistemlerinin toplumsal direnci destekleme kapasitesini de sınar. Bu çerçevede eğitim, hem kırılganlığı artıran bir unsur olabilir hem de uygun politikalarla dönüştürüldüğünde toplumsal iyileşmenin ve direncin temel taşı hâline gelebilir.

Pherali (2016b), eğitimi göç ve çatışma bölgelerinde yalnızca bilgi aktarımının değil; psikososyal destek, sosyal uyum ve barış inşasının da temel bileşeni olarak ele alır. Eğitim sistemlerinin fiziksel yeniden inşası kadar, kültürel onarım, göçmen çocukların entegrasyonu ve travma sonrası kolektif iyileşmeyi destekleyecek biçimde yapılandırılması gerektiğini savunur.

Davies (2004), eğitimin kutuplaşmayı azaltıcı ve toplumsal barışa katkı sunan bir işlevi olabileceğini vurgular. Özellikle zorunlu göç ve mültecilik koşullarında, eğitimin tarafsız olmayabileceği; aksine, nasıl tasarlandığının göçmen grupların dışlanması ya da kapsanmasını belirleyebileceği unutulmamalıdır ifadesiyle Davies, eğitimin kapsayıcı ya da dışlayıcı etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bu çerçevede, göç kuramları da eğitimin kriz koşullarında nasıl yapılandığını anlamak açısından önemli kavramsal araçlar sunar. Lee'nin (1966) itici-çekici faktörler modeli, savaş, yoksulluk ve afetlerin göçü zorunlu hâle getirdiği koşulları analiz ederken; Castles ve Miller (2009), göç edilen ülkelerde eğitim gibi temel hizmetler üzerinde oluşan baskıların yeni bir "güvensizlik döngüsü" yarattığını ifade eder. Yapısalcı yaklaşımlar, göçün yalnızca bireysel değil, sistemik eşitsizliklerin sonucu olduğunu vurgular. Bu bağlamda eğitim sistemleri, göçmenlerin belgelenmemesi, geçici statü sorunları ve ayrımcı uygulamalar nedeniyle kırılganlığı yeniden üreten yapılara dönüşebilmektedir.

Özellikle düzensiz göçmen çocuklar, eğitim sistemleri içerisinde neredeyse tamamen görünmez hâle gelmektedir. UNHCR (2023a) ve IRC (2024) gibi uluslararası kuruluşlar, belgesizlik, kayıt dışı yaşam ve statü sorunlarının bu çocukların eğitime erişimini sistematik olarak engellediğini ortaya koymaktadır. Eğitim hakkının yalnızca iltica etmiş ve resmi olarak kayıt altına alınmış bireylerle sınırlı tutulması, bu grubu daha da kırılganlaştırmakta ve yapısal dışlanmayı derinleştirmektedir.

Bu bağlamda, sosyal dayanıklılık (*social resilience*) kavramı öne çıkmaktadır. UNESCO (2023a) ve INEE (2020a) gibi kuruluşlar, eğitim sistemlerinin kriz öncesi hazırlık, kriz anı müdahale ve kriz sonrası yeniden yapılanma süreçlerine uygun biçimde yapılandırılmasını önermektedir. Düzensiz göçmen ve mülteci öğrenciler açısından bu yapı, yalnızca eğitime erişimi değil; aynı zamanda aidiyet hissi, korunma mekânizmaları ve fırsat eşitliği boyutlarını da kapsamalıdır.

Lee'nin (1966) ileri sürdüğü "itici-çekici faktörler" modeli, özellikle savaşın tetiklediği zorunlu göçlerde bireylerin göç kararlarını etkileyen unsurları açıklamada işlevseldir. Bu bağlamda, Gazze'de bombardımanla yok edilen eğitim altyapısı bir itici faktör olurken; Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkelerdeki görece güvenli eğitim ortamları çekici faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Lee'nin modeli, çalışmanın bulgularında yer alan zorunlu göçün yönünü ve nedenlerini açıklamada kuramsal zemin sunmaktadır.

Berry'nin (1997) bireylerin yeni toplumsal yapılara nasıl uyum sağladığını açıklayan dört yönlü modeli, özellikle Suriyeli mülteci çocukların farklı eğitim sistemlerine adaptasyon süreçlerini anlamada yol göstericidir. Bulgular, ayrımcılığa maruz kalan öğrencilerin entegrasyon stratejisinden uzaklaşıp kendi kimliklerini korumaya yöneldiğini; buna karşılık, kapsayıcı okul ortamlarında entegrasyonun daha başarılı bir biçimde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Berry'nin uyum stratejileri, özellikle entegrasyon politikalarının etkisini değerlendirmek ve saha gözlemlerini kuramsal olarak çerçevelemek açısından çalışmaya güçlü bir analitik zemin sunmaktadır.

Son olarak, eğitimde adalet ve kapsayıcılık, düzensiz göçmen ve mülteci çocukların sistemden dışlanması önüne geçilmesinde merkezi öneme sahiptir. Özellikle Gazze ve Suriye gibi doğrudan savaş bölgelerinde; Türkiye gibi kitlesel ve/veya zorunlu göç alan ülkelerde ise göçmen çocukların eğitime erişimi, dil engeli, statü sorunları, toplumsal cinsiyet, engellilik ve yoksulluk gibi çoklu kırılganlıklarla kesişmektedir (UNICEF, 2024a; Save the Children, 2023c; Demir, 2025). Bu nedenle, kriz ve göç ortamlarında eğitim, yalnızca “okul temelli” bir süreç değil, aynı zamanda bütünsel bir toplumsal yeniden yapılanma aracı olarak ele alınmalıdır.

Yöntem

Bu çalışma, Gazze ve Suriye başta olmak üzere çatışma, zorunlu göç ve insani krizlerin yaşandığı bölgelerde eğitime yönelik çok boyutlu tehditleri incelemekte; bu ortamlar sonrası eğitimin nasıl yeniden inşa edilebileceği sorusuna kuramsal ve uygulamalı yanıtlar aramaktadır. Çalışmada, eğitim sistemlerinin yalnızca fiziksel altyapıdan ibaret olmadığı; aynı zamanda toplumsal dayanıklılık, sosyal bütünleşme ve adalet perspektifiyle yeniden düşünülmesi gerektiği savunulmaktadır. **Bu yaklaşım, Novelli ve arkadaşları (2014), Pherali (2016a) ve Davies'in (2004)** kriz dönemlerinde eğitimi toplumsal dayanıklılığı güçlendiren çok boyutlu bir alan olarak yorumlayan çalışmalarından da destek almaktadır.

Bu bağlamda çalışma, Gazze ve Suriye örneklerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelemektedir. Bu iki örnek, savaşın eğitime etkilerini tarihsel ve yönetişimsel açıdan değerlendirmek için seçilmiştir. Her iki bölge de uzun süreli silahlı çatışmalar, zorunlu göç ve altyapı yıkımı nedeniyle eğitimin sürekliliği açısından benzer yapısal tehditler barındırmaktadır (UNESCO, 2023c; UNICEF, 2024a; OCHA, 2024). Bununla birlikte, Gazze örneği sürekli abluka koşulları altında eğitim kurumlarının hedef alınmasını temsil ederken, Suriye iç savaşı farklı yönetim alanlarında geçici öğrenme merkezleri, yerel inisiyatifler ve sivil toplum müdahaleleriyle parçalı bir eğitim yapısına yol açmıştır (Save the Children, 2023a; UNHCR, 2023a). Dolayısıyla iki örnek, savaş ve zorunlu göçün eğitim üzerindeki etkilerini tarihsel, politik ve yönetişimsel farklılıklar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak değerlendirme olanağı sunmaktadır.

Lübnan ve Ürdün, bölgesel ölçekte mülteci eğitimi politikaları açısından tamamlayıcı referans noktaları olarak ele alınmıştır. Her iki ülke de Suriyeli çocukların eğitime yönelik kapsayıcı politikalar ve geçici eğitim merkezleri oluşturma deneyimiyle, karşılaştırmalı analizde politika düzeyinde referans işlevi görmektedir (UNHCR, 2023b; Save the Children, 2023c). Türkiye'ye yapılan atıflar ise, Gazze ve Suriye bağlamlarının ulusal politika düzeyinde değerlendirilmesine yardımcı olmak ve bölgesel karşılaştırmayı güçlendirmek amacıyla referans olarak kullanılmıştır (Demir, 2025; MEB, 2025).

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yapılandırılmış; veri toplama yöntemi olarak betimsel içerik analizi tercih edilmiştir (Bowen, 2009). Araştırmada doğrudan saha verisi toplanmamış; bunun yerine kamuya açık raporlar, uluslararası kuruluş belgeleri (UNESCO, UNICEF, INEE, Save the Children), akademik yayınlar ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) hazırladığı dokümanlar sistematik biçimde incelenmiştir. Bu yöntemsel yaklaşım, savaş, afet ve zorunlu göç gibi çok boyutlu krizlerin eğitime etkisini çok yönlü biçimde anlamak ve bu bağlamda kriz bölgelerinde eğitimin yeniden inşasına yönelik kuramsal bir çerçeve oluşturmak amacıyla benimsenmiştir.

Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel içerik çözümlemesine dayalı betimleyici bir araştırma deseniyle yapılandırılmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak belge analizi kullanılmıştır. Belge analizi, sosyal bilimlerde resmi belgeler, politika metinleri ve strateji raporlarının sistematik biçimde incelenmesine olanak tanır. Bu yöntemin uygulanmasına ilişkin ayrıntılı çerçeve Bowen (2009) tarafından açıklanmaktadır.

Belgeler öncelikle açık kodlama yöntemiyle incelenmiş; benzer ifadeler ve bulgular, tekrarlı okuma ve karşılaştırmalı analiz adımlarıyla tematik kategoriler altında birleştirilmiştir. Ortaya çıkan kategoriler, Novelli vd. (2014) tarafından geliştirilen “Eğitimde Kırılganlık Modeli”nin ana boyutları (sosyal dayanıklılık, psikososyal destek, fiziksel yeniden inşa, toplumsal bütünleşme) ile karşılaştırılarak son hâline getirilmiştir. Bu yaklaşım, zorunlu göçmen çocukların eğitime erişimi bağlamında hem kuramsal hem de uygulamalı bir değerlendirme imkânı sunmuştur.

Veri Kaynakları

Araştırma sürecinde kullanılan ana kaynaklar şunlardır:

- UNESCO (2023), UNICEF (2024), INEE (2020) ve Save the Children (2023) tarafından yayımlanan savaş, göç ve eğitim temalı raporlar;
- Novelli vd. (2014), Pherali (2016), Davies (2004) ve Tawil ve Harley (2004) gibi akademik yayınlar;
- Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (United Nations, 2015).
- Gazze ve Suriye gibi savaş bölgelerine ilişkin ikincil nitelikteki saha verileri.

Bu kaynaklar, yalnızca uluslararası normatif çerçeveleri ve politika belgelerini değil; aynı zamanda kriz ve zorunlu

göç bağlamında eğitim üzerine geliştirilmiş eleştirel akademik çalışmaları da kapsamaktadır. Böylece çalışma, hem kuramsal hem de uygulamalı perspektifleri bütünleştiren sağlam bir analiz zemini sunmaktadır. Normatif belgeler, evrensel standartlar ve politika önerileri aracılığıyla eğitim hakkının hukuki ve etik boyutunu ortaya koyarken; akademik literatür, kriz bölgelerinde eğitimin yeniden inşasına dair ampirik veriler, vaka analizleri ve kuramsal modeller sağlamaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, Gazze ve Suriye örneklerini, Ürdün ve Lübnan gibi benzer kriz deneyimi yaşamış ülkelerin uygulamalarıyla karşılaştırarak, çok katmanlı ve karşılaştırmalı bir değerlendirme imkânı yaratmaktadır.

Araştırma Sınırlılıkları

Çalışmanın temel sınırlılığı, doğrudan birincil veri kullanımının olmamasıdır. Suriyeli veya Gazzeli öğrencilerle yapılmış yüz yüze görüşmeler ya da yerinde saha gözlemleri bulunmamaktadır. Bu sınırlılık, sistematik bir belge analizi ve kuramsal kodlama yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle zorunlu göç yaşayan çocukların eğitime erişimi konusundaki ikincil veriler değerlendirilmiş, bu veriler eleştirel içerik analiziyle kavramsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Belge analizinin araştırma yöntemlerindeki yeri ve uygulanma süreci, Flick (2018) tarafından ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır.

Etik Duyarlılık ve Bilimsel Katkı

Çalışma sürecinde yalnızca açık erişimli ve kamusal belgeler kullanılmış; kişisel veriler veya özel saha bilgilerine yer verilmemiştir. Bu nedenle etik kurul onayı gerekmemektedir. Bununla birlikte, savaş ve zorunlu göç gibi insani krizler yaşayan çocuklara ilişkin etik duyarlılık gözetilmiş; özellikle kırılgan grupların temsilinde incelikli bir dil benimsenmiştir. Çalışma, kriz ve zorunlu göç ortamlarında eğitimin yeniden inşasına ilişkin politikalara yön verebilecek öneriler geliştirmeyi amaçlamakta; böylece hem akademik hem de uygulamalı katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda kullanılan “göç” kavramı, zorunlu ve/veya düzensiz göç biçiminde ele alınmış; Türkiye özelinde geçici koruma kapsamındaki Suriyeli çocukların eğitime erişim koşulları bu çerçevede değerlendirilmiştir.

Bulgular

Eğitime Erişimde Yapısal Engeller

Kriz bölgelerinde çocukların eğitime erişimi yalnızca savaşın fiziksel etkileriyle değil; toplumsal normlar, altyapı eksiklikleri ve kırılgan gruplara yönelik yapısal ihmal ile çok katmanlı bir biçimde sınırlandırılmaktadır (UNESCO, 2023a; Save the Children, 2023a). Bu durum, özellikle kız çocukları, engelli bireyler ve yerinden edilmiş gruplar açısından hem mevcut eşitsizlikleri pekiştirmekte hem de uzun vadeli öğrenme kayıpları, okul terkleri ve sosyal dışlanma risklerini artırarak **eğitsel ve toplumsal dezavantajları daha da derinleştirmektedir** (UNHCR, 2023a; OECD, 2023). Eğitim hakkı, bu bağlamda yalnızca yasal düzeyde değil; fiili eşitlik, güvenlik ve erişilebilirlik bakımından da yeniden değerlendirilmelidir (Tikly, 2020).

Türkiye örneğinde, Suriyeli mülteci çocukların devlet okullarına entegrasyonu sürecinde ortaya çıkan belge eksikliği, dil bariyerleri ve yoğun nüfuslu bölgelerdeki kapasite sorunları, Millî Eğitim Bakanlığı'nın "Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi" (PCTES) kapsamında geliştirdiği esnek kayıt uygulamaları, dil destek programları ve yerel uyum mekânizmaları ile hafifletilmeye çalışılmıştır (MEB, 2022; Ulukuş ve Tümtaş, 2023). Buna karşılık, Lübnan ve Ürdün gibi diğer göç alan ülkelerde uygulanan vardiyalı eğitim sistemleri ve insani yardım temelli geçici politikalar, mülteci çocukların eğitime sürekli ve nitelikli biçimde erişiminde ciddi sınırlılıklar doğurmuştur. Bu ülkelerde mülteciler genellikle "geçici misafir" olarak görüldüğünden, eğitim sistemleri kapsayıcı ve uzun vadeli entegrasyon stratejileri geliştirmekte zorlanmaktadır (Kenar ve Abdullahoğlu, 2021).

Kız Çocukların Eğitime Erişimi

Kriz ortamlarında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri daha da keskinleşmekte; bu durum, özellikle kız çocukların eğitime katılımını ciddi biçimde kısıtlamaktadır. Güvenlik tehdidi, toplumsal baskılar, erken yaşta evlilik ve ev içi bakım emeği sorumlulukları, kız çocukların okuldan erken ayrılmasına neden olan başlıca faktörler arasında yer almaktadır (UNICEF, 2024d; UN Women, 2023). Gazze'de 2023 yılında yapılan saha analizlerine göre, ortaöğretim çağındaki kız öğrencilerin %38'i güvenlik gerekçesiyle okula devam edememiştir (Save the Children, 2023c). Suriye'de ise iç savaşın ikinci yılında, kız öğrencilerin devamsızlık oranı erkek öğrencilere kıyasla %26 daha yüksek olarak kaydedilmiştir (INEE, 2020b). Bu durum, eğitimin yalnızca fiziksel koşullarla değil; aynı zamanda kültürel normlar, toplumsal roller ve güvenlik kaygıları gibi yapısal bariyerlerle de sınırlandığını göstermektedir.

Engelli Çocuklar ve İkincil Mağduriyet

Afet ve çatışma durumlarında engelli çocuklar çoğu zaman "görünmeyen mağdurlar" olarak değerlendirilmekte, eğitime erişim konusunda ciddi ihlallerle karşı karşıya kalmaktadır. Eğitimde evrensel tasarım ilkeleri ve kapsayıcı öğrenme materyalleri kriz bölgelerinde sistematik biçimde uygulanmamaktadır (WHO, 2023a). Örneğin, Suriye'nin Halep kentinde yapılan yerel bir değerlendirmede, özel eğitime ihtiyaç duyan öğrenciler için ne yeterli öğretmen ne de fiziksel erişim altyapısı bulunduğu tespit edilmiştir (UNESCO, 2023d). Engelli çocuklar için sağlanmayan erişilebilirlik, pedagojik materyal eksikliği ile birleştğinde, bu grubun eğitimin tamamen dışında kalmasına yol açmaktadır. Bu durum, eğitim hakkının ayrımcılıktan arındırılmış biçimde sunulması gerektiği yönündeki uluslararası normatif yükümlülüklerle açıkça çelişmektedir (Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi [*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, CRPD], 2006; Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları [UN, 2015]).

Fiziksel Altyapı ve Güvenlik Riskleri

Savaş ve afetler, okul binalarının doğrudan hedef alınması ya da çevresel etkiler nedeniyle dolaylı hasar görmesi sonucunda ciddi altyapı yıkımlarına yol açmaktadır. Gazze'de, 2023 yılı sonu itibarıyla 390'dan fazla okulun

tamamen yıkıldığı ya da askerî amaçlarla kullanıldığı; bu nedenle eğitim-öğretim için kullanılamaz duruma geldiği rapor edilmiştir (UNESCO, 2023c). Okulların çatışma ortamlarında askerî üs olarak kullanılması, çocukların eğitime devam etmesini fiilen imkânsız hâle getirmektedir. Uluslararası İnsancıl Hukuk, okul ve eğitim kurumlarını “sivil altyapı” kapsamında koruma altına almış olsa da, bu normların sahada uygulanmasında ciddi boşluklar ve ihlaller yaşandığı görülmektedir (Sivillerin Silahlı Çatışmalardan Korunması Küresel Koalisyonu [*Global Coalition to Protect Education from Attack*, GCPEA], 2022).

Zorunlu göç bağlamında eğitim hizmetine erişim, yalnızca göç edilen bölgedeki altyapı koşullarına değil; aynı zamanda “çekici” olarak tanımlanan sistemin göçmen bireyleri ne ölçüde kapsadığına bağlıdır (Lee, 1966). Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkelerde milyonlarca Suriyeli öğrencinin eğitime erişimi, bu sistemlerin sınırlı kapsayıcılığı nedeniyle ciddi biçimde sekteye uğramaktadır (Demir, 2025; UNHCR, 2023a).

Psikososyal Travmalar ve Eğitimin Koruyucu Rolü

Kriz bölgelerinde yaşayan çocuklar, yalnızca fiziksel olarak değil; aynı zamanda derin psikososyal travmalara da maruz kalmaktadır. Savaş, zorla yerinden edilme, yakınlarını kaybetme, istismar ve uzun süreli belirsizlik ortamı, çocukların zihinsel ve duygusal gelişimini olumsuz etkileyen başlıca faktörler arasında yer almaktadır (Betancourt vd., 2013; Macksoud ve Aber, 1996). Gazze’de yaşananlar, bu durumu en uç biçimiyle ortaya koymaktadır. Eğitim kurumlarının hedef alınması, çocukların doğrudan saldırılara maruz kalması ve psikososyal destek mekânizmalarının yetersizliği, sadece eğitime değil, çocuk haklarına dair temel normlara da ciddi ihlaller getirmektedir (Avcı, 2024). Bu travmalar, öğrenme motivasyonunu azaltmakta, okul devamsızlığını artırmakta ve hatta çocukların temel güvenlik duygusunu zedeleyebilmektedir (UNICEF, 2024b).

Bu bağlamda, eğitim kurumlarının yalnızca öğretim amaçlı yapılar değil; aynı zamanda koruma, iyileşme ve psikososyal destek mekânizmaları olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (INEE, 2016). Özellikle kriz ortamlarında okula devam eden çocukların akranları ve öğretmenleriyle kurduğu sosyal bağlar, travmanın etkilerini azaltmada önemli bir rol oynamaktadır (Davies, 2004; Pherali, 2016b). Savaş sonrası toplumlarda eğitimin travma sonrası iyileşme sürecine katkısı, bireylerde dayanıklılık duygusunun inşa edilmesini desteklemektedir (Dryden-Peterson, 2011; Save the Children, 2023b).

Bu süreçte öğretmenlerin rolü belirleyicidir. Travmaya duyarlı pedagojik yaklaşımlar geliştiren öğretmenler, sınıf içi ortamda çocuklara güvenli bir alan sağlayarak eğitimi hem akademik hem de duygusal gelişim açısından anlamlı bir deneyim hâline getirebilir (WHO, 2023b; IASC, 2007). Kriz ortamlarında öğretmenlerin sosyal-duygusal öğrenmeyi destekleyen stratejilerle donatılması gerektiğini ve sınıf ortamının çocukların psikolojik iyilik hâli için belirleyici olduğunu vurgulayan Yoder (2014), bu süreçte öğretmenin pedagojik yeterliliğinin yanı sıra duygusal desteğe de ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Nitekim Yoder (2005), destekleyici hizmetlerin yalnızca

öğrencilere değil; öğretmenler ve diğer okul bileşenlerine yönelik olarak da bütüncül biçimde kurgulanması gerektiğini savunur.

Göç eden çocukların eğitim sistemine entegrasyonu yalnızca akademik değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal bir uyum sürecini de zorunlu kılar. Berry'nin (1997) kültürel uyum modeli, bu süreci karşılıklı kabul, aidiyet geliştirme ve kimlik bütünlüğü bağlamında açıklar. Bu modele göre, entegrasyonun başarısız olması çoğu zaman “akademik başarısızlık > duygusal kırılganlık > sosyal dışlanma” zincirini tetikler.

Öte yandan, Yoder (2005) sınıf içi etkileşimin göçmen öğrencilerin psikolojik dayanıklılığı açısından belirleyici olduğunu belirtir. Özellikle öğretmenlerin ve yerli öğrencilerin tutumu, göçmen çocukların katılım düzeyini, aidiyet hissini ve öğrenme motivasyonunu doğrudan etkiler. Eğer okul ortamı kapsayıcı değilse, göçmen çocuklar kendilerini dışlanmış hissedebilir; bu da onların okuldan kopuş riskini artırır.

Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ile Avrupa Birliği iş birliğiyle yürütülen PICTES projesi kapsamında geliştirilen rehberlik hizmetleri, “okul temelli” psikososyal destek yaklaşımlarına kurumsal bir model sunmakta; göçmen çocukların travma sonrası iyilik hâllerinin desteklenmesinde örnek bir uygulama olarak öne çıkmaktadır (EU-MEB, 2020; MEB, 2022).

Bu nedenle, kriz bölgelerinde eğitimin sürekliliği yalnızca fiziksel erişimle sınırlı düşünülmemeli; aynı zamanda sosyal etkileşimi destekleyen, çok kültürlü, eşitlik temelli pedagojik yaklaşımlar temelinde yapılandırılmalıdır. Eğitim, yalnızca bilgi aktaran bir araç değil; kriz zamanlarında çocuklar için psikolojik dengeyi sağlayan, aidiyet duygusunu pekiştiren ve umut inşa eden güçlü bir sosyal koruma mekânizmasıdır. Bu nedenle eğitimin sürekliliği, yalnızca pedagojik değil; aynı zamanda insani, psikolojik ve etik bir zorunluluk olarak ele alınmalıdır.

Eğitimin Askerîleştirilmesi ve Okul Güvenliği

Savaş ve çatışma bölgelerinde eğitim kurumlarının askerî hedef hâline gelmesi, çocukların eğitim hakkını doğrudan ihlal eden en ciddi tehditlerden biridir. Okulların bombalanması, silahlı gruplar tarafından üs olarak kullanılması ya da öğretmen ve eğitim personeline yönelik saldırılar, eğitimin güvenli bir ortamda sürdürülmesini fiilen imkânsız hâle getirmektedir (GCPEA, 2022; UNICEF, 2024c). Gazze ve Suriye başta olmak üzere birçok bölgede, okulların fiziksel altyapısı doğrudan hedef alınmakta; bu durum hem eğitime ara verilmesine hem de öğrencilerde kalıcı travmalara yol açmaktadır.

Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Güvenli Okullar Deklarasyonu (Safe Schools Declaration), silahlı çatışmalar sırasında eğitimin korunması yönünde küresel bir çerçeve sunmakta; taraf devletleri, okulları askeri amaçlarla kullanmamaya ve öğrencileri doğrudan çatışmalardan korumaya çağırmaktadır (GCPEA, 2015). Ancak, söz

konusu deklarasyonun bağlayıcılığının sınırlı olması ve taraf devletlerce yeterince uygulanmaması, uygulamada ciddi boşluklara neden olmaktadır (İnsan Hakları İzleme Örgütü [Human Rights Watch], 2024).

Eğitimin askerileştirilmesi yalnızca fiziksel saldırılarla sınırlı değildir. Çatışma ortamlarında eğitim programlarının ideolojik araçlara dönüştürülmesi, müfredatın milliyetçi ya da mezhepçi söylemlerle şekillendirilmesi ve öğrencilerin militarist yapılar içinde örgütlenmeye teşvik edilmesi, eğitimin asli amacına zarar vermektedir (Tawil ve Harley, 2004; Pherali ve Lewis, 2019). Bu durum, yalnızca öğrencilerin güvenliğini değil, aynı zamanda eğitimin barışçıl, kapsayıcı ve evrensel değerler temelindeki niteliğini de tehdit etmektedir.

Özellikle Gazze’de, Birleşmiş Milletler raporları, okulların çoğunun bombardımanlar nedeniyle hasar gördüğünü ve bazı okulların ise geçici barınma merkezlerine dönüştürüldüğünü belgelemektedir (OCHA, 2024). Bu durum, eğitimin sürekliliğini zayıflatmakla kalmamakta, aynı zamanda okulların temel işlevinden sapmasına neden olmaktadır. Suriye’de ise bazı bölgelerde okullar, silahlı grupların propaganda ve askerî eğitim alanlarına dönüşmüş; bu da çocukların eğitim hakkını doğrudan ihlal etmiştir (Save the Children, 2023a).

Okulların askerî üs olarak kullanılması ya da eğitimcilerin tehdit altında olması, çocukların eğitim kurumlarını bir “korunaklı alan” olarak görmesini engellemektedir. Bu durum, Castles ve Miller’ın (2009) belirttiği “göç-güvensizlik döngüsü”nü tetiklemekte ve eğitimin sürekliliğini kırılgan hâle getirmektedir.

Bu nedenle, eğitim kurumlarının tarafsız ve güvenli alanlar olarak korunması, yalnızca pedagojik değil; aynı zamanda insani hukuk açısından da zorunludur. Okulların askeri amaçlarla kullanılmasını yasaklayan ulusal düzenlemeler, etkin izleme mekânizmaları ve uluslararası yaptırımların uygulanması, bu sürecin temel yapı taşları olmalıdır.

Yeniden İnşa Açıkları ve Sürdürülebilirlik Sorunu

Kriz ve savaş sonrası dönemlerde eğitimin yeniden inşası, yalnızca fiziksel altyapının onarılmasıyla sınırlı olmayan; aynı zamanda kurumsal kapasitenin güçlendirilmesini, toplumsal güvenin yeniden tesisini ve pedagojik niteliğin artırılmasını kapsayan çok katmanlı bir süreçtir. Ancak Gazze ve Suriye gibi bölgelerde, bu sürecin sürekliliği ve sürdürülebilirliği bağlamında ciddi yapısal sorunlar gözlemlenmektedir (UNESCO, 2023b; INEE, 2020a).

Eğitimde sürdürülebilir yeniden inşa çabalarının yerel kapasiteyle desteklenmediği durumlarda, bu çabaların kalıcı sonuçlar üretmesi oldukça güçleşmektedir. Türkiye’de PICTES projesi çerçevesinde bazı belediyeler ve sivil toplum kuruluşlarıyla yürütülen yerel uyum etkinlikleri, eğitimin yalnızca kriz anlarında değil; yeniden inşa sürecinde de toplumsal katılım ve yerel sahiplenme temelinde sürdürülebilir biçimde kurgulanabileceğini ortaya koymaktadır (MEB, 2022; Save the Children, 2023c).

Öncelikle, fiziksel yeniden yapılanma sürecinde yaşanan belirsizlikler ve kaynak eksiklikleri, birçok okulun uzun süre kapalı kalmasına yol açmakta; bu durum eğitimdeki kesintileri kalıcı hâle getirmektedir (OCHA, 2024). Geçici barınma merkezlerinde ya da çadır okullarda sürdürülen eğitim faaliyetleri, ne pedagojik yeterliliğe sahiptir ne de çocukların psikososyal ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir.

İkinci olarak, mülteci eğitimi bağlamında karşılaşılan yapısal eksiklikler, eğitimin kriz sonrası yeniden inşasını daha da karmaşık bir hâle getirmektedir. Komşu ülkelere sığınan milyonlarca Suriyeli ve Gazzeli çocuğun eğitime erişimi; dil bariyerleri, belge eksiklikleri, statü sorunları ve ayrımcılık gibi çok boyutlu engellerle sınırlanmaktadır (UNHCR, 2023a; Dryden-Peterson, 2011). Bu noktada Lübnan ve Ürdün gibi ülkeler, kayıt dışılığı azaltmak ve kapasiteyi artırmak amacıyla bazı geçici ve yenilikçi çözümler geliştirmiştir. Lübnan'daki ikinci vardiya (second-shift) okul modeli, sınıf yetersizliklerine geçici bir çözüm sunarken; Ürdün'de esnek kayıt prosedürleri ve alternatif müfredat düzenlemeleri göçmen çocukların entegrasyonuna katkı sağlamıştır (World Refugee and Migration Council, 2021). Bu nedenle, eğitim sistemlerinin yalnızca kriz bölgelerinde değil; aynı zamanda göç edilen ülkelerde de kapsayıcı, dirençli ve sürdürülebilir biçimde yeniden yapılandırılması gerekmektedir (Demir, 2025).

Üçüncü olarak, kriz sonrası dönemde yaşanan normatif çöküş, yani eğitim hakkına yönelik politik taahhütlerin ve uygulama iradesinin zayıflaması, sürecin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Eğitimin bir hak olarak değil, bir yardım nesnesi olarak görülmesi; uzun vadeli planlamaların yerini kısa vadeli insani müdahalelere bırakmaktadır (Pherali, 2016c). Bu durum, eğitimi kriz sonrası kalkınma ve barış inşası süreçlerinin dışında tutarak toplumsal iyileşmeyi geciktirmektedir.

Son olarak, uluslararası aktörlerin sınırlı etkisi, kriz sonrası eğitimin yeniden inşa sürecinde karşılaşılan başlıca engellerden biri olarak öne çıkmaktadır. Fon yetersizlikleri, kısa vadeli ve proje odaklı müdahaleler ile kurumsal koordinasyon eksiklikleri; eğitimin sürdürülebilir biçimde yeniden kurulmasını ciddi şekilde zorlaştırmaktadır (INEE, 2020a; Save the Children, 2023c). Bu noktada, eğitimin yalnızca bir insani yardım alanı olarak değil; aynı zamanda kalkınma, barış inşası ve toplumsal bütünleşme politikalarının merkezinde konumlandırılması gerektiği açıktır.

Bununla birlikte, kriz sonrası dönemlerde eğitim sistemlerinin mülteci gruplarını yeterince kapsayamaması, yapısal eşitsizliklerin yeniden üretildiğini göstermektedir (Portes ve Rumbaut, 2001). Demir'in (2025) Türkiye örneği üzerinden gerçekleştirdiği çalışmada, Suriyeli öğrencilerin eğitime entegrasyon sürecinde karşılaştığı dışlayıcı uygulamalar, bu yapısal kırılganlığın hâlâ sürdüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Tüm bu sorunlar, eğitimin yeniden inşasının yalnızca fiziksel altyapının onarımıyla sınırlı olamayacağını; aynı zamanda kurumsal, toplumsal ve pedagojik düzeyde çok katmanlı bir dönüşüm gerektirdiğini göstermektedir. Sürdürülebilir bir eğitim sistemi inşa edilebilmesi için uzun vadeli stratejik planlar, yerel kapasiteyi güçlendiren politikalar ve kriz sonrası normalleşmeyi destekleyen yapısal reformlar hayata geçirilmelidir.

Tartışma

Bu çalışmada ulaşılan bulgular, kriz ve zorunlu göç bağlamında eğitimin çok katmanlı bir kırılma alanı hâline geldiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. UNESCO (2023f) ile Portes ve Rumbaut (2001), eğitime erişimin önündeki engellerin yalnızca çatışmaların doğrudan etkisiyle değil; aynı zamanda göç hareketliliğinin neden olduğu yapısal eşitsizlikler, statü belirsizlikleri, sosyal dışlanma biçimleri ve normatif zayıflıklarla derinleştiğini göstermektedir. Bu durum, özellikle kız çocuklar, engelli bireyler ve mülteci statüsündeki öğrenciler açısından çoklu ayrımcılık biçimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Zorunlu göç, eğitimi hem mekânsal hem de hukuki sınırların ötesine taşan çok katmanlı bir kriz alanına dönüştürmüştür. Savaş ya da afet nedeniyle yerinden edilen bireyler, göç ettikleri ülkelerde genellikle “geçici” olarak algılanmakta; bu da ev sahibi ülkelerin eğitim sistemlerinin kapsayıcılığını ciddi biçimde sınırlamaktadır (Dryden-Peterson, 2016). OECD (2023) raporuna göre, zorunlu göç yalnızca bireylerin değil; aynı zamanda ev sahibi ülkelerin eğitim sistemlerinin de uyum kapasitesini test eden bir “şok” etkisi yaratmaktadır. Bu şoklar karşısında sistemlerin direnç kapasitesi, göçmen çocukların kapsayıcı biçimde sisteme entegre edilip edilmemesiyle doğrudan ilişkilidir (UNHCR, 2023a). UNHCR’nin (2023b) verilerine göre, dünya genelinde mülteci çocukların yalnızca %54’ü ilkokula, %26’sı ise ortaöğretime devam edebilmektedir. Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkelerde yürütülen çalışmalar, bu düşük oranların ardında eğitim sistemlerinin mülteci ve göçmen çocukları hâlâ “istisnai” ve geçici gruplar olarak görmesinin yattığını ortaya koymaktadır (Demir, 2025).

Bu bağlamda, Türkiye örneğinde görülen çok katmanlı müdahaleler, özellikle kriz sonrası yeniden inşa sürecine toplumsal uyum, pedagojik süreklilik ve psikososyal destek boyutlarını entegre etmesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak bu yaklaşım, bölgesel karşılaştırmalarla birlikte değerlendirildiğinde daha belirgin hâle gelmektedir. Nitekim Lübnan’da uluslararası destekli ancak parçalı ve sürekliliği sınırlı projelerle yürütülen eğitim politikaları kayıt dışılığı artırmakta; Ürdün’de ise UNICEF iş birliğiyle uygulanan çift vardiyalı okullar, daha kurumsallaşmış ve entegre çözümler sunmaktadır (Kenar ve Abdullahoğlu, 2021; WRMC, 2021). Bu karşılaştırma, sürdürülebilir entegrasyonun yalnızca erişimi değil; aynı zamanda pedagojik nitelik, öğretmen kapasitesi ve psikososyal desteği içeren bütüncül stratejiler gerektirdiğini göstermektedir.

Göç kuramları açısından bakıldığında, Lee’nin (1966) “itici-çekici faktörler” modeli, kriz ortamlarının bireyleri göçe zorladığını; ancak çekici bölgelerdeki eğitim sistemlerinin göçmenleri yeterince kapsamadığını ortaya

koymaktadır. Castles ve Miller (2009), kitlesel göçlerin alıcı ülkelerde “göç-güvensizlik döngüsü” yarattığını ve bu güvensizlik ortamının özellikle çocukların eğitime entegrasyonunu engellediğini vurgular. Bu bulgular, eğitimin kriz ve göç ortamlarında yalnızca pedagojik bir alan değil; aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir müzakere zemini olduğunu göstermektedir. Betts ve Collier (2017), mülteci krizini yalnızca insani değil; aynı zamanda yönetişimsel bir sistem krizi olarak ele almakta; eğitim sistemlerinin de bu kırılganlıktan doğrudan etkilendiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, eğitim politikalarının kriz sonrası yeniden yapılandırılması sadece teknik değil, aynı zamanda politik bir yeniden inşa sürecini gerektirir.

Novelli vd. (2014)’ün “eğitimde kırılganlık modeli”, bu bağlamda önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Model, eğitimi kırılganlaştıran üç temel faktöre —yapısal şiddet, yönetim zaafı ve toplumsal dışlanma— dikkat çekmektedir. Bu çalışma, söz konusu üç kırılganlık alanının hem kriz bölgelerinde hem de göç edilen ülkelerde ortak biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. Örneğin, Gazze’de okulların doğrudan bombalanması fiziksel kırılganlığı; Suriye’de mülteci çocuklara yönelik ayrımcı uygulamalar ise yönetim zafiyetini yansıtmaktadır.

Pherali (2016c), eğitim sistemlerinin yalnızca bilgi aktarımı değil; aynı zamanda psikososyal destek, güvenlik duygusu ve aidiyet üretme gibi toplumsal roller üstlendiğini ileri sürer. Bu bağlamda, savaş ya da zorunlu göç sonrası normalleşme süreçlerinde eğitimin, çocukların travma sonrası iyileşmesini destekleyen bir sosyal koruma mekânizması olarak işlev görmesi gerekmektedir. UNICEF’in (2024e) kriz bölgelerinde yürüttüğü araştırmalar, okulların yalnızca akademik değil; aynı zamanda psikososyal destek sağlayan güvenli alanlar olduğunu ortaya koymaktadır. Travma, kayıp, belirsizlik ve istismara maruz kalan çocukların ruhsal iyileşme sürecinde öğretmenlerin ve okul rehberlik hizmetlerinin sistematik olarak desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu travmalar, öğrenme motivasyonunu azaltmakta, okul devamsızlığını artırmakta ve çocukların temel güvenlik duygusunu zedeleyebilmektedir (UNICEF, 2024b; Betancourt vd., 2013; Macksoud ve Aber, 1996).

Ayrıca, eğitimin askerîleştirilmesi sorunu yalnızca güvenlik riski değil; aynı zamanda pedagojik bağımsızlık ve müfredat tarafsızlığı açısından da ciddi tehditler içermektedir (Tawil ve Harley, 2004; Pherali ve Lewis, 2019). Suriye’de ve Gazze’de okulların silahlı gruplarca propaganda aracı ya da askerî üs olarak kullanılması, eğitimi doğrudan çatışmanın bir parçası hâline getirmekte; bu durum çocukların hem güvenliğini hem de öğrenme deneyimini ciddi şekilde zedelemektedir. Okulların çatışma ortamlarında askerî üs olarak kullanılmasının, çocukların eğitime devamını fiilen imkânsız hâle getirdiği ve bu durumun, Uluslararası İnsancıl Hukuk’un koruma altında tuttuğu ‘sivil altyapı’ normlarına rağmen devam eden ciddi boşluklar içerdiği görülmektedir (GCPEA, 2022; Human Rights Watch, 2024).

Elde edilen veriler, kriz sonrası dönemlerde eğitimin yeniden inşasının yalnızca fiziksel onarım ile sınırlı kalamayacağını; aynı zamanda kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, mülteci politikalarının insan hakları temelli

yeniden yapılandırılması ve uluslararası koordinasyonun sağlanmasıyla mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır (INEE, 2020a; Save the Children, 2023c). Save the Children'ın (2023c) kriz sonrası eğitim sistemlerinin yeniden inşasına ilişkin yaptığı çalışmada, yerleştirilmiş çözümlerin sürdürülebilirliği artırdığı açıkça vurgulanmaktadır. Ancak pek çok çatışma bölgesinde uygulanan dış kaynaklı ve kısa vadeli projeler, bu sürdürülebilirliğin önünde temel bir engel oluşturmaktadır.

Eğitime ilişkin politikaların yalnızca insani yardım mantığıyla değil; uzun vadeli kalkınma, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle kurgulanması gerektiği açıktır. Tikly'nin (2020) vurguladığı gibi, özellikle Küresel Güney'de eğitimde sürdürülebilirlik yalnızca çevresel değil; aynı zamanda sosyal adalet ve kapsayıcılıkla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, göçmen ve mülteci çocukların sistem içinde görünürlüğü ve adil temsili, sürdürülebilir kalkınmanın temel bir göstergesi hâline gelmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, eğitimin savaş, kriz ve zorunlu göç ortamlarında yeniden inşasının çok katmanlı ve dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymuştur. Eğitim sistemleri; savaş, zorunlu göç ve afet sonrası hem travmalarla baş etme hem de toplumsal uyumu sağlama gibi ikili bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, eğitime ilişkin politikaların yalnızca insani yardım yaklaşımıyla değil; aynı zamanda yönetim, hak temelli planlama ve uzun vadeli toplumsal dönüşüm ilkeleri doğrultusunda kurgulanması gerekmektedir.

Bu çerçevede Türkiye örneği, kriz sonrası eğitim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik çabalar bakımından hem güçlü yönleri hem de yapısal sınırlılıklarıyla öne çıkmaktadır. Suriye iç savaşının ardından yaklaşık 3,6 milyon kişiyi geçici koruma statüsüyle kabul eden Türkiye, bu nüfus içinde yer alan yüz binlerce çocuğun eğitime erişimini sağlamak amacıyla çok düzeyli politikalar geliştirmiştir (Erdoğan, 2023). Geçici Eğitim Merkezlerinden (GEM) devlet okullarına kademeli geçiş sağlanmış; 2024 itibarıyla Suriyeli çocukların yaklaşık %65'i resmî okullara kayıtlıdır (UNHCR Türkiye, 2024).

Ancak, dil engeli, belge eksikliği, mekânsal hareketlilik ve toplumsal ayrımcılık gibi faktörler, kayıt dışılığı artırmakta ve sürdürülebilir entegrasyonu zorlaştırmaktadır (Demir, 2025). Murat Erdoğan'ın (2023) da belirttiği gibi, bu süreç yalnızca kısa vadeli insani müdahalelerle sınırlı kalmamalı; uzun vadeli eğitim planlamaları, müfredat uyarlamaları, çok dilli materyal desteği, öğretmen eğitimi ve psikososyal destek mekanizmalarıyla desteklenmelidir. Türkiye deneyimi, bu yönleriyle kriz sonrası eğitimin yeniden inşasında bir yandan kapsayıcı adımların atıldığı; öte yandan kurumsallaşma ve sürdürülebilirlik açısından geliştirilmesi gereken alanlar barındıran hibrit bir model sunmaktadır.

Bu doğrultuda, Türkiye'nin PICTES projesi kapsamında hayata geçirdiği çok katmanlı müdahaleler –dil desteği, psikososyal rehberlik, esnek kayıt sistemleri ve yerel uyum mekânizmaları– bu çalışmanın savunduğu kapsayıcı ve dirençli eğitim modeliyle büyük ölçüde örtüşmekte; bu yönüyle sahada uygulanabilir, örnek alınabilir politikalar bütününe işaret etmektedir. (MEB, 2022; Ulukuş ve Tümtaş, 2023). Bu uygulamalar, eğitim sisteminin kriz anında çökmesini önlemenin ötesinde, göçmen çocukların sosyal bütünleşmesini destekleyen yapısal çözümler üretmiştir.

Karşılaştırmalı Değerlendirme: Ortak Temalar ve Farklılıklar

Gazze ve Suriye örnekleri, uzun süreli çatışmaların ve zorunlu göçün eğitim üzerindeki etkilerini gözlemlemek açısından birbirini tamamlayan iki kritik vaka niteliğindedir. Her iki durumda da eğitim, yalnızca altyapı yıkımıyla değil; aynı zamanda yönetim boşlukları, ekonomik kırılganlık ve psikososyal travmalarla kesintiye uğramıştır (UNESCO, 2023c; UNICEF, 2024a). Ancak bu iki bağlam arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Gazze'de sürekli abluka ve bombardıman koşulları, okulların fiziksel olarak hedef alınmasına yol açmış; bu durum, eğitimin sürekliliğini neredeyse imkânsız kılmıştır (OCHA, 2024). Suriye'de ise iç savaş sonrası oluşan parçalı yönetim yapısı, farklı aktörlerin kontrol ettiği bölgelerde eşitsiz eğitim sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Save the Children, 2023a).

Bölgesel düzeyde Lübnan ve Ürdün, Suriyeli mülteci çocukların eğitimi konusunda karşılaştırmalı referans noktaları oluşturmaktadır. Ürdün'ün UNICEF desteğiyle uyguladığı **çift vardiyalı eğitim modeli**, kriz koşullarında kapasite artırımı açısından örnek teşkil ederken; Lübnan, yerel öğretmenlerin istihdamı ve müfredat uyumu konusunda daha sınırlı ilerleme kaydetmiştir (WRMC, 2021; Kenar & Abdullahoğlu, 2021). Türkiye'nin deneyimi ise bu örneklerle benzer biçimde mülteci çocukların eğitime erişimini kolaylaştırmış, ancak ölçek açısından daha geniş kapsamlı ve kurumsal düzeyde uygulanmıştır. PICTES Projesi kapsamında geliştirilen dil desteği, psikososyal programlar ve geçici eğitim merkezlerinden devlet okullarına geçiş uygulamaları, Türkiye'yi bölgesel düzeyde güçlü bir örnek haline getirmiştir (MEB, 2022; Ulukuş & Tümtaş, 2023).

Sonuç olarak, Gazze ve Suriye örnekleri eğitimin çatışma bağlamında hayatta kalma ve direnç işlevini, Türkiye, Lübnan ve Ürdün örnekleri ise uyum ve entegrasyon politikalarının önemini göstermektedir. Bu karşılaştırmalı tablo, politika önerilerinde sunulan müdahale çerçevesinin yalnızca kriz bölgelerine değil, aynı zamanda mülteci kabul eden ülkelere yönelik çok katmanlı bir dayanıklılık stratejisi olarak tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Politika Önerileri

Kriz ve zorunlu göç bağlamında eğitimin yeniden inşası, yalnızca fiziksel altyapının onarımıyla sınırlı değildir. Bu süreç, hak temelli, çok katmanlı ve sürdürülebilir müdahale stratejileri gerektirir. Aşağıdaki politika önerileri, hem

kriz bölgelerinde hem de göç edilen ülkelerde kapsayıcı ve dirençli eğitim sistemlerinin inşasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Eğitim Sistemleri Dirençli Hale Getirilmelidir

Eğitim sistemlerinin kriz anlarında tamamen çökmesini önlemek, ancak yapısal dayanıklılık kapasitesinin güçlendirilmesiyle mümkündür. Zorunlu göç ve savaş gibi ani krizler, eğitim sistemleri üzerinde ciddi bir “şok” etkisi yaratarak uzun vadeli eğitime erişim hakkını tehdit etmektedir (OECD, 2023). Bu nedenle, kriz öncesi hazırlık, kriz anı müdahale ve kriz sonrası iyileşme evrelerine uygun biçimde yapılandırılmış dirençli ve esnek eğitim sistemlerinin inşa edilmesi zorunludur. Ürdün örneği, kriz karşısında eğitim sisteminin dayanıklılığını artırmak adına geliştirdiği çift vardiyalı okul modeliyle dikkat çekmektedir. UNICEF iş birliğiyle uygulamaya konulan bu model, mülteci çocukların eğitime erişimini kesintisiz biçimde sürdürmeyi hedeflemiş; devlet okullarının kapasite sorununu hafifletmiştir (Kenar ve Abdullahoğlu, 2021).

Türkiye’nin Suriye krizine yanıt olarak geliştirdiği uygulamalar, bu bağlamda örnek teşkil etmektedir. MEB ve GEM’in resmî okullara geçiş sürecini yönetmiş; PICTES projesi kapsamında dil eğitimi, rehberlik desteği, psikososyal programlar ve ek öğretmen istihdamı gibi önlemleri hayata geçirmiştir (MEB, 2022; Ulukuş ve Tümtaş, 2023).

Bu kapsamda aşağıdaki stratejiler öne çıkmaktadır:

- Eğitim planlaması, afet ve çatışma riski taşıyan bölgelerde risk analizi, erken uyarı sistemleri ve acil eylem planlarıyla entegre edilmelidir. Türkiye, 2016 sonrası dönemde PICTES projesi kapsamındaki planlamalarıyla bu konuda önemli bir kurumsal hafıza geliştirmiştir.
- Eğitim altyapısı, alternatif öğrenme yolları (mobil okullar, radyo/dijital platformlar) ile desteklenerek kriz anlarında kesintisizliğin sağlanması hedeflenmelidir. Uzaktan eğitim altyapısı, pandemi ve göç krizlerinde Türkiye’nin dijital öğrenme araçlarını etkinleştirmesine imkân tanımıştır.
- Kriz sonrası toparlanma dönemlerinde yalnızca fiziksel iyileştirme değil; psikososyal ve yönetsimsel onarım da gözetilmelidir. MEB’in rehberlik hizmetleri, göçmen çocukların duygusal iyilik hâlini desteklemek için yeniden yapılandırılmıştır.
- Göç sonrası oluşan dışlayıcı yapılarla mücadele için eğitim sistemleri, uzun vadeli olarak sosyal kapsayıcılık ve eşitlik ilkeleriyle yeniden yapılandırılmalıdır. Türkiye, belge eksikliği yaşayan çocuklara yönelik **şartlı kayıt uygulamaları**, çok dilli destek materyalleri ve rehberlik ağıyla kapsayıcı politikalar üretmiştir (UNESCO, 2023e; INEE, 2020a).

Mülteci ve Göçmen Çocuklar İçin Kapsayıcı Eğitim Modelleri Geliştirilmelidir

Kriz anlarına hazırlıklı olmak, eğitim sistemlerinin çökmesini önlemek açısından önemli olsa da, göç sonrası ortaya çıkan yapısal dışlanma biçimlerini aşmak için kalıcı ve kapsayıcı modellerin geliştirilmesi gerekmektedir. Göç edilen ülkelerde mülteci ve göçmen çocukların eğitime tam, sürekli ve adil erişimi, yalnızca entegrasyon politikalarının değil; aynı zamanda ulusal eğitim sistemlerinin yapısal dönüşümünün de bir göstergesidir (UNHCR, 2023a). Bu dönüşüm, geçici çözümlerin ötesine geçerek sistemik kapsayıcılığı esas almalıdır.

Türkiye örneği, bu dönüşüm ihtiyacını karşılamaya yönelik çabalarıyla dikkat çekmektedir. MEB, 2014'ten itibaren GEM'lerden kademeli olarak vazgeçmiş; Suriyeli çocukların devlet okullarına entegrasyonunu hedeflemiştir. Bu süreçte başlatılan PICTES projesi, kapsayıcı eğitim modeli oluşturma açısından çok sayıda yenilik içermektedir: Türkçe dil destek sınıfları, rehber öğretmen atamaları, psikososyal destek personeli, okula devam teşvikleri ve toplum temelli farkındalık kampanyaları, bu alandaki başlıca uygulamalardandır (MEB, 2022; Erdoğan, 2023).

Ayrıca Türkiye, yalnızca ulusal politikalarla değil; bölgesel düzeyde iş birlikleriyle de bu kapsayıcılığı desteklemektedir. 2024 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ile Suriye Geçici Hükümeti arasında imzalanan eğitim iş birliği protokolü kapsamında, müfredat uyumu, öğretmen eğitimi ve sertifikasyon süreçlerinde eşgüdüm sağlanması hedeflenmiştir. Bu tür girişimler, mülteci çocukların eğitime entegrasyonunun yalnızca barınma ülkesiyle sınırlı değil; bölgesel dayanışma temelinde de ele alınabileceğini göstermektedir (MEB, 2024).

Öte yandan, Ürdün'deki deneyim, kapsayıcı eğitim modellerinin yalnızca erişimle sınırlı kalmaması gerektiğini göstermektedir. WRMC (2021) raporunda belirtildiği üzere, mülteci çocukların eğitimde kalıcılığı; pedagojik içerik, öğretmen niteliği ve psikososyal destek gibi bütüncül unsurların entegrasyonuna bağlıdır. Türkiye'nin PICTES projesi kapsamındaki çok dilli materyaller ve rehberlik hizmetleri, Ürdün'deki sistemik modellerle karşılaştırıldığında daha geniş kapsamlı sosyal uyum stratejileri içermektedir. Bu karşılaştırma, kalıcı entegrasyonun sadece mekânsal erişimi değil; aynı zamanda eğitimde adalet ve nitelik ilkelerini temel alması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, eğitimde adalet ve kapsayıcılık, göçmen ve mülteci çocukların sistemden dışlanmasının önüne geçilmesinde merkezi öneme sahiptir. Özellikle Gazze ve Suriye gibi doğrudan çatışma bölgeleri ile Türkiye gibi büyük ölçekli zorunlu göç akınlarına maruz kalan ülkelerde, eğitime erişim sorunları dil engeli, toplumsal cinsiyet, engellilik ve yoksulluk gibi çoklu kırılgenliklerle kesişmektedir (UNICEF, 2024a; Save the Children, 2023c; Demir, 2025).

Bu nedenle, kriz ve göç ortamlarında eğitim yalnızca “okul temelli” bir süreç değil; aynı zamanda toplumsal bütünleşme, sosyal adalet ve ortak yaşamın inşası açısından stratejik bir araçtır.

Bu doğrultuda aşağıdaki stratejilerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir:

- Statü farkı gözetilmeksizin, mülteci ve düzensiz göçmen çocukların ulusal eğitim sistemlerine entegrasyonu sağlanmalıdır. Türkiye’de bu yaklaşım, “geçici koruma” altındaki çocukların devlet okullarına yönlendirilmesiyle hayata geçirilmiştir (MEB, 2022).
- Dil bariyerlerini aşmak amacıyla, **çok dilli öğretim materyalleri ve öğretmen destek programları** yaygınlaştırılmalıdır. Türkiye’de 10.000’e yakın geçici süreli öğretici istihdam edilmiş; PICTES kapsamında çok sayıda dil destek materyali hazırlanmıştır (European Union ve Ministry of National Education, 2020).
- Belge eksikliği yaşayan çocuklar için esnek ve alternatif kayıt mekânizmaları oluşturularak çocukların eğitim dışı kalması önlenmelidir. MEB, yerel yöneticilere çocukların okula kayıtları konusunda esneklik tanımakta ve ailelerle iş birliği yapmaktadır.
- Eğitimin finansmanı, yalnızca insani yardım temelli geçici müdahalelere dayandırılmamalı; göç politikalarıyla entegre uzun vadeli yatırım planlamaları geliştirilmelidir (Betts ve Collier, 2017). Türkiye, AB fonlarıyla desteklenen PICTES örneğinde, bu tür yatırımların sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmaktadır (Taşay ve Erdem, 2023).

Psikososyal Destek Hizmetleri Yaygınlaştırılmalıdır

Fiziksel ve yapısal müdahalelerin yanı sıra, eğitim sistemlerinin sosyal ve duygusal boyutları da güçlendirilmelidir. Savaş, zorunlu göç ve yerinden edilme gibi travmatik deneyimler, çocukların gelişimini çok yönlü biçimde etkilemektedir (Pherali, 2016a; Save the Children, 2023b). Bu nedenle, kriz bölgelerinde eğitim yalnızca akademik bir süreç olarak değil; aynı zamanda çocukların duygusal iyilik hâlini destekleyen, güven duygusunu pekiştiren bir sosyal müdahale alanı olarak da değerlendirilmelidir (UNICEF, 2024e; Yoder, 2014).

Türkiye’de bu alandaki en sistematik uygulamalardan biri, Milli Eğitim Bakanlığı ile Avrupa Birliği iş birliğinde yürütülen PICTES projesi kapsamında geliştirilmiştir. Bu proje çerçevesinde rehberlik personeli istihdamı artırılmış, kriz sonrası duyarlılıkla yapılandırılmış eğitim teşvik edilmiş; ayrıca öğretmenler ve velilere yönelik psikososyal farkındalık seminerleri, drama temelli etkinlikler ve kriz sonrası rehberlik çalışmaları düzenlenmiştir (Ulukuş ve Tümtaş, 2023; European Union ve Ministry of National Education, 2020). Bu çerçevede aşağıdaki önlemlerin yaygınlaştırılması önemlidir:

- Okullarda psikolojik danışmanlık ve rehberlik birimleri güçlendirilmeli; bu birimler özellikle afet sonrası müdahaleye ve travmaya duyarlı biçimde yapılandırılmalıdır. Türkiye’de bu çerçevede Suriyeli çocukların yoğun olduğu bölgelerde PDR uzmanları görevlendirilmiştir.
- Psikolojik iyileşmeyi destekleyen yöntemler geliştirilmeli ve öğretmenlere bu alanda düzenli eğitim verilmelidir (WHO, 2023b; IASC, 2007). MEB, bazı illerde pilot olarak travma temelli sınıf yönetimi modüllerini denemeye başlamıştır (MEB, 2025).
- **Öğretmenler, veliler ve yerel paydaşlar** için psikososyal farkındalık eğitimleri yaygınlaştırılarak çok katmanlı

bir destek ağı oluşturulmalıdır. Bu bağlamda MEB'in toplum temelli aile bilgilendirme toplantıları önemli bir işlev üstlenmektedir.

- Göçmen ve mülteci çocukların sosyal uyum süreci, ayrımcılığı azaltan ve çok kültürlü etkileşimi teşvik eden kapsayıcı “okul iklimleri” yoluyla desteklenmelidir (Berry, 1997; Yoder, 2005). Türkiye’de bazı bölgelerde Türk ve Suriyeli öğrencilerin bir arada yürüttüğü sanat, spor ve kültürel etkinlikler, bu etkileşimi teşvik etmektedir.
- Akran destek programları, sosyal beceri atölyeleri ve çok dilli rehberlik sistemleri gibi uygulamalar yaygınlaştırılarak aidiyet duygusu güçlendirilmelidir (UNICEF, 2024b). Bu çerçevede, Suriyeli gönüllü gençlerin yer aldığı akran destek ağları bazı pilot okullarda başlatılmıştır.

Bu önlemler yalnızca bireysel iyileşmeyi değil; aynı zamanda toplumsal dayanıklılığın inşasını da mümkün kılacaktır. Eğitimin psikososyal destek boyutu göz ardı edildiğinde, öğrenme motivasyonu zayıflamakta ve devamsızlık oranları artmaktadır (Betancourt vd., 2013). Bu psikososyal destek sisteminin merkezinde ise doğrudan çocuklarla temas halinde olan **öğretmenler** yer almaktadır.

Öğretmenlerin Sosyal ve Duygusal Öğrenme Rollerini Güçlendirilmelidir

Eğitim ortamlarının psikososyal açıdan destekleyici hâle gelmesi, büyük ölçüde öğretmenlerin niteliği ve hazırlık düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Kriz koşullarında öğretmenler yalnızca bilgi aktaran değil; aynı zamanda güven inşa eden, iyileştirici ilişkiler kuran ve duygusal dayanıklılığı destekleyen sosyal aktörler olarak kritik roller üstlenmektedir. Ancak birçok öğretmen, savaş, göç ve afet gibi olağanüstü durumlarda bu rollerini destekleyecek pedagojik ve psikososyal donanımdan yoksun biçimde görev yapmaktadır.

Bu nedenle aşağıdaki stratejilerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir:

- Travmaya duyarlı öğretim modülleri, ulusal hizmet içi eğitim programlarına entegre edilmeli; öğretmenlerin kriz sonrası öğrenme ortamlarını yönetme kapasiteleri güçlendirilmelidir (WHO, 2023b).
- Göçmen ve mülteci öğrencilerle çalışan öğretmenler için kültürlerarası iletişim, çatışma çözümü ve sosyal-duygusal öğrenme becerilerini içeren rehber materyaller ve uygulama kılavuzları hazırlanmalıdır (INEE, 2016).
- Öğretmenlerin psikolojik yükünü hafifletmek amacıyla mentorluk, süpervizyon ve psiko-eğitim gibi mesleki destek sistemleri yaygınlaştırılmalıdır (Save the Children, 2023b; UNESCO, 2023d).
- Eğitim fakültelerinin müfredatlarına, kriz temelli öğretim, çeşitlilik içinde öğretme ve toplumsal bütünleşme odaklı içerikler dahil edilmelidir. Bu sayede öğretmen adayları kriz ortamlarında görev yapmaya daha hazırlıklı hâle gelecektir (INEE, 2020; Pherali, 2016).

Bu bütüncül yaklaşımlar sayesinde öğretmenler yalnızca akademik başarıyı değil; aynı zamanda çocukların duygusal iyilik hâlini ve sosyal uyum kapasitesini de destekleyebilecektir.

Eğitimin Askerileştirilmesine Karşı Yasal ve Uluslararası Mekânzımlar Etkinleştirilmelidir

Eğitim hakkının korunmasında bir diğer kritik başlık, okulların ve eğitim ortamlarının çatışmaların doğrudan hedefi hâline gelmesini engellemektir. Çatışma ortamlarında okulların askeri üs, cephanelik veya barınak olarak kullanılması, hem uluslararası insancıl hukuk hem de **çocuk hakları sözleşmeleri** açısından açık bir hak ihlalidir. Eğitim ortamlarının askerileştirilmesi, sadece fiziksel yıkıma değil; aynı zamanda öğrenciler ve öğretmenler üzerinde uzun vadeli travmalara neden olmaktadır.

Türkiye, 2019 yılında Güvenli Okullar Deklarasyonu'na taraf olmuş, eğitim alanlarının korunmasına yönelik uluslararası normları kabul etmiştir (GCPEA, 2022). Bu taahhüt, hem sınır ötesi çatışmalarla doğrudan temas hâlinde olan sınır illerinde, hem de geçici koruma kapsamındaki çocukların eğitim güvenliğinde özel bir sorumluluk doğurmaktadır.

Bu nedenle aşağıdaki önlemlerin benimsenmesi gerekmektedir:

- Güvenli Okullar Deklarasyonu (Safe Schools Declaration) gibi çerçevelerin uygulanması teşvik edilmeli ve izlenmelidir. Türkiye, bu kapsamda okulları askerî amaçlı kullanım yasağına ilişkin eğitimler ve kurum içi düzenlemelerle yükümlüdür (GCPEA, 2022).
- Ulusal düzeyde, okulların sivilliğini koruyan yasalar güçlendirilmeli; özellikle afet, iç güvenlik operasyonları veya toplumsal olaylar sırasında okul binalarının geçici askerî kullanımlarına yönelik açık yasaklayıcı düzenlemeler getirilmelidir.
- Silahlı grupların eğitim alanlarını kullanmasını engelleyici yaptırımlar ve gözlem mekânizmaları oluşturulmalıdır. Human Rights Watch (2024), Suriye ve Yemen gibi ülkelerde bu tür ihlallerin savaş suçları kapsamında değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır.
- Türkiye'nin sınır bölgelerinde yer alan okullar, zaman zaman güvenlik riski altına girebilmektedir. Bu nedenle, özellikle Hatay, Kilis, Şanlıurfa ve Gaziantep gibi illerde, okul güvenliğine yönelik özel eylem planları, ulusal eğitim stratejileriyle entegre biçimde yapılandırılmalıdır.

Bu çerçevede, eğitim hakkının korunması yalnızca pedagojik bir mesele değil; aynı zamanda insani güvenlik ve uluslararası hukukun uygulanabilirliği açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

Yerelleştirilmiş ve Sürdürülebilir Yeniden İnşa Stratejileri Benimsenmelidir

Son olarak, tüm bu süreçlerin sürdürülebilirliği ancak yerel kapasitenin güçlendirilmesi ile mümkün olabilir. Kriz sonrası eğitimin yeniden inşasında dış kaynaklı, kısa vadeli projeler kalıcı çözümler üretmemektedir. Save the Children (2023c) çalışması, yerel kapasiteyi odağı alan stratejilerin daha sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Türkiye'de bu yaklaşımın sınırlı ama umut verici örnekleri, özellikle Suriyeli mültecilere yönelik eğitim çalışmalarında görülmektedir. MEB'in yürüttüğü PICTES projesi çerçevesinde, yerel yönetimler, halk eğitim

merkezleri, göç idareleri ve STK'larla iş birliği yapılmış; bazı illerde yerel uyum kurulları oluşturularak, mülteci ve ev sahibi topluluklar arasında ortak eğitim platformları kurulmuştur. Bu tür uygulamalar, eğitimde yerelleştirme perspektifinin sahaya yansımalarına katkı sunmuştur.

Bu kapsamda aşağıdaki stratejilerin hayata geçirilmesi önemlidir:

- Yerel paydaşlar, öğretmenler ve topluluk temsilcileri sürece dâhil edilmelidir. Türkiye’de bazı belediyeler (örneğin Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay) sivil toplumla birlikte okul dışı destekleyici programlar yürütmüştür. Yerel düzeyde sahiplenilen projeler, mülteci çocukların eğitime devamında belirleyici rol oynamaktadır.
- Mülteci ve ev sahibi topluluklar arasında eğitime ilişkin ortak platformlar oluşturulmalıdır. Bu bağlamda, PICTES projesi kapsamında yürütülen “Uyum Etkinlikleri” ve karma yaz atölyeleri, etkileşimi artıran iyi uygulamalar arasında yer almaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) arasında yer alan SKA 4 (nitelikli eğitim) ve SKA 16 (barış, adalet ve güçlü kurumlar) doğrultusunda, eğitime yönelik yatırımlar uzun vadeli kalkınma planlarının ayrılmaz bir parçası hâline getirilmelidir (Tikly, 2020; United Nations, 2015). Türkiye’nin 11. Kalkınma Planı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı [SBB], 2019) ve Göç Strateji Belgeleri (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018) bu doğrultuda eğitim alanında bazı yapısal hedefler belirlemiş olmakla birlikte; uygulamada süreklilik ve finansman sorunları sürmektedir.

Bu nedenle, merkezî planlama ile yerel inisiyatiflerin dengeli bir biçimde harmanlandığı, esnek ve katılımcı bir yeniden inşa modeli önerilmektedir. Tüm bu politika önerileri, eğitimin kriz ve göç bağlamında yalnızca sürekliliğini değil; aynı zamanda eşitlik, kapsayıcılık ve insan onuruna dayalı niteliğini güvence altına almayı hedeflemektedir.

Sonuç

Savaş ve çok katmanlı krizlerden etkilenen Gazze ve Suriye örnekleri, eğitime erişimin yalnızca pedagojik değil; aynı zamanda sosyal, psikolojik ve yapısal düzeylerde ciddi biçimde kesintiye uğradığını göstermektedir. Savaş dönemlerinde eğitim, yalnızca bilgi aktarımı sağlayan bir araç değil; aynı zamanda çocuklar için bir koruma kalkını, toplumsal aidiyet alanı ve travma sonrası iyileşme zemini olarak işlev görmektedir.

Zorunlu göç, günümüzde eğitim hakkını en çok tehdit eden olgular arasında yer almakta; göç edilen ülkelerdeki çocuklar, statü belirsizliği, dil bariyerleri, ekonomik kısıtlılıklar ve sosyal uyum sorunları gibi çok boyutlu engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Ancak bu durum, tüm ülkelerin aynı düzeyde etkili çözümler geliştirdiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Türkiye, Suriye krizine yanıt olarak milyonlarca kişiyi geçici koruma kapsamında kabul etmiş; çocukların eğitime erişimini sağlamak amacıyla çok katmanlı politikalar uygulamıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın yönlendirmesiyle Suriyeli çocuklar, ikamet adreslerine en yakın okullara yerleştirilmiş; uyum sınıfları, Türkçe dil desteği ve psikososyal programlarla desteklenen entegrasyon süreçleri hayata geçirilmiştir. Türkiye ile Suriye arasında imzalanan eğitim iş birliği protokolleri çerçevesinde, geçici eğitim merkezlerinden devlet okullarına geçiş süreci kademeli ve kurumsal bir çerçevede yapılandırılmış; kayıt süreçleri, belge temini ve statüye ilişkin belirsizliklerin aşılmasına yönelik uygulamalar geliştirilmiştir.

Ancak eğitimin yeniden inşası, yalnızca kayıt mekânizmalarıyla sınırlı kalmamalı; kapsayıcı ve çok kültürlü müfredatlar, öğretmenlerin desteklenmesi, yerel kapasitenin güçlendirilmesi ve uzun vadeli entegrasyon politikaları ile pekiştirilmelidir. Lübnan ve Ürdün gibi diğer göç alan ülkelerin deneyimleri de göstermektedir ki, sürdürülebilir bir entegrasyon için yalnızca fiziksel erişim değil; aynı zamanda pedagojik ve yönetsimsel düzeyde dönüşüm gereklidir.

Bu bulgular, savaş bölgeleriyle ev sahibi ülkeler arasındaki farkların eğitim sistemlerinin yeniden inşası açısından belirleyici olduğunu göstermektedir. Gazze ve Suriye'de eğitim, doğrudan çatışmalar, altyapı yıkımı ve güvenlik eksikliği nedeniyle kesintiye uğrarken; Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkelerde sorun daha çok kapasite, kaynak ve uyum politikalarıyla ilgilidir. Ürdün'ün kriz dönemlerinde uyguladığı çift vardiyalı okul modeli kapasiteyi artırma yönünde önemli bir adım olurken, Lübnan'da ekonomik istikrarsızlık eğitimin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Türkiye ise dil desteği, öğretmen eğitimi ve psikososyal programları içeren daha kurumsallaşmış bir yapıyla öne çıkmaktadır. Bu karşılaştırmalı tablo, eğitimin yeniden inşasının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda yönetsimsel, sosyal ve psikolojik boyutlarda da ele alınması gerektiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, eğitim hakkı savaş, zorunlu göç ve afet gibi olağanüstü koşullarda dahi ertelenemez ve ihmal edilemez bir yükümlülüktür. Eğitim sistemleri, yalnızca savaş sonrası toparlanmanın değil; aynı zamanda toplumsal adaletin, dayanışmanın ve barış inşasının temel taşıyıcısıdır. Bu nedenle, eğitimi sürdürülebilir kılabilecek çok düzeyli, hak temelli ve kapsayıcı politika yaklaşımlarına acil ihtiyaç bulunmaktadır. Eğitimin yeniden inşası; yalnızca okul binalarının değil, aynı zamanda çocukların geleceğe dair umutlarının ve toplumların ortak yaşam zemininin yeniden tesis edilmesi anlamına gelmektedir. Bugün Gazze'de yıkılan yalnızca binalar değil; bir kuşağın hayalleri, güven duygusu ve en temel insan hakkı olan eğitim umudu da enkaz altında kalmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, Gazze ve Suriye örnekleri üzerinden "Eğitimde Kırılganlık Modeli"ni bütüncül biçimde uygulayarak, kriz ve zorunlu göç bağlamında eğitim sistemlerinin yeniden inşasına yönelik çok katmanlı bir değerlendirme çerçevesi sunmakta; böylece literatürde sınırlı biçimde ele alınan kriz sonrası kapsayıcı eğitim politikalarına hem kuramsal hem de karşılaştırmalı vaka analizi düzeyinde özgün katkı sağlamaktadır.

Extended Abstract

This study examines the complex interplay between war, forced migration, and education, with a particular focus on crisis-affected regions such as Gaza and Syria. Utilizing a qualitative content analysis based on institutional reports and academic literature, it explores how conflict disrupts education not only through physical destruction but also by eroding institutional resilience, psychosocial well-being, and inclusive access. Within the framework of the *Educational Fragility Model* (Novelli et al., 2014) and theories of forced migration (Lee, 1966; Berry, 1997), the study analyzes how systemic violence, governance gaps, and social exclusion contribute to the weakening of education systems in both conflict zones and host countries.

In war-torn settings, schools often lose their protective function, becoming military targets or operational bases, thereby exposing children to additional harm and denying them a safe learning environment. The situation in Gaza, where education infrastructure has been repeatedly targeted, exemplifies the collapse of educational protection in prolonged conflicts. In Syria, the protracted conflict that began in 2011 has disrupted education for millions of children, both internally displaced and those who fled to neighboring countries.

The research highlights that education, in crisis contexts, serves as more than a mechanism for academic instruction. It functions as a vital space for protection, psychosocial recovery, and social cohesion. To fulfill this role, education systems must be designed to absorb and adapt to external shocks. This requires flexible policies, multi-modal learning platforms, early warning mechanisms, and coordinated response strategies, as recommended by organizations such as UNESCO, UNHCR, UNICEF, and Save the Children.

A key argument of the study is the importance of inclusive education systems that address the structural barriers faced by children under temporary protection and other displaced groups. These barriers include language differences, lack of legal documentation, poverty, and experiences of trauma or discrimination. Ensuring access requires alternative registration mechanisms, accelerated learning programs, and multilingual curricula. The paper discusses how host countries like Turkey have implemented multi-level strategies to integrate Syrian children under temporary protection into the national education system—ranging from Temporary Education Centers to public school enrollment, alongside language support, psychosocial services, and legal regularization processes.

In response to the educational needs of displaced Syrian children, Turkey has launched the *Promoting Integration of Syrian Children into the Turkish Education System* (PICLES) project, in partnership with the European Union. The project includes comprehensive interventions such as Turkish language support classes, psychosocial counseling services, flexible enrollment procedures, teacher training, and community-based adaptation programs. These efforts are aligned with broader objectives of social cohesion and educational equity. Similarly, countries such

as Lebanon and Jordan have developed temporary and innovative measures to reduce irregularity and expand capacity, though their governance frameworks remain largely humanitarian and short-term oriented. In Lebanon, the second-shift school model offers a short-term solution to classroom shortages, while in Jordan, flexible registration procedures and alternative curriculum arrangements have supported the integration of refugee children into the education system.

Yet, access alone does not ensure sustainability. The study underlines the necessity of rights-based and culturally responsive educational planning. Psychosocial support must be embedded within the school environment, especially for children who have endured war, displacement, and prolonged instability. Safe, inclusive schools supported by trauma-informed pedagogy can significantly improve children's emotional resilience and learning outcomes.

Teachers are central actors in this process. Beyond their instructional role, they serve as agents of stability, trust, and emotional support. Therefore, comprehensive teacher training in trauma-sensitive pedagogy, intercultural competencies, and classroom management under stress is essential. Institutional mechanisms—such as mental health services, mentoring programs, and peer support networks—must also be established to maintain teachers' well-being and professional capacity in crisis environments.

The paper also draws attention to the militarization of schools and the associated legal and ethical implications. It advocates for strict adherence to international legal standards that protect educational institutions as civilian spaces, including the implementation of the *Safe Schools Declaration* and the principles of *International Humanitarian Law*. These frameworks must be translated into enforceable national policies to ensure the continuity and safety of education in conflict zones.

Ultimately, the study argues that rebuilding education after war or forced displacement cannot be reduced to the reconstruction of physical infrastructure. Sustainable recovery requires systemic transformation grounded in justice, equity, and social inclusion—linking educational resilience with long-term social recovery and peacebuilding. Local capacity development, community engagement, and long-term investment are indispensable. Education must be recognized not only as a post-crisis recovery tool but also as a pillar of social resilience and peace. The experience of Turkey under the PICTES Project offers valuable lessons for constructing adaptive, inclusive, and sustainable education systems in times of crisis.

Kaynakça

- Avcı, A. (2024). *Çocuk haklarının gölgesinde Gazze'nin unutulmuş çocukları*. Ombudsman Akademik, Özel Sayı 2 (Gazze), 562-586. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ombudsmanakademik/issue/84567/1424652>
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Betancourt, T. S., Meyers-Ohki, S. E., Charrow, A., ve Hansen, N. (2013). Psychosocial problems of war-affected youth in low- and middle-income countries: Risk and resilience in child development. *Annual Review of Psychology*, 64(1), 525-549. DOI: 10.1097/HRP.0b013e318283bf8f
- Betts, A., ve Collier, P. (2017). *Refuge: Transforming a broken refugee system*. Penguin Books.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Castles, S., ve Miller, M. J. (2009). *The age of migration: International population movements in the modern world* (4th ed.). Palgrave Macmillan.
- CRPD. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. United Nations. <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- Davies, L. (2004). *Education and conflict: Complexity and chaos*. RoutledgeFalmer.
- Demir, M. (2025). Türkiye'de Suriyeli öğrencilerin eğitime entegrasyonu: politikalar ve uygulama sorunları. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 124-148. <https://doi.org/10.38120/banusad.1631496>
- Dryden-Peterson, S. (2011). *Refugee education: A global review (PDES/2011/01)*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/media/refugee-education-global-review-sarah-dryden-peterson-november-2011>
- Dryden-Peterson, S. (2022). *Right where we belong: How refugee teachers and students are changing the future of education*. Harvard University Press.
- Erdoğan, M. M. (2023). *Suriyeliler Barometresi 2023: Uyumun Gerçekliği ve Geleceği*. Ankara: Mülteciler ve Göç Araştırmaları Merkezi (IGAM). <https://mmuraterdogan.com>
- European Union ve Ministry of National Education of Turkey. (2020). *Promoting integration of Syrian kids into the Turkish education system (PIKTES)*. EU Good Practices Repository. <https://globalcompactrefugees.org/good-practices/promoting-integration-syrian-kids-turkish-education-system-piktes>
- Flick, U. (2018). *An Introduction to Qualitative Research* (6th ed.). SAGE Publications.
- GCPEA. (2022). *Education under attack 2022*. Global Coalition to Protect Education from Attack. <https://protectingeducation.org/publications/education-under-attack-2022/>
- Human Rights Watch. (2024, June 20). *Attacks on education in war surge globally*. <https://www.hrw.org/news/2024/06/20/attacks-education-war-surge-globally>
- IASC. (2007). *IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings*. Inter-Agency Standing Committee. <https://interagencystandingcommittee.org>

INEE. (2016). *Psychosocial Support and Social and Emotional Learning for Children and Youth in Emergency Settings*. <https://inee.org/resources/pssel>

INEE. (2020a). *Minimum standards for education: Preparedness, response, recovery (2020 edition)*. Inter-agency Network for Education in Emergencies. <https://inee.org>

INEE. (2020b). *Mind the Gap: The State of Girls' Education in Crisis Contexts*. Inter-agency Network for Education in Emergencies. <https://inee.org/resources/mind-gap>

INEE. (2020c). *Reimagining education in emergencies: Lessons from COVID-19*. Inter-agency Network for Education in Emergencies. <https://inee.org/resources>

IRC. (2024). *Out of sight: Invisible barriers to refugee education*. International Rescue Committee. <https://rescue.org>

Kenar, N. ve Abdullahoğlu, Z. (2021). *Ürdün'ün Suriyeli Mülteci Politikası*. *Sakarya İktisat Dergisi*, 10(3), 296–320.

Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>

Macksoud, M. S., ve Aber, J. L. (1996). The war experiences and psychosocial development of children in Lebanon. *Child Development*, 67(1), 70–88.

MEB. (2022). *2021 yılı idare faaliyet raporu*. Strateji Geliştirme Başkanlığı. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_05/12182720_MEB_2021_faaliyet_raporu_28nisan2022.pdf

MEB. (2024). *Türkiye ve Suriye arasında eğitim alanında iş birliği protokolü hayata geçiriliyor*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. <https://meb.gov.tr/turkiye-ve-suriye-arasinda-egitim-alaninda-is-birligi-protokolu-hayata-geciriliyor/haber/37946/tr>

MEB. (2025). *2024 yılı idare faaliyet raporu*. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2025_03/07145320_148.pdf

Novelli, M., Higgins, S., Ugur, M., ve Valiente, O. (2014). *The political economy of education systems in conflict-affected contexts: A rigorous literature review*. Department for International Development (DFID). https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a089b8e5274a31e0000226/Political_Economy_Education_2014_Novelli_report.pdf

OCHA. (2024). *Occupied Palestinian Territory Humanitarian Needs Overview 2024*. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. <https://www.unocha.org>

OECD. (2023). *The resilience of education systems to migration-driven shocks*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/education/the-resilience-of-education-systems-to-migration-driven-shocks.pdf>

Pherali, T. (2016a). Education as peacebuilding: The role of education in conflict-affected contexts. *Forced Migration Review*, (52), 12–14.

Pherali, T. (2016b). Education, conflict and development: Applications of theory in the context of forced displacement. *Education and Conflict Review*, 1(1), 5–10.

- Pherali, T. (2016c). Education as peacebuilding in post-conflict contexts: A conceptual framework. *Journal of Peace Education*, 13(1), 1-17.
- Portes, A., ve Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The story of the immigrant second generation*. University of California Press.
- Save the Children. (2023a). *Education under attack: The forgotten crisis in Gaza and beyond*. <https://www.savethechildren.net>
- Save the Children. (2023b). *Healing Classrooms: A Psychosocial Approach to Education in Conflict Settings*. <https://www.savethechildren.net>
- Save the Children. (2023c). *Rebuilding education after conflict: Localized solutions for crisis recovery*. <https://www.savethechildren.org>
- Taşay, H., ve Erdem, M. (2023). Okul yöneticileri ve öğretmenlerin görüşlerine göre Suriyeli Çocukların Türk eğitim sistemine entegrasyonunun teşvik edilmesi projesi. *Cilt 1, Sayı 1, Araştırma Makaleleri*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10257919>
- Tawil, S., ve Harley, A. (2004). *Education, conflict and social cohesion*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000134857>
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2018). *Ulusal Göç Stratejisi ve Eylem Planı (2018–2023)*. <https://www.goc.gov.tr>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019–2023)*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- Tikly, L. P. (2020). *Education for Sustainable Development in the Postcolonial World: Towards a Transformative Agenda for Africa*. Routledge. ISBN 9780415792967.
- UN Women. (2023). *Gender and Education in Conflict Settings*. <https://www.unwomen.org/en/articles/facts-and-figures/facts-and-figures-women-peace-and-security>
- UNHCR. (2023a). *Education report: Stepping up refugee inclusion in national systems*. United Nations High Commissioner for Refugees. <https://www.unhcr.org>
- UNHCR. (2023b). *Global trends: Forced displacement in 2022*. United Nations High Commissioner for Refugees. <https://www.unhcr.org/globaltrends>
- UNHCR Türkiye. (2024). *Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Eğitimi: İlerleme Raporu*. <https://www.unhcr.org/tr>
- UNICEF. (2024a). *Children on the move: The state of refugee and migrant children's education*. United Nations Children's Fund. <https://www.unicef.org>
- UNICEF. (2024b). *Children in conflict zones: Global education crisis brief*. United Nations Children's Fund. <https://www.unicef.org/reports>
- UNICEF. (2024c). *Children in crisis: Education and protection under fire*. United Nations Children's Fund. <https://www.unicef.org/reports/children-in-crisis-2024>

- UNICEF. (2024d). *Children's education in conflict zones: Global trends and priorities*. United Nations Children's Fund. <https://www.unicef.org>
- UNICEF. (2024e). *Learning in crisis: Supporting children's mental health through schools*. United Nations Children's Fund. <https://www.unicef.org/reports>
- UNESCO. (2023a). *Education in emergencies: Building resilience for a sustainable future*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://www.unesco.org>
- UNESCO. (2023b). *Education in crisis: Global snapshot 2023*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://www.unesco.org>
- UNESCO. (2023c). *Education in Gaza Emergency Report – 2023 Update*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://www.unesco.org>
- UNESCO. (2023d). *Inclusive education for children with disabilities in humanitarian contexts*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://www.unesco.org/en/inclusive-education>
- UNESCO. (2023e). *Ensuring learning continuity in times of crisis: A global perspective*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386423>
- UNESCO. (2023f). *Protecting education in times of crisis: A global imperative*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org>
- UNESCO. (2024). *Education in emergencies: Sustaining learning in crisis settings*. <https://unesco.org/emergency-education-2024>
- United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations General Assembly. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- Ulukuş, M., ve Tümtaş, M. S. (2023). PIKTES Projesi kapsamında psikososyal destek uygulamalarının değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (18), 215–234. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssri/issue/78793/840215>
- WHO. (2023a). *Disability and Education in Emergencies: A Global Review*. World Health Organization. <https://www.who.int/publications>
- WHO. (2023b). *Mental Health of Children in Conflict Zones: Technical Guidance Note*. World Health Organization. <https://www.who.int/publications>
- Yoder, P. (2005). *Peacebuilding and Conflict Transformation: A Literature Review*. Mennonite Central Committee.
- Yoder, N. (2014). *Teaching the whole child: Instructional practices that support social-emotional learning in three teacher evaluation frameworks*. Center on Great Teachers and Leaders. <https://eric.ed.gov/?id=ED581718>
- World Refugee ve Migration Council. (2021). *Ürdün, Lübnan ve Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler İçin Uzun Vadeli Düşünmek: Suriyeli Mültecilerin Ekonomik Etkilerini Değerlendirmek ve Geleceği Planlamak*. Dünya Mülteci ve Göç Konseyi. <https://wrmcouncil.org/>

